

БОГДАН
НИЖАНКІВСЬКИЙ

*Вирішальні
ЗУСТРІЧІ*

Київ — Нью-Йорк
«Світовид»
1995

ББК 84. 4УКР6
Н60

Видання книги Богдана Нижанківського «Вирішальні зустрічі» поновлює ім'я цього письменника в ряду кращих майстрів української прози ХХ століття. «...В усій творчості Нижанківського, — писав Богдан Рубчак, — від одного з перших віршів, опублікованого 1931 року, до деяких віршів Бабая, опублікованих 1960 року, червоною ниткою снується аналіза вирішальних зустрічей людини з межами своїх можливостей, з межами світу та межами існування інших людей: з вибухами крайньої любови, ненависти, милосердя, з своїм минулим, з відповідальністю перед оточенням, з своєю остаточною людською самотністю — і нарешті з остаточною межовою ситуацією: зі смертю».

Упорядкування та редагування Богдана Рубчака

Обкладинка та графіка роботи Юрія Віктюка

Карикатури Б.Нижанківського роботи Едварда Козака

Відповідальний редактор Віктор Кордун

СВІТОВЕ ОБ'ЄДНАННЯ
УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ «СЛОВО»

Н 4702640101-017
Д80(04)-95 **Без оголош.**

ISBN 5-7039-0011-5

© Богдан Нижанківський, 1934, 1961, 1995

© Богдан Рубчак, упорядкування,
вступна стаття, післямова, 1995

© Юрій Віктюк, художнє оформлення, 1995

Богдан Нижанківський

*В*ирішальні
ЗУСТРІЧІ

I
Я ВЕРНУВСЯ ДО МОГО МІСТА

II
ЧОРНІ ДНІ Й БІЛІ НОЧІ

III
АРТИСТИЧНА ДУША

IV
ДОДАТКИ

НЕВИРІШАЛЬНІ ЗУСТРІЧІ

Вступ

Я познайомився з Богданом Нижанківським, коли він вирішив стати моїм студентом. В серпні 1977 року керівники літніх українознавчих курсів Української Вільної академії наук у США (ці курси, здається, й досі відбуваються щорічно в прекрасній гірській околиці штату Нью-Йорк) запросили мене прочитати п'ять лекцій про українську літературу в західній діяспорі. Я мав виступати вранці, а Іван Лисяк-Рудницький, що читав курс лекцій про Драгоманова, — пополудні.

Я готував ці лекції — досить, мушу признатися, сумлінно — для молодих студентів, рахуючи на те, що моя аудиторія володітиме абсолютно мінімальними знаннями про українську літературу, не кажучи вже про літературу діяспори. Коли я, приїхавши день раніше, висів із таксі на сонцем залитій площі «відпочинкової оселі Карпатія» і побачив серед моїх завтрашніх студентів Наталю Лівницьку-Холодну, Олега Зуєвського (що з ним я тоді також зустрівся вперше), Івана Керницького, Уляну Любович, Ліду Палій, дружину Лисяка-Рудницького Олександру Черненко, Марію Голод, двох чи трьох тоді ще молодих гарвардських геніїв та інших із тих, що мав промовляти не так до них, як про них, — я блискавично зрозумів свою фатальну помилку. Я швиденько привітався з товариством і побіг у призначену мені спальню, щоб починати основне перебування своїх лекцій. Згодом, до речі, виявилось, що мій страх був сильно перебільшеним, бо письменники продовжували святкувати на довколишніх «оселях» і на нашій лекції не дуже-то й поспішали. Оскільки пригадую, до кінця курсу досиділи Олег Зуєвський, Ліда Палій, Марія Голод (її донька Рената керувала курсами) та, з цілком уже зрозумілих причин, Іванова жінка.

Але першого дня поприходили всі. Коли я став їм читати новісінький варіант вступної лекції, який коштував мені ніч, в нашу маленьку залю ввійшов довгоногий чоловік із мелянхолійно-витонченим обличчям фільмового лорда чи якогось там англійського дипломата, включно з необхідними для такої фізіономії «до болю» стриженими й плеканими сивими вусиками під масивним носом та з пасмом сивого волосся, що гостро перетинало чоло. На ньому був легкий літній одяг: досі пригадуються старанно, «на кант» випрасувані світло-блакитні штани. Я відразу впізнав, зі знімків та незліченних Екових карикатур, Богдана Нижанківського. Він спокійно, без удаваної

скромности, сів на стілець, закрив одну довгу ногу на другу і явно приготувався слухати лектора.

Але лектор на момент замовк. Приємність несподіваної зустрічі перехрещувалася в мені з тривогою, що протягом тижня розмови можуть виявитися не дуже-то й приємними. Справа в тому, що п'ятнадцять років раніше, шукаючи книжку Драгоманова про слов'янську мітологію в бібліотеці чикагського Національного музею, я цілком випадково натрапив на збірку оповідань Богдана Нижанківського «Вулиця». Я так був захопився цією книжкою, що сів і написав величезну статтю про його творчість. (Переборюючи довгі вагання, що їх свідком є Богдан Бойчук, я вирішив включити її скорочений варіант у цю книжку. Я таку статтю сьогодні, звичайно, написав би цілком інакше, але не можу сказати, що готовий відмовитися від неї — тим більше тому, що її виразно екзистенціальна основа відображає певну вже давно пройдену й засвоєну добу, в якій навіть українські тексти прочитувалися саме так — принаймні в Чикаго і навіть, мабуть, у Нью-Йорку).

Хоча в скороченому варіанті я повикреслював дещо з цієї критики, та читач сам побачить, що в моїй статті я не завжди ентузіастично сприймаю «середній період» прозової творчості Нижанківського, тобто цикл оповідань про різні фази української підпільної боротьби. А що навіть гірше, коли я деякі з цих оповідань і хвалю, то не за те, що треба. (Володимир Державин колись був сказав, що вірш про кохання добрий, бо він добрий, а вірш про УПА добрий, бо він про УПА). В проміжних роках мені в вухо накапували чутки, що сам письменник незадоволений зі статті, а ще менш задоволені з неї його побратими з бандерівського табору. Додам, що мені дісталось з цієї нагоди й від декого з богів літературно-критичного Олімпу за надмірне вихваляння Нижанківського. І хоч мене вже роками інформували компетентні кола, що «Дуфта — то є, бігме, файний хлоп», гіркий досвід мене навчив, як реагують на начебто неприхильну критику старші діяльні письменники, що їх самовизначення в літературному процесі, та й узагалі в житті, до краю викривлене психічно нездоровими умовами вигнання. Отож в оточенні чудової гірської природи, в приємному товаристві (як я вже встиг був переконалися) молодих учених і адептів науки, які з'їхалися з усіх усюдів боготворити свого ідола Лисяка-Рудницького, а ще до того під тиском своїх викладацьких обов'язків та зокрема своєї теми, що вже сама собою мала викликати буйні дискусії, — мені аж ніяк не хотілося додаткових круторогих конфронтацій.

Глибше помилитися я не міг. Богдан Нижанківський виявився однією з найлагідніших, найлюбов'язніших людей, що я їх у житті знав і знаю.

Першою вказівкою його такту й погідної вдачі було те, що про мою статтю він не обзивався ані словом. Взагалі мовчазливий, своєрідно самозамкнений і аж надміру скромний, він волів слухати, ніж говорити, тільки іноді зронюючи з-під вусиків якесь дотепне, навіть саркастичне, але ніколи не злобне чи гірчичне, слівце. А коли

вже розговорювався, то поволі, розважливо і, що найголовніше, — щиро. В наших розмовах він багато розповідав мені про себе. Нарікав на довгі роки тяжкої праці (він працював був робітником на нічній зміні у фабриці автомобілів Форда, — коли я з ним познайомився, він був уже пенсіонером), хоч і запевняв мене, що виснажливий фізичний труд зберіг йому здоров'я й життєву енергію. Нарікав на докучливу самотність (його дружина померла в досить молодому віці після дуже важкої й довгої хвороби, а донька жила в Мехіко), хоч і запевняв мене, що, тільки живучи одинцем, можна щось написати. Нарікав на околицю Детройту, де жив (це була околиця Гамтрамк, де колись поселялися українці, але яку вже давно покинули, бо там ставало дедалі небезпечніше, — оскільки пригадую, самого Нижанківського одного разу дуже побили), але запевняв мене, що нікуди переселятися не буде, бо околиця все-таки цікава. Та найохочіше розповідав про минуле — про львівських батярів, що їх він такі дуже сумлінно вивчив, про львівську богему письменників, мистців, а зокрема акторів, про свою працю в редакціях львівських газет, про будні і свята «Веселого Львова», про літературу й журналістику в переселенчих таборах. Він дуже цікаво й досить широко говорить про своє творче й професійне життя в інтерв'ю з близьким другом Юрієм Тисом-Крохмалюком, що поміщене в кінці цієї книжки, отже над цими фактами тут розводитися не треба.

Зустрічалися ми не постійно, але доволі часто. 1984 року він допомагав улаштувати мені літературний вечір в «українському містечку» Воррені біля Детройту (куди українці перекочували з Гамтрамку) і відкрив його дружині, дотепним словом. Рік раніше він із групою молодих приятелів поставив у Чикаго дуже цікаву імпрезу — вечір Бабаєвого слова, що на ньому я познайомив аудиторію з творчістю і Бабая, і самого Нижанківського. Та найчастіше зустрічалися ми в куди менш помпезних обставинах, в гостинних ворренських домах його тоді ще молодих друзів Віри й Богдана Андрушкових чи Гени й Романа Скипакевичів, як також у Чикаго та в Нью-Йорку. Я хочу вірити, що ми подружили.

В нього, зрештою, було дуже багато друзів. Я в житті не зустрічав нікого, хто сказав би про особу Нижанківського якимсь кривдним словом. (А ось щодо Нижанківського як письменника — то це вже трохи інша справа). Як на це виразно вказує його творчість, він мав неспокійну, навіть трагічну вдачу, часто затінювану мелянхолією. Але він умів випромінювати на своє оточення якимсь дуже своєрідне почуття спокою, м'якості, затишності, довіри, а у відповідних моментах умів бути майже дитинно грайливим.

Зокрема серед детройтської творчої молоді в нього були гарні й добрі друзі. В згаданому інтерв'ю він розповідає про свою тісну співпрацю з Едвардом Козаком у журналі «Лис Микита», що в ньому він підписував сотні своїх іронічних віршів псевдонімом «Бабай», але не згадує своєї детройтської «театральної» діяльності. Ще в пізніх п'ятдесятих роках театроман, прозаїк, драматург, талановитий перекладач, «львівська дитина» і нерозлучний друг Нижанківського

Зенон Тарнавський створив із переважно молодих людей самодіяльну трупу з назвою «Театральне товариство». Вдалося їм поставити тільки одну п'єсу — «Дійство про чоловіка» (потім відому як «Дійство про кожного») — це поширена в Європі пізнього середньовіччя голландсько-англійська п'єса-мораліте в талановитому перекладі самого Тарнавського. Після його передчасної й несподіваної смерті 1961 року душею цього колективу став Нижанківський, змінивши його назву й профіль на «Клуб мистецького слова» — ансамбль рецитації літературних творів. Уже в вісімдесятих роках я бачив їх імпрезу, присвячену поезії шістдесятників, і згаданий «Вечір Бабая» (їх репертуар був куди ширший, включаючи, наприклад, імпрезу «Шевченко говорить»). Були це високостилізовані вистави, основані на принципі ансамблю, з ритмічним чергуванням голосів, текстів і дбайливо підібраних музичних записів; вони включали стилізовані костюми, мінімальні, модерністичні лаштунки і навіть динамічне освітлення сцени.

Старші учасники відходили, приходили молодші — Нижанківського постійно оточувала молодь. До самої його смерті вони мали його за панібрата: всі з ним були на «ти» і незмінно називали Дуфтою, як його називали молоді друзі у Львові шістдесят років раніше. Я не раз чув, як двадцятирічні вимовляли це прізвисько вже з виразним американським акцентом. Вони Дуфту мали за свого, але одночасно глибоко шанували: адже він мало чим від них відрізнявся — хіба що мав більше життєвої енергії й творчої снаги. Але в порожньому домі все-таки мучила самотність.

Помер Богдан Нижанківський 19 січня 1986 року. Я не поїхав на його похорон.

Все життя Нижанківський вважав себе передусім за поета. При згадці про його смерть я наведу один із його віршів:

*Пані, я спокійний перед тобою
вічною. Як дерево корою,
я обріс життям. Мої долоні
квітнуть рясно, як дерев долоні.*

*Пані, я тебе напевно зустріву,
не ждучи. Як вітер звіє піну
літа теплого із мого серця,
ти нахилишся до мого серця.*

*Пані, що ж тобі нового сказати
про життя? Вітрило розіп'яте
на човні — твоє. Незнана гавань
в тиші мерехтить, як дійсна гавань.*

*Пагі, ясність, наче срібне волосся,
стелиться. Шумить моє колосся
днів у ваготі, що хилисть колос
над землею, що зродила колос.*

Одначе тут я маю своїм завданням говорити про Нижанківського-прозаїка. В оповіданні «Я вернувся до мого міста» прозаїк Богдан Нижанківський прощається зі своїм минулим, піднявши Львів спогаду до якоїсь не те що поетичної, але майже містичної апотеози. Це психологічне чи, скажімо, тематичне прощання письменника з власним минулим я вже мав нагоду обговорювати у своїй ранній статті. Але я тоді ще не міг побачити, що в цьому творі Нижанківський прощається також із власним літературно-формальним минулим. Правда, він ще раз повернеться до рідного міста в оповіданні «Полювання на львівському Ринку» (хоч воно було опубліковане 1969 року, я маю причини на підозріння, що автор написав, або принаймні накреслив, його куди раніше). Але саме в цьому останньому поверненні бачимо авторове остаточне прощання з головним струменем власного літературного досвіду в прозі, так як він дещо раніше попрощався з власним літературним досвідом у поезії (про це він сам розповідає в згаданому інтерв'ю). Відсутні-бо в цьому тексті три риси, які більш чи менш помітно до того часу панували в прозі Нижанківського: поетичний, іноді навіть сюрреалістичний, тон, посилений численними, часто блискучими, метафорами; зв'язані з ним «ліричні відступи» вряди-годи сповнені або своєрідно гемінгвейвського, по-чоловічому недоговореного героїзму, що притаманний спершу батярам, а потім підпільникам, бо ж обидві ці категорії периферійні, або ж своєрідної львівської сентиментальності, яка може здаватися молодшому читачеві дещо сахаринно-дешевою, але яка все-таки зберігає особливий чар; типово модерністичний «мінімалізм» прози, зокрема діалогів, — уже згадані тут недоговорювання, натяки, скелетність (мовлення іноді таке обмежене, що трудно вловити хід сюжету), які десь у віддаленій перспективі сходяться зі Стефаніком, як також із ранніми оповіданнями Гемінгвея. Натомість появляються протилежні прикмети, що їх зариси можна простежити і в «ранньому», і в «середньому» періодах, але що вони там — без ретроспективного наświetлення пізнішими текстами — залишились би мало помітними. Я маю на увазі якийсь такий посилений гротеск, що йому тепер мусить служити навіть поезія; очайдушну іронію, яка майже (але не зовсім) заслоняє сентиментальність; якесь барокове переговорювання, пережит стилю дрібними словами, що пізніше переходить у своєрідне навмисно недбайливе, невідглажене базікання, — подібне до того, що Гайдеггер, з іншої нагоди, називає «Глявдерай», — яке саме в собі втілює, чи точніше знегілює, тему духовної порожнечі. Повторюю, що все це більш-менш паралельне до прямування поезії Нижанківського, але цю тему мушу залишити на інший раз.

В двох останніх оповіданнях, «Поминки» і «Фортеп'ян», Нижанківський прощається навіть зі Львовом і переключається на тематику сучасних діяспорників та їх абсурдних буднів. На старість письменник покидає своє минуле й повертається до сучасності, хоч би якою галасливою, бездушною, вульгарною та хаотичною вона не була б. Всі ці нові атрибути, а зокрема навмисна стилістична пелехатість і пустомельство, як також поєднані з ними своєрідний

поспіх, тимчасовість, провізоричність та газетна актуальність — тобто момент, коли письменник відмовляється писати «для вічності», а його писання перестає бути «твором» і стає «текстом» — розгорнені куди просторіше й нахабніше в дивній повісті «Свято на оселі», яка, з огляду на жанр, не ввійшла в цю книжку. В цій повісті, як і в останніх оповіданнях, Нижанківський також прощається з колишнім беззастрешним обожнюванням націоналізму, так неначе герої оповідань «середнього періоду» опинилися тепер десь у Детройті або в Чикаго й їх автентичні патріотичні почування виродилися в те, що Ольжич називав «патріотичною бздурою» (знову звертаю увагу, що про подібні справи Нижанківський говорить у згадуваному інтерв'ю). Ось перше речення повісті: «Сьогодні на оселі "Визволення" посадять дуба, який матиме назву "Дуб волі" і який за сто років стане історичним, — і тому сьогодні свято». Як бачимо, вироджуються не тільки патріотичні почування, але й поняття часу, тривання історії. Зустрічаємо у цій повісті й Анастасія Макушника (що його прозивають Золотим Селепком), і Галину Селезінку-Амброзик, і Антоніну Куфер, і Мілька Диригулу, і десятки подібних двовимірних гоголівських маріонеток-карикатур, — так само схематичних, як їх імена й прізвища, — які товпляться в просторі тексту, то зникаючи, то знову висувачи свої носики. Стиль, як я згадував, оснований на діяспорному пятаканні, що часто-густо поперетикуване блискавично поданими дотепами, неначе з естради якогось кабаре чи реву — наприклад, «Веселого Львова». Незважаючи на явні величезні різниці, цю повість можна порівняти з «Рекреаціями» Юрія Андруховича, що опубліковані двадцять років пізніше. Нижанківський тут справді омолоджується, стаючи своєрідним протопостмодерністом.

Але навіть ця повість разом із пізніми оповіданнями все-таки ведуть нас у минуле — не тільки до «Вулиці», але також до начебто імпровізованих, випадкових скетчів-фаблї, що в збірці «Актор говорить». Особливо цікава в тій ранній книжці гра з постаттю батька — гра в батька, або маска батька — радикальне віддалення батька від сина або, точніше, цілковите занурення ролі сина в роль оповідача. Також зустрічаємо там своєрідну актуальність, яка у зовсім іншому варіанті виринає в останніх текстах. З другого боку, в своїх останніх оповіданнях, при всіх намаганнях бути сухо іронічним чи навіть безощадно саркастичним, Нижанківський не може зовсім позбутися свого давнього «п'єрівського» ліризму й сентиментальності. Що головніше, він не може позбутися своєї дещо дитинної, дещо наївної любови до людей.

І так, під поверхнею тексту оповідання «Фортепіан» народжується глибока дружба двох зовсім одна від одної відмінних жінок, що їх з'єднала музика як протест проти гвалтовної, любової вульгарности й пошлятини їх найближчого оточення. Зв'язок учительки й учениці тут витончений у несподіваних психологічних нюансах. А в оповіданні «Поминки» не тільки фізичну, але й духовну смерть перемагає одвічна жадова життя, жадова кохання, жадова сексу, жадова дружби. Несподівано натрапляємо тут на своєрідно

перевтілені, але тим не менш міцні, древні закони гуцульської «комашні», як символи тріумфу буття над небуттям.

Богдан Нижанківський вручив мені рукопис цієї книжки два роки перед смертю, з притаманною йому вказівкою domeжної точности: «Роби собі з тим, Рубцю, що хочеш» (він мене почав прозивати Рубцюм вже під час першої нашої зустрічі, керуючися львівською традицією, куди давнішою, ніж поява моєї особи на будь-якому обрії; правду кажучи, мені це не дуже сподобалося, бо це прізвисько, як підпис, належало комусь іншому і мало б залишитися в могилі разом з ним. Але, як відомо, львів'янин без прізвиськ жити не може). Тому, що я вже роками намовляв його підготувати збірку оповідань, я дуже зрадів цим «подарунком». До речі, я сам дуже добре знав, що саме я маю з ним робити: я маю рукопис «відредагувати» і десь видати. На обидва ці завдання, а зокрема на перше, Нижанківський потім часто вказував у листах, а раз навіть прислав список стилістичних змін, щось на дванадцять сторінок, які я послухно ввів у рукопис. Але це були далеко не єдині авторські зміни. Книжки «Актор говорить» і «Вулиця» письменник власноручно передрукував на машинці, я з цього трохи здивувався, бо ж його книжки, а зокрема «Вулиця», доступні в діяспорі. Але я незабаром помітив, що вже при передрукуванні текстів він багато дечого позмінював, а потім сумлінно пройшовся по машинописі з олівцем. Слід тут поінформувати читача, що він сам був укладачем оповідань; за «Додатки» доводиться відповідати мені. Якщо читач подумає, що після таких докладних авторських операцій редакторів залишилося мало роботи, то він глибоко помилиться. Поверхово порівнявши рукопис із оригінальними примірниками книжок, я негайно побачив, що мені доведеться взятися за такі зіставлювання з якнайбільшою акуратністю й чуйністю. Справа-бо в тому, що Нижанківський «перестарався»: він попереправляв деякі сочисті батярські вислови на «літературнішу» мову, іноді повставляв у батярські репліки «літературні» слова, як теж повигладжував цікаву, своєрідно примітивну синтаксу, яка майстерно втілює мову й мислення героїв «Вулиці». З другого боку, він позалишав багато галицьких мовних рефлексів у розповідних пасажах. Нагадую, що я мав «мандат» на редагування текстів. Що більше, Нижанківський настоював на тому, і коли я запропонував передрукувати оригінали недоторканими, мотивуючи це тим, що він уже, будь-що-будь, «живий клясик», — він гостро проти такої розв'язки запротестував, а з такої його характеристики щиро розреготався.

Отже, переді мною виринули нелегкі питання. Який я маю осягнути рівень мовлення? Навіть якби я пішов проти виразних бажань самого автора і відреставрував би мову оригіналу двох книжок, я насправді відреставрував би не так суцільний діалект (як, наприклад, у Стефаника), як автентичні вислови вуличного аргю, перемішані з квазі-літературно-мовними, претенсійними галичанізмами, а до того ще моментами неоромантичних мовних арабесок харківських та київських прозаїків двадцятих років. Може, краще відреставрувати

арго в прямій мові персонажів та мовленні оповідачів на канві більш-менш осучасненої літературної мови в розповідних пасажах? Я пустився цим останнім шляхом. А до того треба було попрацювати й над першою частиною книжки, зокрема над текстами оповідань «середнього» періоду, де позалишали свої сліди ще й «мовні редактори» різних діяспорних журналів, створюючи в різних оповіданнях дослівно різні мовні клімати (боюся, що різниці між оповіданням, надрукованим у «Арці», і тим, що було опубліковане в філядельфійському «Києві», я так і не зміг донівелювати до кінця). Певна річ, що на цьому шляху я мусів зберігати якнайбільшу тактовність і обережність. Наприклад, до решти ліквідувати всі численні впливи мовлення Косинки чи Хвильового на стилістичне оточення львівських підпільників, не кажучи вже про батьрів, вимагало б докорінного переписування довгих пасажів, на що зважитися я таки не міг. Або переписати вже широко відомий у діяспорі заголовок на «Я повернувся в моє місто» було б щонайменше карикатурним і до того цілковито зруйнувало б ритм фрази. Взагалі, зберігання вишуканого ритму прози «раннього» й «середнього» Нижанківського справляло мені величезні труднощі.

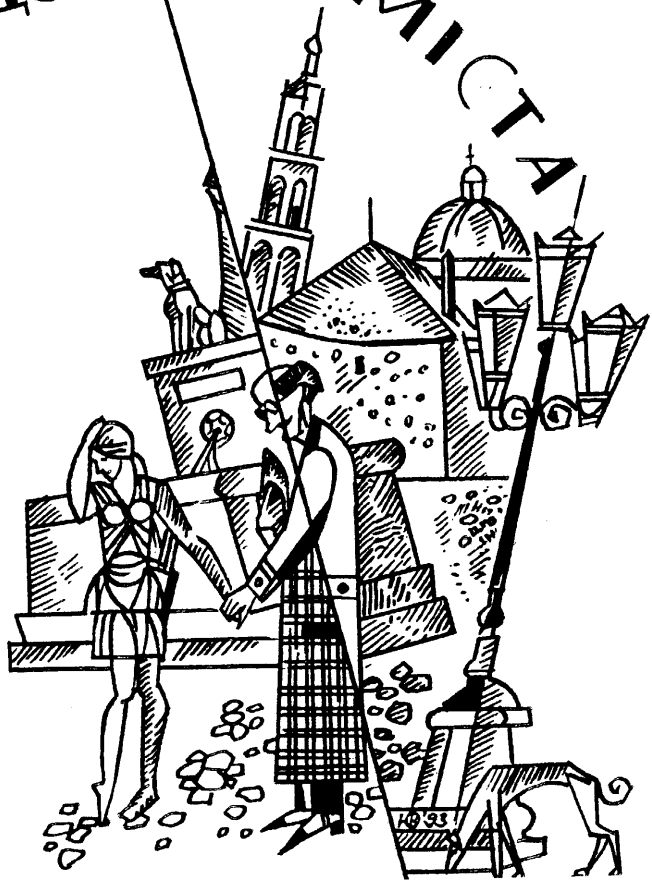
Та куди гірше повезло мені з бізнесовою справою видання книжки. Я швендяв по видавництвах, писав жебручі листи, отримував іноді відчіпні обіцянки, але найчастіше — щирі відмови. В одному видавництві сказали мені — правда, не без слушности — що я пропоную книжку передруків, а тепер усі видавничі кошти й енергія спрямовані на передрукування переслідуваних письменників України. Знову інше видавництво зажадало, щоб автор або редактор сам оплатив половину коштів видання, що дуже розсмішило Нижанківського. Я всім цим врешті-решт утомився; завалений іншими обов'язками, я відклав проєкт на дальший плян. Останніми роками я знову повернувся до нього: почав розмови з видавництвами в Україні, які, мабуть, були б увінчалися успіхом, якби не економічна криза (особливо живо цікавився моєю пропозицією львів'янин Роман Федорів). І ось, коли нещодавно назріла серйозна можливість гідно здійснити це видання, я відклав усе невідкладне і негайно закінчив працю над ним. Я дуже дякую Богданові Бойчукові за ініціативу, за клопотання та за добрі поради. Також дуже дякую асистентці українознавчої програми в Іллінойському університеті в Чикаго Анні Богонюк-Голяш за дбайливу технічну допомогу в останніх фазах готування рукопису.

Тільки що написавши ці рядки, я подумав, що усе, мабуть, вийшло на добре. Якби книжка була побачила світ вчасно, вона десять років пролежала б на полицях діяспорних книгарень, задушена пилом (і в ніякому разі не рожевим) забуття. А так, видана в Києві, вона повернеться до Львова оновленою, свіжою, в дотепному оформленні молодого львівського мистця, неначе Нижанківський написав її вчора.

Богдан Нижанківський нарешті вертається до свого міста.

Б. Р.

Я ВЕРНУВСЯ
ДО МОГО
МІСТА

Я ВЕРНУВСЯ ДО МОГО МІСТА

Звідкіля я сюди прийшов? Чому цей рожевий пил? Він сипле і сипле, рівно і м'яко, у безвітряній тиші, мряковиння рожевих поросин. Розпливаються контури будинків, і губиться перспектива алеї. Від Головного двірця до трамвайної зупинки — пусто, нема нікого, жодного подорожнього. Чи ніхто не приїхав і ніхто не від'їздить? Червоні плями ліхтарень, обведені молочним серпанком, значать лінію тротуарів. Куди поділися подорожні? На площі перед Головним двірцем я один стою коло кльомба, обтиканого залізною огорожею, і жду. Трамвайних рейок не видно, але вони є, вони креслять півколо і алеєю Фоша завертають у місто. Чому не чути паровозних гудків? Чи вже від'їхав останній потяг? Ах, яка недоречність! Немає останнього потяга. Потяги їздять увесь час, цілу добу, приходять і відходять. Тільки трамвай може бути останній. Він робить останню туру і заїздить у трамвайний парк. Боже, який я втомлений! Мої ноги важкі, і я насилу рухаю ними, поволі, крок за кроком. Аби тільки впору прийти до зупинки. Вона близько, дуже близько, я її бачу — і бачу, як із рожевого пилу виїжджає трамвай. Крізь шибу вагоновод привітно усміхається до мене. Які мої ноги важкі! Кондуктор стоїть при вході на другу площадку і дивиться кудись перед себе, пасажири сидять непорушно, ніхто не підводиться і не виходить. Чому ж я стою? Нахиляюся, підношу руку, щоб ухопитися за поруччя, і опускаю її. Не маю сили. Як довго ждатиме трамвай? Втомлено всміхаюся до кондуктора.

— Вибачте, чи цей трамвай — останній?

Кондуктор, не поспішаючи, повертає до мене голову.

— Нема останнього трамваю. Перед нами і за нами трамвай, — так як співається в нас: «Трамвай за трамваем, за трамваем трамвай...» Як ви визначите, який останній?

— Справді, важко визначити. Поїду з вами.

— Поспішайте. Зараз від'їжджаємо.

— Зараз? Я думав, що ви чекаєте, щоб пасажири висіли.

— Ви дивна людина. Хіба не бачите, що це остання зупинка?

Пощо їм висідати? Далі нема нічого.

- Не розумію.
- Ви, певно, подорожній?
- Я з цього міста.
- О, ви подорожній з цього міста!
- Я вернувся.
- Вернулися? Вітаю, вітаю! Яке враження?
- Дивно. Весь час сипле рожевий пил.
- Рожевий пил?
- Так. Ви не бачите?
- Це ви вернулися, не я. Всідаєте?

Намагаюся ступити на східець, але втома тяжить у мені оливом. Кондуктор підносить до дашка руку.

— Бувайте! Як хочете, пождіть на наступний трамвай. Ви ж знаєте цю пісеньку? «Трамвай за трамваєм...»

Передо мною пересуваються блідо освітлені шиби, безрукі голови пасажирів — і трамвай в'їздить у рожевий пил. Заднє світло, наче великий соняшник, маячить, замазується і поволі гасне. Куди ж подівся будинок Головного двірця? Молочні авреолі ліхтарень в алеї Фоша ближчають, з'являються наді мною і розпливаються. Звідкілясь виринають прохожі, проходять повз мене, невиразні і повільні, майже дотикають мене, віддаляються і виринають знову. Із вітрин відкритих крамниць б'є електричне світло, дрібними скалками заламується в рожевому пилі і падає на тротуари. На бриластих фасадах кам'яниць де-не-де видніють жовті, пригашені плями вікон. Яка це вулиця? Городецька чи, може, вже Сапіги? Позад мене з рожевого пилу виринає трамвай. Ступаю на край тротуару і, щоб вагоновод мене помітив, махаю рукою. Трамвай проїжджає біля мене, зменшує швидкість і на кільканадцять кроків далі зупиняється. Так, там зупинка. Чи встигну добігти впору? Як я поволі рухаюся! Звідкіля ця втома? Я вже близько, роблю ще один крок, хапаюся за поруччя, але воно висковзується мені з руки — і трамвай від'їздить. Пасажир, який висів із трамваю, повертається до мене.

- Ви хотіли їхати?
- Хотів.
- Пощо?
- Дивне питання! Ви ж самі їхали.
- Я нікуди не поспішаю.
- А інші, ті, що їхали?
- Вони теж.
- Прогулюєтесь?
- Не знаю.
- Я б радо поїхав трамваєм.
- Я бачив, як ви бігли.

- Бачили? Чому ж ви не сказали кондукторові, щоб почекав?
- Це не моя справа. Свої бажання ви здійснійте самі.
- Ви зробили б гарний вчинок.
- Це ще питання.
- Говорите дивно.
- Ви не розумієте.
- Що ж тут розуміти?
- Бувайте.
- Я піду з вами.
- Нам не по дорозі.
- Ви ж не знаєте, куди я йду.
- Знаю, ви вернулися.
- Так, я вернувся — і я втомлений.
- Хто вертається, завжди втомлений.
- Ви таки йдете?
- Йду.
- Почекайте!

Хочу вхопити його за плече, але не встигаю — і він зникає в рожевому пилі. Чи трамвай знову проїде біля мене? Яка це вулиця? Щойно маячили світла кіна «Гражина» — значить, вулиця Сапіги, але світла зникли і тепер на цьому місці крислаті обриси дерев. Каштани! Найулюбленіші дерева мого міста! Яка це пора року? Може, вони тепер розцвіли білим цвітом? А може, овочі вже допили і, оббиваючи пожовкле листя, падають на тротуари, гладкі і лискучі, під ноги проходим? Піду до них, буду йти під лапастим листям, поволі, не поспішаючи. Але де ж ті каштани? Поруч мене виринає пара коней і віз, — не можу окреслити його форми, — і помічаю візника, який сидить згорблено і непорушно. Швидко — і як же ж легко! — стрибаю на залізний виступець і вмощуюсь високо біля візника. Він не дивується і не протестує, навіть не повертає голови.

— Вигідно?

— Вигідно.

— А може, хочете лягти?

— Ні, дякую. Мені й так добре.

— Хай буде, мені це не вадить, хоч, правду сказавши, достойніше виглядає, коли пасажир лежить. Це просто традиція. Але коли вам більше відповідає сидяча позиція, то сперечатись не будемо.

— Мені важко було йти.

— Незабаром спочинете. Все кінчається спочинком.

— Знаєте, куди їхати?

— Знаю, не журіться. Це в мене не перший раз.

— Значить, я трапив добре. Пішки треба було б досить довго йти.

- Ви щойно приїхали?
- Я вернувся.
- Вернулися? Головний двірець?
- Головний.

— Ну, так. Одні з'являються на Головному двірці, тих найбільше, інші на Личаківському, на Підзамчі, ще інші у Скнилові, а деякі просто в середмісті або на своїй вулиці. Де хто хоче. Зрештою, не завжди кожному вдається сформулювати своє бажання. Воно схрещується з іншими бажаннями, губиться, з нього залишається невиразний фрагмент, вкінці і він зникає, з'являються інші форми, інші образи — і тоді стаються несподіванки. Це зовсім ясне і просте. Хіба не так?

— Не знаю, може. Я дуже втомлений. Крім того, цей рожевий пил... Чому він сипле і сипле? Звідкіля він?

- Кажете, рожевий пил?
- Так, рожевий. Він усюди.

— Це звичайне явище. Кожний, хто вертається, входить у рожевий пил.

- Він давно вже сипле?
- Весь час.
- Весь день?
- Я говорю — весь час. Доки сягає ваша пам'ять.
- Не розумію.
- Не розумієте самі себе.
- Мені просто дивно.

Візник перехиляється і дивиться позад себе. Доглядаюся теж. За нами — сірі постаті, йдуть рівномірно, нога за ногою, невиразна, густа, безформна маса в мряковинні рожевого пилу. Звідкіля вони тут узялися? Візник киває головою.

- Ці люди супроводять вас.
- Мене?
- Вас. Вони завжди з'являються і супроводять того, кого везу.
- Що це значить?
- Остання послуга і прощання.

Про що цей візник говорить? Яка послуга і яке прощання? Що це за огорожа виринула перед нами і чому за нею така густа і важка темрява? Чому там не сипле рожевий пил? Що це за вогники і чому так багато у цій темряві? Де я? Візник звертає до мене голову.

- Це Янівська вулиця.
- Янівська?
- Не впізнаєте? В'їздимо в браму.
- В яку браму?
- На цвинтар.

Ох, Боже, яка непереборна втома обняла моє тіло! Ні, я не хочу вступити в цю браму! Широка алея, висипана піском, і вогники,

вогники, розсипані в темряві, наче повтикані в неї. Ні, я не хочу! Підводжуся — чи я прикований? — до останнього зусилля напружую м'язи і зісовуюся на землю. Візник нахилиється, простягає руку і легко підтримує мене за рамя.

— Роздумалися? Я почекаю. До побачення.

Не оглядаюся, втискаюся в натовп сірих постатей, розштовхую їх і спиняюся посеред вулиці, сам один, знесилений, напроти зачлненої брами, перед якою нема нікого. Вона поволі зникає за рожевим пилом. Як я дійду до середмістя? Хоч би сісти на хвилинку! Хоч би сперти плече! Зайду до першої крамниці, скажу, що втомлений, і попрошу, щоб дозволили відпочити. Скільки ще йти? Чому не зустрічаю освітлених вітрин? Вони виринають позаду мене, а їхня далека ясність притемнюється і матовіє. Як це стається, що я минаю їх і не помічаю? Брами кам'яниць відчинені, однак ніхто до них не заходить і ніхто з них не виходить. Глухі коридори тонуть у глибокому присмерку. Сяду під ліхтарнею, на тротуарі, під жовтим світлом і чекатиму на трамвай. Він сюди мусить проїздити, він тут є! Стоїть, кілька кроків оподалік, порожній, тільки силует кондуктора, крізь рожевий пил, сіріє в рамі широкого вікна. Біжу — але віддаль між мною і трамваєм не зменшується. Він їде! Їде нешвидко, вдержуючи однакову відстань. Може, він доїжджає до зупинки? Де ж вона? Запитаю прохожого, цього, що з'явився біля мене.

— Вибачте, де зупинка?

— Зупинка? Яка зупинка?

— Трамвайна.

— Нема.

— Як то нема?

— Тут нема жодної трамвайної зупинки.

— Значить, трамвай тут не зупиняється?

— Не зупиняється, бо його тут ніколи не було — і нема.

— Але ж я бачив!

— Ви бачили трамвай? Тут?

— Так, тут.

— Коли?

— Тепер. Він перед нами.

— Ви помиляєтесь. Перед нами собор святого Юра.

Він сказав — собор святого Юра? Так, туди ніколи не йшов трамвай. Де ж я його бачив? Не знаю. Не знаю. Не знаю, скільки я пройшов вулиць і як сюди зайшов. Корони Дерев перед кам'яною огорожею Собору, наче раптом схоплені ударним вітром, вигнуті угору, палахкотять червінню і зеленню, що хвилястими смугами, — над аркадою вхідної брами, над вузькими кам'яними сходами і балюстрадаю привхідної площадки, — відбиваючись у вітражах, пливуть по

ажурних лініях різьб до просвіченого золотим блиском хреста, обнявши Собор буйною загравою. Це ж святий Юр Новаківського! Прохожий гладить долонею розвіяну, припорошену сивиною бороду, що кучерявиться над вилогами блюзи, торкає пальцем широкого капелюха і, спираючись на ціпок, поспішно відходить. Впізнаю його. Біжу за ним і ще раз оглядаюся. Завіса рожевого пилу. Де ж собор святого Юра? Кричу:

— Майстре, залишіть картину!

Виростають мури кам'яниць, жовті, каламутні світла вікон виразнішають, розпливаються і гаснуть. Куди він пішов? У якому напрямі? Близько маячить і оформлюється постать. Задихаючися від втоми, говорю:

— Майстре!

Постать підходить.

— Води?

Дивлюся і не розумію.

— Якої води?

— Ну, содової води.

Оглядаюся навколо.

— Де майстер?

— Майстер? Який майстер? Я продаю содову воду.

Підносить склянку і жде.

— Будете пити?

Оглядаюся знову.

— Де я?

— Що значить де? В Єзуїтському парку.

Беру від продавця склянку і підношу її до уст. Перехиляю і здивовано дивлюся на нього.

— Що ви мені дали? Склянка порожня!

Продавець бере склянку і хитає головою.

— Порожня? Ну, ну, нічого дивного. Ви не хочете пити. Чого не хочете, того нема.

Ще раз хитає головою, повертає в бічну алею і розпливається в рожевому пилі. Галузки бузку торкають моє обличчя, я зриваю кілька листків, але вони висовуються з-поміж пальців і рівно, не коливаючися, падають мені під ноги. Я дуже втомлений, я навіть не маю сили втримати в пальцях кількох листків! Відпочити, хоч би кілька хвилин відпочити! Сідаю на лавку і, перехиливши голову на поруччя, заплющую очі. Чи я справді їх заплющив? Щільніше стуляю повіки, але рожевий пил падає і падає. Бачу серпанок порошин і відчуваю ще більшу втому. Звідкіля я знаю цю дівчину, що сидить поруч? Вона тулиться до мене, бере мою долоню і притискає до своїх грудей.

— Ти довго чекаєш?

Схиляє голову, хвилясте волосся м'яко спадає на чоло і закриває її обличчя.

— Я тільки-но прийшов.

— А я поспішала, щоб ти не чекав.

— Коли ти прийшла? Я не помітив.

— Ти думав про мене, правда?

— Не знаю.

— О, ні! Ти напевно думав! Ти кликав мене. Це наше перше місце, ця лавка і цей каштан, що хилиться над нами.

— Він тепер цвіте?

— Цвіте, білим цвітом цвіте. Він для нас цвіте. Чуєш під долонею моє серце?

— Воно хлипає. Ти плачеш!

— Це радість. У серці вміщається більше світів, ніж у всесвіті. Я щаслива.

— Хвилина горя сильніша, ніж година щастя.

— Не говори так. Є любов. Вона була на початку. Вона стала тілом.

— Покажи обличчя, я не бачу його.

— Я та сама, що була. Впізнаєш?

— Не знаю, нічого не знаю. Я втомлений.

— Ти зі мною, я дам тобі відпочинок. Обійми мене, обійми сильно, і ходімо. Бачиш? На площадці під каштанами грає оркестра. Танцюють. Обійми мене сильніше. Обійдімо столики, дай руку, я тебе проведу. Це вальс. Запросиш мене?

Столики, за якими де-не-де сидять постаті, група музик (не можу зрахувати, скільки їх), ліхтарні, що жовтіють під каштанами, наче квіття молочію у високій траві, кружляють, пропливають перед моїми очима, дедалі швидше і швидше, зникають, з'являються знову, аж зливаються в широку смугу червені, фіолету, зелені. На ній — розхилені в нерухомій усмішці уста, розвіяне волосся, смичок між листям каштанів, зламана ліхтарня, розкинуті рамена, пара струнких ніг — а над усім, наді мною, навколо нас рожевий пил, що сипле і сипле, не розколиханий нічим, жодним порухом, жодним помахом руки. Дівчина бере мене під руку.

— Бачиш ці лілеї?

Оглядаюся навкруги.

— Лілеї? Де вони?

— Перед нами.

— Звідкіля вони тут?

— Вони тут завжди, в цьому ставку.

— Але ж у Єзуїтському парку нема ніякого ставка!

— Ох, який ти! Певно, що нема. Це Стрийський парк. Ходім ближче, не оглядайся, позаду нема нічого. На плесі — бачиш? — розходяться круги. Один, другий — бачиш?

— Це вітер?

— Ні, це коропи. Ми — пригадуєш? — кидали їм окрушини хліба. Вони підпливали, багато їх, із золотою лускою. Не оглядайся, обніми мене. Чому ти хвилюєшся?

— Я вже піду, я мушу йти.

— Ні, ні, не йди! Я прийшла, ти кликав, ти завжди кликав мене. Будемо разом. Ти втомлений. Куди ж ти дивишся? Тут нема нікого, ми самі, я біля тебе.

— Що сталось із ставком? Де його береги? Луска коропів світиться в глибині, наче вечірні світла.

— Це не коропи. Це там, перед нами, внизу — Знесіння. Це знесінські світла.

— Неправда! Неправда!

— Не хвилюйся. Недоречно заперечувати те, що бачиш. Ось залізничі рейки — їде потяг, а там — залізничий міст.

— Відпусти мою руку! Куди ти мене завела?

— Не я тебе завела, а це тільки збуваються бажання, твої бажання. Ти на Високому Замку.

— Досить, досить! Не говори! Пустити!

— Не відштовхуй мене. Обніми, обніми! Все мине, а я буду. Чого ти шукаєш? Куди поспішаєш? Що ти хочеш знайти, вернувшись? Те, що залишив?..

— Пустити мене, пустити!

— Почекай! Вернися, вернися!

Біжу, продираюся крізь кущі, що раптом виростають переді мною, спотикаюся, гілля каштанів, наче клубовище в'юнких рамен, хилиться нижче й нижче, загороджує мені дорогу, алея хитається під ногами — і я починаю втрачати останні сили. Де ж вихід? Де ж вільний простір? За мною, наче два білі птахи, дві долоні.

— Вернися! Вернися!

Кидаюся цілим тілом навперед себе — і віддихаю вільніше. Алея скінчилася. На останній зупинці трамвай. Біля нього кондуктор курить цигарку і розмовляє з вагоноводом, що стоїть на першій площадці, спершись на гальму. Чекають на наступний трамвай — і тоді від'їдуть. А він, може, вже під'їжджає і ось-ось, зараз, блисне його передне світло. Біжу знову. Наштовхуюся на лавку і втомлено сідаю. Кондуктор, не докуривши цигарку, кидає її, стрибає на площадку — і трамвай від'їжджає, минаючися на петлі з наступним, що, виринувши з Театинської вулиці, зупиняється на його місці. Вагоновод швидко (як же ж він легко рухається!) тягне за лінву каблука, що дотикає дротів, він коливається, іскри, наче бенгальські вогні, розприскуються навкруги, — і, поки встигаю підвестися з лавки, трамвай занурюється в рожевий пил. Іду. Надо мною знову листя каштанів. Білі свічі супроводять

мене. Вони попереду мене, праворуч і ліворуч. Процесія, довга і повільна процесія — і серед неї я, самотній і втомлений. Доки вони супроводитимуть мене? Ступаю на камінні ступені і йду вниз. Білі свічі залишаються позаду, їхня ясність потухає, вони рідшають і одна по одній гаснуть. З-під ніг обсовується каміння. Тротуар нерівний і розбитий. Так, так, це Сенявська вулиця. Партерові вікна, напівприслонені завісами, жовтіють пригашеним жеврінням, що розпливається і тоне в глибині помешкань. Навкіс, у моєму напрямі, що кілька кроків зупиняючись, біжить кіт. Чи він перетне мені дорогу? Гупаю ногами об тротуар і гукаю: «А кац!..» Махаю руками — і падаю на ліхтарню. В колі її жовтої коронки бачу кілька постатей, що поволі обступають мене. Надо мною нахиляється дашок кашкета.

— І що ж ти? З ким шпарга?

Важко підводжуся.

— Ти чого хочеш?

Дашок нахиляється ще нижче.

— Ти мене питаєш? Но, но, не так бальноном. То ти балакай, за чим ти тут никаєш?

— Я йду.

— Певно, що не летиш. Ну?

— Я вернувся.

— Йо? Зі соломки?

— Здалека.

— Не тріскай вар'ята!

— Я сказав — здалека.

— Не гіклуй! І без кавалів, — за чим никаєш?

— За всім.

— Ти, братку, є стукнений в мозок. Ліпше за собою поникай.

— Не твій інтерес.

— Ов, то ти такий гойрак?

— Побачиш, чи гойрак.

— Но, но, лишень поволеньки. Ми, братку, як б'ємо, то могила цвіте.

Постаті обступають мене щільніше. Кашкет відхиляється в їх бік.

— Цилюєш? Своя пака, як дріт. Маєш мойра?

— Я давно перестав мати мойра.

Кашкет нерухоміє.

— Пфі! То ти є такий облітаний? Певно, мама зарізала оселедця і ти кнаєш до хавіри на баль, що?

Обома руками (які ж вони важкі!) вдаряю перед себе, жовта коронка ліхтарні гасне, кашкет зникає і виринає знову.

— Та то свій вар'ят! Дай грабу!

Простягаю руку, але її не стискає ніхто. Вона стримить у рожевому пилі, наче не моя, і поволі опадає. Спираюся об край

камінної криниці. В прозорій, білій воді, на блакитному небі, лежать відламки цегли, каміння, бляшанки, — далекі й недосяжні. Занурюю долоню і сколихую плесо. Воно морщиться, круги один за одним ударяють об цямриння, але блакить не замазується, вона глибока і спокійна, як раніше. Навколо криниці, на цілій площі Старого ринку, під огорожею божниці (яка біля неї буйна і повна сонця трава!) товпляться постаті, сходяться в гуртки, зупиняються і розходяться. Булі! Булі! Голуби! В клітках, за пазухами, в долонях. Шеки, кракуси, пурці, гандзлі, бузьки, листоноші і звичайні багнети. Голуб'ятник нахилиється до клітки і виймає пару.

— Бачите?

Торкаюся пальцем чубиків.

— Пурці?

— Ну а як? Не бачите? Подивіться на головку. Расові. Облітаєте, завжди додому вернутися.

— Кожний добре облітаний голуб вернеться.

— Кожний? Багнет не вернеться. Шкода говорити. Здається, що звук до своєї кляпи, а підпустять — шлюс пропав. З'їсть трохи чужого сім'я — і до горшка. Расовий облітаний буль, ласкавий добродію, навіть як його зловлять, знає, де його дім.

— Певно, що знає. Але можуть йому підтяти крила.

— Ну і що? Все одно до чужого не звикне. Ледве-но пера відростуть — буль уже в дорозі додому. Щоб не знати де був.

— Може загинути.

— Чому ні? Може. Може загинути по дорозі, може вмерти з туги.

Голуб'ятник ховає голубів за пазуху і дивиться вгору.

— Бачите того шека?

— Де?

— Над Жовківською, напроти цієї малої хмаринки.

Але я не бачу жодного шека і не бачу ні хмаринки, ні голуб'ятника, ні криниці, ні Старого ринку. Збоку — запарошений, брудний кіоск (напевно є «канольди» — чотири за десять), а на розі — катеринкар. Крутить ручкою і, звисивши голову, хитається поволі і рівномірно. На катеринці — папуга і коробка. В ній рівно складені карточки з десятками доль. Катеринкар перестає крутити і бере коробку.

— Хотите льос?

Усміхаюся.

— Ні.

— Не хочете? Довідаєтеся, що з вами буде, що вас чекає, чи будете щасливі, чи ні. Ну? Все в цій коробці.

Знизую плечима.

— Пощо мені?

— Як пощо? Попробуйте.

— Не вірю в це.

— Ах, який ви наївний! Хіба я кажу вірити? Багато людей вірять у те, що самі собі здумують. Кучеряві хмаринки, які появляються і зникають. Що вони мають спільного з дійсністю? Дійсність, шановна особа, тут, у цій коробці. Схочете — можете мати чорне на білому. Жодної гранди — просто і ясно. Берете льос?

— Не знаю.

— Не знаєте, бо думаете. Гляньте на мою Кляру. Нахилиться до коробки і за секунду держить у дзьобі розв'язку таємниці. Її успіх більший, ніж ваш. Жодних комбінацій. Бере те, що бачить. Ну, дати льос?

— Хай буде. Давайте.

Катеринкар підсуває коробку, і папуга витягає рівно складену карточку. Хочу її взяти в пальці, але вона — метелик. Тріпочеться над катеринкою, і я ніяк не можу його зловити. Папуга, переступаючи з ноги на ногу, клює рожевий пил.

— Фраєр! Фраєр! Фраєр!

Метелик летить, кружляє, то падає, то піднімається вище, і коли мені здається, що вже маю його в долоні, — він знову передо мною, над Краківською площею, над будками, над прилавками, над головами юрби, що рухається в усіх напрямках, вертається, тріпочеться на одному місці — і манить-манить! Розштовхую ліктями, продираюся, зударюся із чиймись плечима, спинами, черевами, топчу чийсь ноги, не бачачи нічого, тільки метелика, що попереду мене. Він креслить півколо, мерехтить перед вітринами крамничок (кому потрібно стільки гудзиків і шнурівок?), коло залізної помпи з погнутою, іржавою бляшанкою на ланцюзі (яка в ній холодна вода!), перелітає на другий бік вулиці, низько висне над тротуаром, ледве помітно коливається (як легко його накрити капелюхом!) — і раптом, наче порваний вітром, летить угору і зникає над фасадом Великого театру. У фое заходять постаті, товпляться коло кас, вертаються, затримуються перед оповістками про виставу і знову входять. Що сьогодні грають? «Оборона Ксантипи», «Фройляйн доктор», «Людина, що стала четвергом» чи «Наше містечко»? Нахилиюся над оповісткою, вдивляюся в неї, і коли ось-ось крізь рожевий пил, здається, відчитаю назву п'єси, букви міняють свою форму, перемішуються, і я ніяк не можу скласти їх разом. На мале рондо в'їжджають таксі, шофери відчиняють і зачиняють дверцята (де ж пасажир?), хитаючись на боки, з'являється однокінний фіякр, візник оглядається на заднє сидження, махає батогом і їде далі. З-під ніг, між їжакуватим лушпинням і лапастим листям, уздовж алеї Гетьманських валів, розкочуються блискучі каштани. Під деревами — порожні лавки. Над ними жовті вахлярі світел, захололі у власному крузі,

плоскі і без відблиску. Великі бліді плями вікон пливуть у рожевому пилі, зупиняються і відпливають у різних напрямках. Трамваї! Віденська каварня! Але я вже їхати не хочу. Звідси, від Віденки, так уже близько, Боже, як близько! Піду пішки. Хай трамваї зупиняються, хай ждуть, хай від'їжджають! Щасливої дороги!

На стільчику, недалечко тротуару, сидить — чи таки справді Мінця? Як завжди, на тому самому місці, на плечах хустка, на носі чорні окуляри, на колінах клубок волічки, в руках дроти. Вона, Мінця з-під Віденки! Мене проймає радісне хвилювання.

— Як ся маєш, Мінцю?

Вона підносить голову і звертає її в мій бік.

— Як ся маєш.

Підступаю ближче.

— Що ти робиш?

— А ти що? П'яний? Подивися.

— Светер?

— Ні.

— Шкарпетки?

— Ні.

— А що?

— Нічого.

— Як нічого? Маєш на колінах клубок волічки.

— Це яблуко.

— То ти відпочиваєш?

— Ні.

— А що робиш?

— Светер.

— Який светер? Ти ж не маєш волічки!

— Як не маю? На колінах що бачиш?

— Клубок волічки.

— А kota бачиш?

— Якого kota?

— Сірого.

— Бачу.

— А канарка?

— Бачу.

— А яблуко?

— Яке яблуко? Це ж волічка!

— Ану придивися ближче.

— Бачу.

— І що ще бачиш?

— Kота і канарка.

— Kота і канарка? Де?

- У тебе на колінах.
- У мене на колінах нема жодного кота, ні канарка. Ну, скажи, є?
- Ні, нема. Є яблуко.
- Яблуко? Це клубок волічки.
- Який клубок волічки? Я ж бачу!
- А може, скажеш, що й мене бачиш?
- Бачу.
- Ану, придивися добре.
- Не бачу.
- Ти, тяжкий фраєре! Ти сам не знаєш, що бачиш.

Розглядаюся за Мінцею, йду і вертаюся назад. Кричу в рожевий пил:

— Тримай фасон, Мінцю!

Проходжі дівчачуть мене, біжать до трамваю, що зупинився поруч. Загортають мене із собою, пхаються до площадок, їх обриси каламутніють, замазуються і всякають у рожевий пил. Пусто, нема нікого, тільки я і — ну, хто? — Бен Гур, вуличний співак, захриплий виконавець єдиної пісні, яку пам'ятає. Який він смішний, який наляканий і бідний! Підходжу до нього, але він скрадливо оглядається на боки і відступає.

— Бен Гур! Заспівай!

Бен Гур прикладає долоню до підборіддя і починає киватися.

*У трамвай сідаю,
Газету читаю,
Бувай ми здорова,
Я вже віг'їжджаю.*

Обережно підступаю ближче.

- Бен Гур, ти кохав?
- Не знаю.
- А тебе кохав хто?
- Не знаю.
- Ти мав дівчину?
- Не знаю.
- Ти співаєш про трамвай?
- Не знаю.
- Про дівчину?
- Не знаю.
- Про що ж ти співаєш?
- Не знаю.
- А ти — Бен Гур?
- Не знаю.
- А хто ж ти?

Бен Гур відсувається від мене і відбігає кілька кроків. Біжу за ним, але він відбігає знову.

— Ну, Бен Гур, скажи, хто ти?

— Не знаю.

— Що це значить?

— Не знаю.

— Заспівай!

Але Бен Гур не співає, він, скулившись, біжить, щоразу оглядається, петлює між постатями, що йдуть тротуаром, і я, хоч намагаюся догнати його, не можу. Ясні вистави крамниць, як вікна потяга в русі, пролітають мені перед очима, фое кіна «Палаяс» оббризкує мене дрібними скалками світла, лукові лямпи на Марійській площі, наче весняні кольорові бальони, схоплені вітром (чому ці лямпи кольорові?), пливуть наді мною і підносяться все вище і вище. Обабіч виринають дерева (чи вже алея Академічної вулиці?), розскакуються, губляться позаду мене, вікна кам'яниць зливаються в одну жовту каламутну смугу, чорні отвори брам заступають мені дорогу, ліхтарні спалахують, наче смолоскипи, тротуар червоніє, вигинається під ногами, — я втрачаю рівновагу і безсило зсовуюся під кам'яну колону. Рожевий пил мжичить, як осінній дощ. Підтягую під себе ноги. Куди ж я загнався? Чому мені так дуже хотілося зловити Бен Гура? Він сказав: «Не знаю»? Що ж тут дивного? Що ж тут нового? Біля мене навстіж розчахнуті двері. Заглядаю до середини: шинквас, на ньому, під склом, коліщатка зацвілого сиру, завивані оселедці з цибулею, пом'яті булки, побіч — гальба пива з білим коміром піни. Корчмар сперся долонями на край шинквасу і, поволи похитуючись, мне в зубах цигарку. В задимленому жовтому світлі — столики, біля них, на стільцях — постаті: нахилені одна до одної голови, розставлені широко лікті, відхилені спини, витягнені ноги, підперті долонями щоки — між пляшками, келішками, тарілками, недокурками і надпитими гальбами. Повертаю голову і помічаю другу кам'яну колону. Це ж кнайпа «Під крученими стовпами»! Спираюся на долоні, хапаюся за одвірок і з трудом перетягую через поріг ноги. Хтось бере мене під руку й садовить на стілець. Перед очима пропливає чиясь невиразна усмішка.

— Чого ж ти, братку, ходиш на бровах?

Мовчу.

— Чому не відповідаєш? Ти є чи тебе нема?

— Я втомлений.

— Втомлений? Від чого?

— Я йду здалека.

— Нема ні «далеко», ні «близько».

— Я дуже втомився.

- Ти сам себе томиш.
- Мене томить дорога.
- Яка дорога? Нема жодної дороги.
- Не розумію.
- Я бачу, ти вавилонець.
- Який вавилонець?
- Не знаєш? Стара історія. Тоді, як я ще був, мені оповідали, що одного разу люди взялися будувати таку вежу, яка досягнула б, як вони говорили, до неба.
- Знаю, їм помішалися язики.
- Ти не знаєш. Їм нічого не помішалось. Вони просто зробили помилку. Їм здавалось, що, кладучи камінь на камінь, заглянуть у невідоме. Врешті вони втомилися, почали, кожний на свій лад, висувати різні проєкти, як реалізувати будову, і, втомлені, розбрелися. Кожний з них узяв собі камінь і з тим каменем товчеться до сьогодні. Кожний з них будує свою вежу, забуваючи, що жоден камінь не досягне того, що є запереченням каменя.
- Так справді було?
- Так було і так є. Нічого не змінилося і не зміниться. Піднеси голову. Я теж був вавилонцем.
- Був? А хто ж ти тепер?
- Правдиве вавилонське питання! Я прийшов сюди чи ти?
- Я.
- І ти насправду не знаєш, хто я?
- Ні.
- Бачиш тих, що за столиками?
- Бачу.
- Що вони роблять?
- Вони п'ють, курять, балакають.
- Неправда. Вони пили, курили, балакали. І шинкар стояв, хитався і курив. Я один із них. Ми є, бо ти прийшов.
- Говориш загадками.
- Ти сам собі створюєш загадки.
- Все таке дивне.
- Будь задоволений, що можеш дивуватися. Той, хто нічому не дивується, втрачає в житті половину приємности.
- Я вже дуже довго йду.
- Йдеш стільки, скільки пригадуєш.
- Скільки пригадую?
- Є так, як говорю.
- Говори ясніше.
- Чи ж я сказав не досить ясно? Ти, бігме, затабачений вавилонець! Допомогти тобі встати?

— Ні, я сам.

— Як хочеш. Але бачу, твої ноги з тіста. Дам тобі добру пораду.

— Яку?

— Як будеш дуже втомлений - підпирайся носом. Ха, ха!
Запам'ятаєш?

— Дуже старий дотеп.

— Такий самий, як і все, що бачиш. Може, на дорогу вип'єш один шніт? Я ставлю.

— Ні, дякую.

— Добре робиш, що не хочеш. Цей фіякерський, хоч шляхетний напій смакував би тобі досить проблематично, як зрештою все те, що торкнуло б твого піднебіння. Чи можеш окреслити, який смак має спомин? Можеш? Подумай про це. А тепер, шановний вавилонче, тримайся ліхтарні і дуй далі. Прийди ще колись. Кланяйся від мене ратушеві вежі!

Повз мене просувається трамвай, ні, він не просувається, він пливе в рожевому пилі, як корабель-привид, повільно, блимаючи тьмяними світлами. Хай пливе, хай пропливає, я не маю сили навіть піднести руку. Що сказав той «Під крученими стовпами»? Щоб я вклонився ратушеві вежі? Він, мабуть, добре п'яний. Я кланяюся всьому, я кланяюся ще від Головного двірця! Мені болять ноги, в мене зігнуті коліна, і я з важкою мукою випростовую їх. Скільки ще разів упаду на коліна? Що він ще говорив? Вгорлі і в устах відчуваю шорстку сухість. Треба було випити один шніт. Який смак має спомин? Який? І про що він ще говорив? Про Вавилонську вежу? А далі, а далі?.. Ні, він таки добре п'яний. Обабіч мене, наче на далеких берегах, з'являються і зникають чорні обриси кам'яниць, віясті плями ліхтарень і розкидані вогники вікон. Чи передо мною нема нічого? Що є позаду? Що є поза тим усім, чого я не бачу? Я теж несу камінь? Що є запереченням каменя? Я сам собі створюю загадки? Хто це сказав? Чи це хтось справді сказав? Кам'яниці й ліхтарні, що праворуч і ліворуч, насуваються щоразу ближче і ближче, сходяться наді мною, зударяються, схрещуються, фрагменти мурів і вікон звалюються навколо, обсипаються на мене, ліхтарні ламаються, падають на брук, на тротуари, розлите жовте світло тече ринвами й трамвайними рейками, каламутніє й гасне. Чи все розвалилося? Чи вже немає нічого? Яка сила зрушила два береги вулиць, штовхнула в удар і розвалила? Чи я стою серед румовищ? Що навколо мене? Пил, пил, рожевий пил! Коло мене проходить постать, нескреслена форма, неохоплена лініями, просякнена і замрячена рожевим пилом. Чи це справді хтось проходить? Важко підбігаю і простягаю руку.

— Ви бачили, що сталося?

Постать зупиняється.

— Сталося? Де?

— Тут.

— Тут? Коли?

— Щойно.

— Я нічого не бачив.

— Нічого? Зударилися будинки, розвалились, обернулися в румовище. Якась сила зрушила їх з місця.

— Справді? Я вас розумію, не хвилюйтеся. Це ви самі зрушили їх з місця, ви їх розвалили. І це не жодна сила, це безсилля. Пощо сумніватися? Пощо роздумувати? Все, що зустрічаєте, приймайте таким, як воно є. Ви, мабуть, прийшли здалека, правда? Ви вернулися. Ідьте обережно і не створюйте румовищ.

— Про що ви говорите? Я розвалив будинки? Я створюю румовища? Ви серйозно? Скажіть — ви серйозно?

— Не хвилюйтеся. Пощо стільки питань? Я говорю — ходіть обережно — і це все. Бачите Посейдона?

— Посейдона? Де він?

— Позаду вас.

— Хіба це вже Ринок?

— Чого ж ви питаєте? Погляньте. Ратуша, перед входом до ратуші два кам'яні леви, а ось тут, позаду вас, криниця з постаттю Посейдона. Пригадуєте?

О, я його пам'ятаю, я його ніколи не забував. Він є, він стоїть над срібним плесом води, що, дійшовши країв цямриння, широкими смугами густо стікає на пощерблені ступені. А леви? Де леви? Як же ж я їх не помітив? Спершись передніми лапами на гербові щити, непорушно дивляться перед себе, на обдряпані мури кам'яниць, на вузькі, чорні брами, на відчинені, без фіранок, вікна. Які ви бідні, мої леви! Які ви вірні своєму місту, вірніші, ніж я! Праворуч, на другому розі Ринку, повинна бути Діана. Стоїть струнка і горда, — і яка ж прекрасна! — а біля її ніг — гончі. Привіт тобі, Діано! Не один раз, перехилившись через цямриння, пив я з-під твоїх стіп воду і в твоїх кам'яних очах шукав відповіді на своє кохання. Привіт тобі, моя перша любове! Вода, що спливає по ступенях, розливається навколо мене, але я не відходжу. Посейдон дивиться на мене — похмурий і грізний, і я чекаю, що він ось зараз підніме надо мною свій тризуб, хоч знаю, що цього не буде, що він не ворухнеться, як і давніше, коли я зупинявся біля нього і чекав так само і відчував те саме. Посейдоне, підними свій тризуб! Вода стікає по ступенях, вона навколо мене, темніє, стає без блиску, підноситься вище і вище, зрадливо і непомітно, і я відчуваю, як підо мною створюється невидна, таємна і лиховісна глибінь, захована під спокійним плесом. Чи Посейдон

чув мій виклик? Посейдоне, я вернувся! Замкни глибінь під мною! Я вернувся до мого міста! Піднімаю голову — де ж Посейдон? Дивлюся під ноги — де ж темне і лиховісне плесо, де ж глибінь? По бруку, підстрибуючи по нерівних каменях, неквапно проїжджає фіякр. Візник недбало вдаряє віжками по крупях коней, крізь виставову шибу цукерні видно мармурові столики і вітрини, наповнені кремовими французькими тістечками. Дві постаті йдуть повз цукерню, минають мене і зупиняються. «Іване без роду, Іване без долі»... Хто це? Звідкіля прозвучав цей уривок? Той, що у твердому, круглому капелюсі, спертій на паличку, вказує на мене пальцем.

— Вдає, що не впізнає.

Хто він? Чому він вказує на мене? Хто цей другий? Чому він ховається за спину того з паличкою, наче грається зі мною? Його очі вдивляються в мене, в них блискотить радісна усмішка, морщини в кутиках очей збігаються, брови підносяться і опадають. Він сміється! Він навмисне ховає своє обличчя! Перший підходить до мене ближче.

— Ну? Що скажеш? Вийшов на прохід після обіду?

Тепер впізнаю його. По-школярськи притиснувши ногу до ноги, схвильовано кланяюся, як завжди кланявся, коли ще бігав за шматяним м'ячиком і під дверима його помешкання, на сходах, грався гудзиками. Усміхаюся (які ж великі і лискучі мідяні гудзики на його чорному плащі!) — і кланяюся ще раз.

— Я вас не впізнав. Направду не впізнав. Але я чув, як ви говорили свій вірш «Іване без роду»...

Він спирається на паличку і співчутливо хитає головою.

— Я говорив? Ні, ти помиляєшся. Я взагалі нічого не говорив.

— Але ж я чув!

— Ти чув? Ні, ти не чув. Ти пригадав слово, запитав себе «хто?» і відразу допасував готову відповідь. Нічого в цьому дивного і жодна несподіванка. Питання і відповіді кружляють навколо тебе. А втім, скажи, що стається, коли вирине питання, а ти не знаєш відповіді, або вирине відповідь, а ти не знаєш питання? Який тоді постає образ? А що стається, коли ти не знаєш ні відповіді, ні питання? Який тоді образ і звідкіля він? А який є образ перед тим, як має з'явитися фраза? Важко тобі, правда? Але ти помиляєшся. З усіх мудроців найлегше орудувати знаком питання.

Дивлюся на його плащ і не завважую ні одного мідяного гудзика. Як же ж на чорному плащі можуть бути мідяні гудзики? Крізь рожевий пил бачу, як відстань між нами зростає. Поспішно ступаю кілька кроків.

— Ви вже відходите?

— Я не відходжу. Це ти відходиш.

— Але ж я бачу!

— Знову помиляєшся. Хіба не знаєш, про що думаєш? Не послішай. Ніколи не будеш настільки швидкий, щоб зловити те, що відійшло. Знову дивлюся на його плащ і вказую на нього пальцем.

— На вашому плащі нема ні одного гудзика.

— Хіба вони потрібні? Цей плащ достатньо виразно надає форму твоїй уяві. Хочеш ще щось сказати?

— Хочу запитати. Ви не задоволені, що мене зустріли?

— Я так само задоволений, як і ти.

— Мені здається, що ви завжди були задоволені.

— Який ти наївний! Що ж ти можеш знати про мене?

— На вашу долю випала слава.

Він нетерпеливо відмахується рукою.

— Слава? Що ж слава? Вітер над могилою.

Відходить. Затримую його.

— Скажіть, хто цей другий?

— Котрий?

— Той, що ви з ним ішли.

— Я ні з ким не йшов.

— Хіба я знову помиляюся?

— Ні. Якщо ти бачив, що він ішов зі мною — то йшов. Але я його не бачив. І тому кажу: я йшов сам.

— Він стоїть.

— Якщо ти його бачиш, це можливе.

— Здається, я його впізнаю.

— Впізнаєш? Приємної зустрічі. До побачення, як захочеш.

Поки встигаю вклонитися, місце, де він стояв, порожнє. Вдивляюся в рожевий пил і не бачу нікого. Де цей другий? Він мусить бути тут. Він є. Стоїть за мною. О, я знаю, він любить жартувати! Поволі повертаюся і раптом гукаю:

— Герцум-перцум-перверенцум!

Радісний усміх морщить його обличчя, і він кінчає:

— Лупцум-цупцум три дочки! Як ся маєш?

Оглядає мене від стіп до голови і закопилює губу.

— Але ж ти виглядаєш!

Підстрибую на одній нозі і, як балерина, вирую на кінчиках пальців.

— Ну, як виглядаю? Добре?

— Ні.

— Зле?

— Ні.

— А як?

— Як дірка без обарінка.

Сміх булькоче мені в горлі, і я аж захлистуюся.

— Направду? Направду? Як дівка без обарінка? Як дівка? Ах, як мені легко! А так мені боліли ноги, я такий був утомлений!

— Ти був утомлений?

— Був! Був! А тепер уже ні, тепер уже ні!

— Чого ж ти був утомлений?

— Я прийшов здалека. Галатай, галатай, здалека!

— З Коломиї?

— Чому з Коломиї? Зі світу, зі світу! З-поза моря, з-поза гір, з-поза рік! З-поза всього!

— Пф! Ти, певно, все бачив?

— Бачив, бачив! Усе! Усе!

— Це неможливо.

Знову підстрибую на одній нозі і розкидаю руками.

— Все, все!

— Направду?

— Направду, направду!

— Ні, я тобі зараз скажу чому.

— Слухаю! Слухаю!

— Ти бачив чайник, заки його винайшли?

— Ой, чайник! А це добре! А це добре! Чайник? Ха! Лусну! Не витримаю й лусну!

— Ти мені скажи: бачив?

— Ні, не бачив, не бачив!

— Значить, світ є більший, ніж тобі здається, і ти не всюди був.

Від надмірного сміху та радості ледве дихаю.

— Вже досить, досить! Мені аж щоки болять. Ходім десь сісти.

Поговоримо. Я буду слухати. Прошу оповідати.

— Що оповідати?

— Байку.

— Байку?

— Так, байку. Як тоді, як колись. Я лежав у ліжку, на столі стояла пригашена нафтова лампа, а за піччю сиділа баба Яга. Чи вона направду там була? Тоді так добре було слухати байку. Прошу оповідати, добре?

— Яку?

— Будь-яку.

— Зелену?

— Добре.

— А може, синю?

— Нехай буде.

— А червону?

— Добре, червону.

— А може, з іншої серії?

— Яку?

— Наприклад, круглу.
— Слухаю.
— А може, хочеш квадратову?
— Добре, хай буде.
— А шпичасту?
— Все одно. Прошу починати.
— Що починати?
— Як то що? Байку!
— Байку? Пощ? Поглянь навколо. Зрештою, я тобі скажу байку про Дзьордзя.

— Про Дзьордзя? Але прошу, нарешті, сказати закінчення. Вона ніколи не мала закінчення.

— Слухай і не підстрибуй. Одного разу Дзьордзьо вибрався в подорож навколо своєї хати. Йшов, ішов і дуже втомився. Ліг відпочити і заснув. Надлетів бузьок, він вертався на своє гніздо, побачив Дзьордзя, приземлився і стукнув дзьобом його в чоло. Дзьордзьо сказав «прошу». Кінець.

— Ніякий кінець! З цією байкою так завжди. Чому Дзьордзьо сказав «прошу»?

— Йому здавалося, що це якийсь гість стукає до дверей його хати.

— І він не збудився?

— Ні. Якби збудився, то йому напевно було б дуже неприємно, що це так тільки здавалося.

— Я не люблю цієї байки.

— Я теж ні. Але вона має дві добрі прикмети: коротка і дуже правдоподібна.

— Прошу сказати іншу.

— Тепер не маю часу. Іду на пробу.

— Дають нову виставу?

— Не знаю, чи дають нову виставу. Але тут за рогом дають добре чорне пиво, і я йду попробувати. Бувай, сину. Ага! Прийди на мій бенефіс. Граємо «Трійку гільтяїв». Подивися, вже навіть маю на собі дванадцять камізельок — і ні одної своєї. Прийдеш?

Іде за ріг кам'яниці і, повернувшись, моргає до мене:

— Шурум-бурум пренді-пешки!

Відповідаю, як завжди:

— Ушпіпернаводу!

Біжу за ним, хочу запитати, коли бенефіс, але його, мого батька, вже нема. Порожня вулиця і рожевий пил. Біля брами (котра це година?), тримаючи під пахвою лопату, стоїть сторож, хукає в долоні і розтирає їх. Чи йому холодно? Піднімаю комір і встромлюю руки в кишені. Сторож дивиться кудись угору (що він там бачить?) і знову розтирає долоні. Підходжу до нього.

— Холодно, що?

Він спирається на лопату.

— Запарі зайшли. Відгортаю і відгортаю.

— Що відгортаєте?

— Як то що? Сніг. Сипле і сипле.

Дивлюсь уздовж вулиці, задираю голову і підставляю долоні. Сніг. Падає повільно, в рожевому пилі, м'який і пухнатий, обсипає мене, іскриться в жовтому світлі ліхтарні, сніжинка за сніжинкою, одна біля одної, — білий спокій. Як пахне сніг? Як пахне сніг у моєму місті? Нагортаю повні долоні і простягаю сторожеві.

— Скажіть, як пахне сніг?

Він нахиляється, ліпить снігову кулю і кидає в мене.

— А ви що? Відморозили ніс? Понюхайте! Понюхайте!

Швидко також зіпшую снігову кулю і пускаю в нього. Він відбиває її лопатою і висуває з-поза неї голову.

— А ку-ку! Як пахне сніг, цей сніг? Як пахне? Знаєте? Направду знаєте?

Роблю другу снігову кулю, замахуюся, але сторож підбиває мені лопатою ноги, і я перевертаюся у глибокий сніг. Розкинувши руки, лежу і не маю бажання вставати. Рожевий пил і сніг присипають мене. Як же ж м'яко і вигідно лежить в снігу! Чи це зорі блимають на видноколі? Чому вони такі великі? Спираюся на лікоть і простягаю руку. Вони зовсім близько. Вдивляюся в мерехтливі, розколихані вогники і не знаю: хіба це зорі? Повз мене пробігає кілька пар ніг, затримуються і повертають назад.

— Ви що? Накрилися ногами?

Поволі встаю і, усміхаючися, розглядаю цікавих. Ні, це не прохожі. Гурт хлопців. Обліплені снігом, петлюють біля мене, суматошаться, звалюються в сніг і, раптом розскачавшись, сходяться знову. Які вони щасливі! Скільки радості, білої, незаплямленої радості! Втиスカюся між них, вони штовхають один одного, обступають мене, і я повертаюся за кожним їх рухом.

— Ви, хлопці, звідки?

— Звідци, з Ринку.

— Що ж ви тут робите?

— Ми — Гіки-піки.

— Що за Гіки-піки?

— Банда Гіки-піки з Ринку. Тепер тут північний бігун — і ми полюємо.

— Полюєте? На що полюєте?

— На медведя, на вовка або на хусида.

— І вдається?

— На хусида завжди вдається. Медвідь і вовк — то так «на ніби»,

щоб полювання було моровіше. Як надійде хусид, — танцюємо навколо нього танець гіки-піки — і рипс! — перевертаємо в сніг і вириваємо.

— Куди вириваєте?

— Туди.

— Туди, де ті зорі?

— Які зорі? Та то карбідові лампи в будках на Ринку, там продають Миколайків на святого Миколая. Малі і великі. Люкровані в різні фікси-факси. Набіло, назелено, начервоно. А один є такий великий, як брама. Не вірите?

— Вірю, вірю! Я завжди ходив оглядати Миколайків на Ринку. Їх багато, правда?

Хлопці біжать попереду мене, один за одним, і з розмахом вбігають на виховзану доріжку і їдуть у рожевому пилі, в напрямі будок, до карбідових ламп, до медяникових Миколайків. Останній оглядається і махає мені рукою.

— Скоро, скоро, бо потім не буде!

В бігу, без затримки, стрибая на льодову доріжку (о, я це добре вмю!) і відчуваю, як ховзкий, гладкий лід збільшує мою швидкість, відчуваю легкість і гнучкість у кожному порусі м'язів. Доїжджаючи до будок, порю закаблуками лід і затримуюся. Так, тут продають медяникових Миколайків. У цей час їх тут завжди продавали. Вони лежать на прилавках, стоять, сперті на полицях, — білобороді, в мітрах, із жезлами в руках, у ризах, фантазійно виведених різнокольоровим люкром, малі і великі — десятки медяникових копій, в авреолі білого карбідового світла. А де ж той Миколайко, такий великий, як брама? Я завжди мусів задовольнитися найменшим, сіреньким, в убогих, у простих ризах. Але тепер ні, мушу мати найбільшого! Йду вздовж будок і помічаю його. Стоїть. Посередині прилавка, у важких люкрових ризах, обсипаний кольоровим маком, з правдивою бородою з вати, в прикрашеній цукерками і мигдалами мітрі, із покритим золотою стانیолею жезлом у руці, достойний і погідний, — мій Миколайко. Він водить за мною очима — і я з острахом простягаю до нього руки. Скільки він коштує? Зрештою, що мене обходить, скільки він коштує! Обережно знімаю його з прилавка, обіймаю і притискаю до грудей. Хай продавець дивиться, хай бачить, хай ловить мене! Плигаю на льодову доріжку і, пригнувшись, мчу швидко і легко, ледве торкаючи її ногами. Сніг куриться мені з-під ніг, і я не зупиняюсь, не хочу зупинятися, хочу їхати якнайдовше і якнайшвидше! Перед собою й обабіч не бачунічого, ні ліхтарень, ні кам'яниць, ні світел, — тільки рожевий пил і сніг. Куди я мчу? Чи передо мною порожнеча? Ні, це не може бути! Я знаю, що передо мною, я знаю дуже добре! Передо мною є сходи. Кам'яні, широкі, стоптані сходи, що ведуть на Великі Вали. Але я цих сходів не перестрибну. Спинаюся по

них нога за ногою, напружую ціле тіло і тягнуся зі ступеня на ступінь, зморений і безсилий. Які ж ці сходи важкі! За кожним кроком, за кожним рухом вони відбирають мені останні сили. Хіба я тут залишуся? Хіба я тут упаду і не підведуся більше? Але я мушу йти далі, мушу побороти їх і мушу перебороти своє безсилля! Ще останній ступінь, найважчий, ще один — і я залишу їх за собою. Струшую з колін пил. Каштани! Мої каштани! Праворуч і ліворуч, уздовж Великих Валів — густе лапасте листя. Я тут! Я вже тут! Вежа Успенської церкви ажуріє в рожевому пилі, струнка і легка, над корпусом Ставропігії, майоріє вище і вище і розпливається тьмяним оболочком бані. На що ж я чекаю? Передо мною Ставропігія, моє подвір'я, три брами — від Підвалля, Руської і Бляхарської — мій дім! Як би я так міг увійти одночасно трьома брамами! Кортить мене перестрибнути лавку (хто це на ній?), але оббігаю її і вертаюся. На лавці, стуливши коліна, сидить сліпий Ясьо, гармоніст. Що йому сказати? Пожартую над ним. Так, пожартую, як звичайно.

— Ясю, янгол подає тобі сервус!

Але Ясьо не простягає правої руки вгору і не задирає голови. Він, обмацавши швидкими пальцями гармонію, звертає в мій бік затягнені більмом очі.

— Ти дурний вар'ят! Мені янгол уже давно сервус подав. Дивуюся.

— Направду? Я навіть не знав.

Ясьо витягає до мене шию.

— Ти смієшся?

— Мені весело.

— Чому весело? Ти не віриш?

— Вірю. Як кажеш, що янгол подав тобі сервус, то подав.

— Подав! Подав!

— І що сказав?

— Нічого.

— Ти йому щось загравав?

— Не було часу.

— Ну, то заграй мені.

— Я тут уже не граю.

— Тут ні? А де ж?

Ясьо піднімає понад голову руку.

— Там.

— Де — там?

— Високо.

— На Високому Замку?

Ясьо гнівно трясє головою і тре долонями очі.

— Вище, вище! Там нема жодного Замку, нема жодних Валів, але

є все, все! І нема батярів! Забирайся звідси! Пощо ти прийшов? Забирайся, бо дістанеш каменем!

З краю насипу стрибаю у високу траву (скільки в ній молочію!) і, з'їжджаючи вниз на спині, кричу:

— Ясю, твоя гармонія грає, як стара шафа!

Від крамни ць, з їхніх вітрин, на їзді, на тротуарах, уздовж Руської вулиці, лежить біла ясність, густа і спокійна, отінена сірістю мурів, сріблиться на трамвайних рейках і лисніє матовими плямами на шибках темних, зачинених вікон. Зайду до котроїсь крімниці. Зайду до «Союзного базару» і візьму собі бльокнот, шістдесяткартковий зошит, кілька пер, фіолетний олівець, — і що це? Тузінь пастелевих крейдок. Постаті прохожих снуються по тротуарах, зупиняються біля вітрин, заходять до крамниць, виринають із брам, темні, неокреслені, припошені рожевим пилом. Треба перейти на другий бік вулиці, але мушу бути обережним. Там, біля «Союзного базару», де схрещуються трамвайні рейки, повинен бути кривий Альойзи. А може, його нема? Ступаю, озираюся — і нерухомію. Є! Стоїть передо мною, чорний і вусатий, зісно усміхається, кривоногий і карликуватий, спертий на залізну палицю до пересування рейок.

— Ти думав, що мене нема? А я, братку, є. Несподіванка, як на льотерії. Нарешті тебе маю. Вже мені не брикнеш. Бачиш цю залізну лягу? Понюхай. Тепер я тобі покажу, як кричати за мною «вайха наліво, вайха направо».

Відсуваюся, але він ступає за мною. Нема як утекти. Чи він справді готовий ударити мене залізною палицею, чи, може, тільки копне? Найкраще кинутись на нього і вихопити палицю. Але він ховає палицю за спину і не спускає з мене очей. Ні, треба його задобрити, треба удавати. Я не раз дражнив його: «Вайха наліво, вайха направо», але чи я один? Поплескую його по плечу.

— Що тобі, Альойзи? Цегла на голову впала? Я тебе вже здалека бачив. Пощо мені втікати? Не знаю, чого ти хочеш від мене?

Альойзи недбало плює мені під ноги.

— Не удавай! Я тебе добре знаю. Ти думаєш, що я фраер? Ти завжди кричав за мною «вайха наліво, вайха направо».

— Хто? Я?

— Так, ти і твої колеги, ті з Руської і з Підваля. Я вам усім ноги повириваю.

— Та що ти, Альойзи? Не будь байц, то тільки геци.

— Геци?

— Певно, що геци. Хочеш? Я маю кілька шлюгів.

— Ти мене не гіклою шлюгами. Я тобі зараз дам по кулях таку веіху, що будеш мати з них вісімку.

Альойзи важить у руці палицю і поволі піднімає її. Зараз ударить, напевно вдарить! Однак я ще маю шансу. Кричу:

— Альойзи, трамвай їде!

Альойзи біжить на середину вулиці, розглядається і повертається. Але вже не зловить мене, не зловить! Оглянувшись, бачу, як він замахається палицею і кидає її за мною. Палиця креше по тротуарі іскри і ось-ось підірве мені ноги, — але я стрибаю в браму, свою Сраму, і, вихилившись, показую Альойзові язика.

— Альойзи! Вайха наліво, вайха направо!

Хочу замкнути браму, але Альойзи відштовхує її ногою і сміється:

— То ти такий наївний? Ти думав, що так є на правду? То було і вже не буде. Липа, братку, липа!

Навалююся цілим тілом на браму і притримую плечем. Тут мій дім, за цією брамою, в цій кам'яниці. Тільки перейти подвір'я і вибігти на третій поверх. Боже, як я довго йшов, як я довго йшов! Тут ціле моє життя, відколи знаю і пам'ятаю, всі мої дні і ночі. Радість душить мене, я захлистуюся нею, вона розливається в цілому моєму тілі, п'янить і обезсилює, буйна і нестримна. Бігти, бігти! Швидше! Чого ж я стою? Йду, поволі, в присмерковому жовтому світлі, що порохить з-під стелі, дивлюся на обдряпані і полупані стіни, на почорнілі від старости і бруду ґвері до підвалу, на вибите вікно біля стоптаних крутих дерев'яних сходів і, оглянувшись, — ні, нема нікого! — вбігаю на перший поверх, хапаюся руками поруччя, перехилиюся і, махнувши ногами, легкий, як вітер, з'їжджаю вниз. Може, з'їхати ще раз? З другого поверху. Задзвоню до помешкання своєї тітки і, як тільки відхиляться двері, крикну: «Цюцю, я вернувся!» — і фі-і-іть! — з'їду вниз з пересідкою на першому поверсі. Я знаю, що тітка скаже. Вона безпорадно погрозить мені пальцем: «Бійся Бога! Хочеш убитися?» Добра, вибачлива тітка, опоясана хвартухом, сповнена хатніх дрібних турбот, у стоптаних домашніх мештах, сувора й усміхнена, обвіяна запахом житньої кави, цикорії, яблук і ванільових тістечок. Вуйко напевно сидить у кімнаті біля столу, насупив брови і читає Овідія або виправляє школярські зошити, закривши долішньою губою сиві, підстрижені вуса. А може, стоїть у дверях до кухні і, заклавши руки за спину, нерішуче питає: «Де ж та кава?» Ні, не буду втікати. Подзвоню, і коли тітка, мабуть, здивується: «А, то ти? Де ж ти був?» — я відповім, ну, що я відповім? Не знаю. Насамперед скажу: «Я думав, що цюця вже спить». Де я був? Боже, хіба одним словом можна все сказати? Треба подзвонити. Тітка зробить каву, принесе кілька ванільових тістечок, буде до мене приглядатись, трохи усміхнено, трохи зажурено, і скаже: «Ти щось змарнів. Може, тобі дати центурії?» Вуйко неквапливо зниже плечима: «Пхі! Ти завжди з тою центурією» і запитає мене: «Як там надворі?» А може, повинен запитати про щось інше? Мушу застановитись. А втім, насамперед треба подзвонити.

Натискаю на кнопку дзвоника і чекаю. Тітка, коли буду відходити, дасть мені «на дорогу» кістку цукру і яблуко. Так, інакше не може бути, це вже традиція. В передсінку, де стоїть стара комода, а на ній ринка з пареним молоком, швидко, трьома пальцями, стягну з нього «кожух» і лакомо проковтну. Тітка потім буде гніватися, певно, що будс. Але хіба я можу не зробити цього? Я стільки разів це робив, що це мусить так бути. Ще раз натискаю кнопку. Але пощо дзвонити, коли двері відчинені? В передсінку присмерк, ледь роз'яснений світлом, що просякає з кухні. Під стіною комода, на ній, на старім місці, ринка, синя ринка з молоком. Тсс!.. Може, тепер стягнути із молока «кожух» і тихцем вернутися на сходи? Навшпиньках підходжу до кухонних дверей і обережно заглядаю. На столі — погашений примус, кілька фаянсових горняток (напевно, каву вже випили) і кругла дерев'яна таця на хліб із написом: «Хліб наш насущний дай нам днесь». Двері до першої кімнати відчинені. Тсс!.. — тітки нема. На стіні — образ із чудами святого Миколая і годинник (дерев'яна, завершена дашком, скринька), під яким звисають дві гірї. На чорній кухонній плиті — білий емальований горщик і сковорода, накрита покришкою. На підлозі, біля кухні, напроти дверцят, кілька полін і розсипаний попїл. Вернуся до передсінка. А може, тітка в кімнаті і ось-ось зараз увійде до кухні? Треба поглянути. Чого ж я боюся? В кімнату, крізь вікно, з вулиці мрячить притахле спопелїле світло, обсипує стїл, стїльці, рівно застелені ліжка, етажерки з книжками і всякає по кутах у бриласту темряву — біля широкої шафи, біля рогатої, залїзної вішалки і високої кахлевої печі. Чого ж я боюся? Я знаю, що в шафі є. Білизна, звичайна білизна. На вішалці висять плащі і капелюхи. Вона — тільки вішалка і більше нічого. А піч?.. Ні, я її обїду здалека, навіть не буду на неї дивитися, хіба тільки крадькома глипну. Я цілком забув про цю піч. Не треба оглядатися, це небезпечно, тоді напевно станеться. З-поза печі висунеться вогненна голова або довга кістява рука — і куди я втечу? І як? Поспішно відчиняю двері до середньої кімнати. Ні, не увійду до неї, не перейду її, не зроблю навіть кроку. Застояла, важка темрява, в якій потонули і стїни, і меблі, тільки на підлозі під дверима до вітальні біліс вузький поясок світла. Хто там є? Хто є у вітальні? Там нема ні тітки, ні вуйка! Хто є той «хто»? Білий поясок раптом гасне — і я, закривши голову руками, кидаюся назад. Мушу прорватися на сходи! Здавлю вогненну голову, поламаю кістяву руку і прорвуся. Не дам себе зупинити! Не вірю ні вішалці, ні шафі! Від них теж треба оборонятися. Святий Миколаю на стїні в кухні! Поможі мені! За мною клубочиться темрява, вривається до кухні, до передсінка, звалюється мені на спину, охоплює мене з боків, але я вже рву навстіж двері і, вихопившись на сходи, стрімголов, кількома

стрибками, збігаю вниз, на подвір'я. Тут я безпечний. Тут мій простір, на цих стоптаних, нерівних каменях, між трьома поверхами заржавілих ганків, заповнених вікон, облупаних, брудних дверей і глухих темних коридорів — мій безпечний простір, з трьома брамами, з трьома виходами в моє місто, в м'якій лагідній тіні Трьохсвятительської каплиці, в молитовній тиші церкви Успення Пресвятої Богородиці. Що ж тут лихого може мені статися? Боже, як я налякався! Зовсім забув про ринку з молоком. Хай стоїть на комоді, я не вернуся, хай двері будуть відчинені навстіж, мене не приманить туди їзда на поруччі ні з другого, ні навіть з третього поверху! Чому в кухні не було тітки? Чому в кімнаті не було вуйка? Куди вони пішли? Густо порохить рожевий пил. Підставляю долоні, приглядаюся їм, але на них нема ні однієї рожевої порошокинки. Чому цей пил? Звідкіля він? Під муром, біля крану, стоїть бочка, повна дощівки. Що в ній плаває? Хіба я не знаю? В ній плаває паперовий човник. Занурюю пальці і розбурхую воду. Човник гойдається, перехиляється, тулиться до дерев'яних берегів і раптом, піднятий великою хвилею, перевертається. Виливаю з нього воду і пускаю на спокійне вже плесо. Пливи, паперовий човнику, пливи. Це твоє море. Куди ж ти хочеш плисти? Ти ув'язнений між берегами. Рано чи пізно тебе покриє глибінь. Чого ж я стою біля бочки? Зараз когось зустріню, зараз когось побачу! Я вже бачу! На цементовому, низькому смітнику, закритому залізними дверцятами, — вони; Трисьо — мій братисько, — спертий плечима об мур, у блюзі з півкороткими рукавами, довгі ноги витягнув перед себе, густе, чорне, гладке волосся звисає над зморщеним чолом; Силько, кузен, у розцібленій сорочці, присадкуватий і широкоплечий, нахилений низько, навколішках, однією долонею спертий на цементову гладь, на устах знерухоміла усмішка, і Лянгус — оповідач фантастичних історій, худий і довгий, сидить на п'ятах, у завеликих на нього штанах, руками обняв коліна, витягнувши понад Силькове плече тонку шию. Бачу їх виразно, крізь рожевий пил, і знаю, що вони роблять: вони грають у крепці. Раптом Силько відхиляється, викидає вгору штолю і швидким рухом руки згортає в долоню широко розкинену чвірку. Хто кому дав бурду? Підходжу до них збоку і, нахилившись над ними, гукаю:

— Гу!

Лянгус зривається на ноги.

— Аво! Дивіться!

Силько недбало пересипає з долоні на долоню крепці.

— Тяжка макітра. Я його давно бачив, ще там коло бочки з дощівкою.

Трисьо тре пальцем ніс і вдивляється в мене докірливо і трохи суворо.

— Де ж ти так довго був?

Хочу відповісти, хочу сказати, звідкіля йду, як довго, як

поспішав, чому не міг скоріше, — але хвилювання стискає мені горло і я безпорадно махаю позад себе рукою.

— Там.

Лянґус перебирає пальцями по долішній губі.

— Там, там, тамтадрам!

Силько ховає в кишеню штолі.

— Чого ж ти стоїш, як стовп? Зміни місце. Заступаєш мені сонце.

Трисьо поволі підводиться, обтрушує штани і знову вдивляється в мене.

— Тебе, може, хто набив?

Сміюся.

— Мене? В моїм місті?

Трисьо витягується, напинає м'язи рук і легко штовхає мене долонею під ребро.

— То добре. Нехай би тільки поспробував!

Силько підсувається ближче до Лянґуса і стрибає йому на спину.

— Вйо на них!

Лянґус зривається до бігу, але Трисьо ловить його за шию, і вони всі троє звалюються додолу. Я також. Силько вимотується перший і, сівши на нас зверху, місить колінами.

— Мала купа, мала!..

Але Трисьо згрібає його під себе, твориться клубовище рук і ніг — і зверху ми: Трисьо і я. Він нахиляється до Силька і до Лянґуса.

— Піддаєтесь?

Силько усміхається і киває головою.

— Мир і штама.

Лянґус заперечує.

— Я ні, бо я був кінь.

Силько запихає сорочку в штани і незадоволено відвертається від нього.

— Ти був драбина, не кінь.

Лянґус, витягнувши шию, звертається до мене.

— Я драбина? Ану, вйо, я твій кінь.

Вскакую йому на спину, однією рукою тримаюся його за шию, а другою вимахую над головою. Він спершу перебирає ногами на місці, потім кудкудаче і пускається чвалом по подвір'ї. Пролітаємо коло партерових вікон майстерні бронзувальника, коло переплетні, минаємо шевську робітню, бочку з дощівкою, звертаємо на середину подвір'я, робимо «вісімку» і зупиняємося перед Сильком і Трисьом. Зістрибую на землю, а Лянґус гребе ногою землю і знову кудкудаче. Силько стукає щиколодком його в чоло.

— А кінь кудкудаче?

Лянґус, усміхаючись переможно, насторожено відступає назад.

— Я кудкудакав не як кінь, а як приватна особа. Ге!..

Трисьо і Силько ловлять його за руки і за голову, але він вихоплюється, і вони троє біжать у напрямі великої брами. Чи я знову залишуся сам? Кричу:

— Почекайте на мене!

Трисьо оглядається, і вони зупиняються. Задишаючися, підбігаю до них.

— Куди ж ви біжите?

Силько дивується.

— Як то куди? Бавимося.

Дивлюся на Трися, і голос мій тремтить.

— А я?..

Трисьо легко бере мене за плече.

— І ти також.

Лянгус додає:

— Ти маєш нас шукати.

Нерішуче киваю головою.

— Але не ховайтеся далеко, добре?

Силько заспокоює мене.

— Не будь дурний, знайдеш нас. Я тобі дам свою зачаровану паличку. Я її сам вистругав. Підкинеш її, вона впаде на землю і покаже тобі, в якому напрямі ми сховалися. Хочеш?

Виймає з кишені коротеньку паличку, закінчену стрілкою, і дає мені.

— А тепер відвернися і рахуй до десяти.

Відвертаюся і починаю рахувати. Дораховую до п'яти і крадькома оглядаюся. Їх нема. Я залишився сам на просторому, порожньому подвір'ї, в рожевому пилі, між високими, важкими мурами, оточений десятками зачинених вікон. Де вони заховаляся? Може, під сходами в темному коридорі, що біля великої брами, і як я тільки туди зайду, повисакають крізь вікно і сховаються в іншому місці? Може, побігли на вулицю, швидко оббігли кам'яницю і брамою від Бляхарської тихцем вийшли на третій поверх? І з піддашшя, крізь мале віконце, спостерігають, що я роблю? А може, сховалися за великою брамою, на Малих Валах, у бузових кущах, або, може, сховались на Великих Валах, за пороховою вежею? Коли я їх знайду? Обертаю в пальцях Силькову паличку і не знаю: кинути чи ні? Кусок дерева, що його вистругав Силько. Нехай буде — це і так забава! Підкидаю паличку, вона мелькає мені перед очима і падає. Нахилиюся. Вона стримить у щіліні між двома кам'яними плитами і стрілкою показує в небо. Піднімаю голову, перегинаю шийку і дивлюся в рожевий пил. Кричу:

— Трисю! Сильку! Лянгусе!

Оглядаюся навколо і знову піднімаю голову. Над подвір'ям

зигзагами літають кажани. Вони влітають під аркади, що біля каплиці, крилами косо черкають куполи, стрімко падають униз, підриваються, зникають під берегами дахів і раптово з'являються знову. Котра це година? На третьому поверсі, там, де завжди мое помешкання, одне з вікон відчинене, і я виразно бачу вазонку з георгінією і слоїк, обв'язаний платком. Мама напевно чекає на мене. Сидить за столом і шиє біля нафтової лампи, втомлена і терпелива, нахилившись над голкою. Чи це її тінь хитнулась на фіранці? Чого ж я стою тут і дивлюся на вікно? Це вже тут. Вибіжу на третій поверх, відчиню двері, мама обійме мене і скаже: «Мій синаша». Я не скажу нічого, я не зможу нічого сказати, я буду на неї дивитися, буду в неї вдивлятися, бо я її так давно, так дуже давно бачив! Чи це знову її тінь хитнулась на фіранці? Чого ж я стою тут і дивлюся на вікно? Я розповім усе їй, своїй мамі, розповім, як ішов до неї, як падав, підводився, перемагав утому, як блукав, як віднаходив дорогу, як тривожився і зневірювався, як задихався від важкої туги і як захилювався глибокою радістю. Мама зрозуміє мене, вона одна, тільки вона. І я знаю, що вона скаже, вона не буде говорити про себе, вона скаже: «Я чекала на тебе». Чого ж я стою тут і дивлюся на вікно? Біжу до дверей, що ведуть у коридор, з розмахом відчиняю і відштовхую їх. Двері, вдаривши об одвірок, поволі відчиняються. Вертаюся і штовхаю їх знову. Вони, хитнувшись, залишаються напіввідчиненими. Натискаю на них, але вони не подаються. Висуваю голову і бачу: спершись долонею об двері, стоїть постать. Її контури то розпливаються в рожевому пилі, то виразнішають, і я не можу схопити ні її висоти, ні вигляду. Питаю:

— Ви до кого?

Постать підсувається ближче.

— Не впізнаєте мене?

Приглядаюся пильніше.

— Ні, я вас не знаю.

— Не знаєте? Я вам нагадаю. Ми їхали разом, я вас віз. На самому початку, як ви з'явилися в місті. Ви були дуже втомлені й присілися до мене. Впізнаєте мене?

З усієї сили, коліном і плечем, тисну на двері.

— Не впізнаю! Не знаю вас!

Постать кладе другу долоню на клямку.

— Тсс!.. Чого ж ви нервуетесь? Я вам тільки нагадую.

— Відступіться! Чого ви хочете?

— Я хочу запитати вас: проїдетеся зі мною?

— Ні! Їдьте самі!

— Подумайте. Ви ще не всюди були і не всіх бачили. Я можу бути вам за провідника. Я віз тих усіх, що ви їх зустрічали, і тих, кого ви ще можете зустрінути. Вам самому трудно, правда? Згадайте, як ви

йшли сюди. Як закінчувалася кожна зустріч? Я бачив, як ви дивилися в вікно. Якою буде ця зустріч? Може, вона вже згоріла у вас самому з надміру хвилювання? Може, вона вже за вами, а не перед вами? Чи ви знаєте, яка сила скривається в безсиллі вашої туги? Нема такої людини, що обминула б несподіванки, які існують у ній самій. Я хочу вам допомогти. Тільки я розв'язую проблеми, що їх нагромаджують люди. Поїдете зі мною?

— Не поїду!

— Ви вперті.

— Відступіться!

— Ви таки дуже вперті.

Ще міцніше налягаю на двері і зачиняю їх. Чекаю — але знадвору ніхто не тисне на них, і я, втомлений, повільно йду коридором. Напроти, шкутильгаючи, із жмутом ключів у руці, що черкають коліно, виринає сторож Стах. Під рудими, обвислими вусами жевріє цигарка. Він приглядається до мене і жмурить більмуваті очі. Привітно киваю йому головою.

— Йдете замкнути браму?

Стах знижує плечима.

— Пощо?

Дивуюся.

— Вже пізно. Ніч.

Цигарка жевріє ясніше і потухає.

— Це не ніч.

— Не ніч? А що? День?

— Ні, не день. Це — вчора.

Стах іде до кінця коридору, відчиняє двері на подвір'я і, зникаючи в рожевому пилі, обводить навколо рукою.

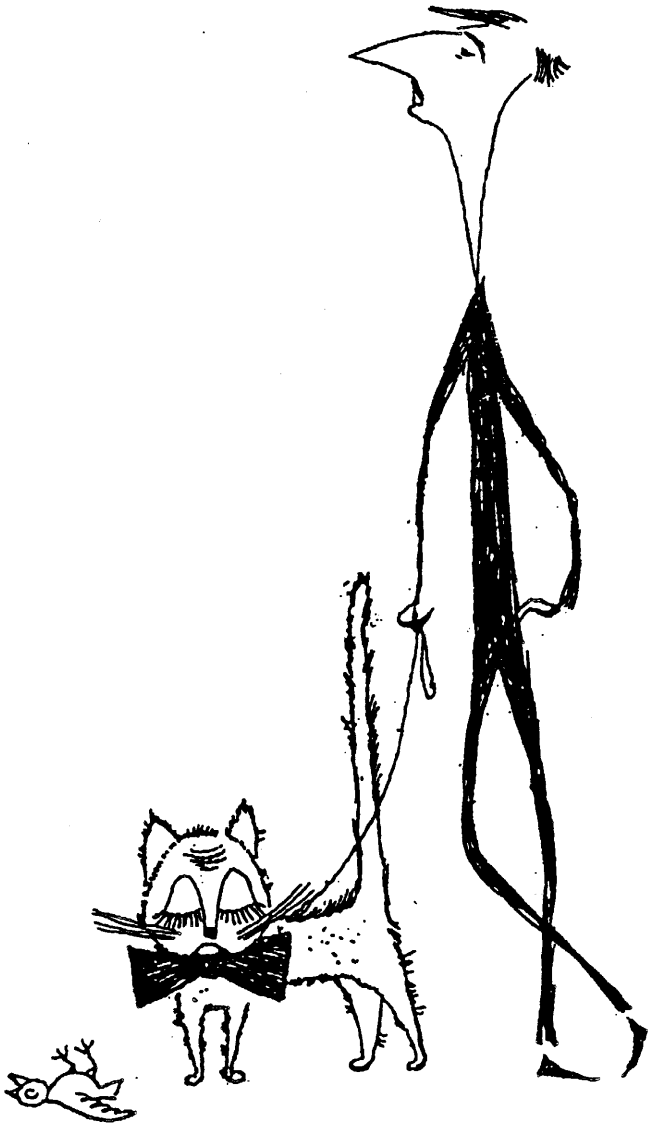
— Це — вчора. Тут і всюди. Твій рожевий пил.

Кидаюся в напрямі сходів, неспокій важкою хвилиною вдаряє мене, хапаюся за поруччя, перестрибую по кілька ступенів, минаю перший поверх, вибігаю на другий — і раптом зупиняюся: сходів на третій поверх нема! Чотири гладкі стіни — висока, лячна порожнеча. Над нею — зачинені двері. Вдивляюся в них і плачу, тихо і глибоко, непорушний, в рожевому пилі, і сльози мої живі і важкі, як день, що є сьогодні.

«Київ» (Філядельфія), 4, 5, 6, 1955.

Передрук в журналі «Терем» (Детройт), 4, 1971.

Серед постатей-спогадів герой зустрічає художника Олексу Новаківського, поета й театрознавця Степана Чарнецького та авторового батька, актора Амбросія Нижанківського. (Рег.).

ПОЛЮВАННЯ НА ЛЬВІВСЬКОМУ РИНКУ

Два східці перед дверима ресторану «Атлас» Анатолій Книжечка подолав поволі й обережно, ведений під руку заспаним кельнером. На тротуарі жестом завченої пошани кельнер подав йому капелюх і сказав:

— Добраніч, пане раднику. Чудова ніч!

Анатолій Книжечка зосереджено поглянув на Ринкову площу, хвилину задивився на ратушеву вежу, а потім, помітивши над нею жовте колесо місяця, кивнув головою.

— Дійсно, чудова ніч. Чи ви бачили коли такий місяць?

Оглянувся, але кельнера вже не було. Махнув рукою.

— Добраніч.

Хитнувся, зробив цілим тілом хвилястий круг і пустився іти. В густому жовтому сьайві, що лежало на тротуарах, на бруку, на мурах і на дахах, його чітко зарисована тінь підстрибнула й ожила. Вона видовжувалася, корчилася, спиналась на найближчу кам'яницю, сповзала на тротуар, зупинялася и знову підстрибувала. Анатолій Книжечка, сперши бороду на краватку, міркував і сперечався.

— До побачення! Все йде. Я також іду. Голова догори! Ноги на місці! До цього часу багато йшло людей — і відійшло. І то яких! Трясли народами! Формували їх долю! Без них історія була б жаб'ячою калабанею. Ішов Цезар? Ішов, безумовно ішов, усі знають. І що? Відійшов! Факт! А я йду, а я йду! І бачу зорі, і бачу місяць, той місяць і ті зорі, що він їх бачив. Але чи це більше значить, ніж бути Цезарем? Я теж відійду. Ким ти будеш, як тебе не буде? Поклін шановному філософові! Це, дійсно, серйозне питання!

Анатолій Книжечка зупинився і сердито тупнув ногою. Його тінь небезпечно хитнулася і ледве віднайшла своє загублене місце. Книжечка довго і недовірливо приглядався до неї.

— Кво вадіс, приятелю? Думаєш, я йду додому? Фіга! Подивися на кам'яниці, на вежу, на Ринок. Бачиш цей місяць? Все зачароване місяцем. Все! Він у нашому місті найбільший, най-найбільший чарівник. Гokus-покус! Одного разу він зачарував візника, що віз п'яного гостя. І що? Той дурний візник наступного дня не впізнав свого коня. Не віриш? Можеш не вірити. Я знаю, хто ти. А додому я не піду! Ліжка, шафа, стіл, крісло, етажерка. З ким вести розмову? Всі сплять, пай, пай, люлю — і нічого не бачать. А втім, не треба. Нікого тут не треба! Барложтеся в своїх закопчених ліжках, приємні громадяни! Я відвідаю своїх приятелів. Вони добрі, вони мене розуміють. Так, піду до вас, уже йду. Вода в криницях дзюр-дзюр, а ви стоїте самотні і чекаєте на мене. Ви непотрібні нікому, і ніхто вас не розуміє. Поставили вас на чотирьох

криницях — і хто ви тепер? О темпора, о гуморес! Діяна — водограй, Адоніс — водограй, Амфітрита — водограй, Посейдон — водограй! Поклін вам, безсмертні водограї! Кому сказаги про вашу кривду? Хто вислухає мене?

Анатолій Книжечка рішуче ступив на середину вулиці і, випрямившись, підняв праву руку.

— Заслужені батьки міста! Я, Анатолій Книжечка, радник львівського магістрату, закликаю вас: рятуйте їх! Ганьба варварам!

Опустив руку і звисив голову.

— Ніхто не почує, а навіть якщо й почує — чи зрозуміє? Загинув великий світ! Цвинтарище, на якому ніхто не сумує. Хто ж буде сумувати, коли кожний задоволений своєю марністю? Щоб згадувати великі діла, треба великої любови до них. Хто її має? Людські душі скорчилися, змаліли і маліють далі. Чорт з ними!

Анатолій Книжечка заклав руки за спину і неквапливо ступав по бруку, намагаючися не дуже відхилитися від наміченого напрямку. Квадратний корпус ратуші, обнятий м'яким, жовтим саявом і фіолетною тінню, що знерухомили на своїх межах, стояв мов стара фортеця, важкий і оглухий. Квадратні камені Ринкової площі лисніли навколо нього мідяним блиском. На чотирьох рогах площі, на чотирьох криницях, над їх темними плесами — чотири кам'яні постаті гляділи на сірі кам'яниці, що обступили їх з усіх боків, замкнувши простір. Анатолій Книжечка дійшов до Діяни і важко сперся руками на кам'яне цямриння.

— Аве, безсмертна Діяно! Тобі мій перший привіт! Вибач, що я порушую твій спокій, але це в шляхетному намірі: я висловлюю тобі мою глибоку пошану. Яка ж гірка твоя доля! Чим я можу допомогти тобі, богине? Нічим! Якщо дозволиш — побуду з тобою кілька хвилин. Страшна самотність, нема з ким поговорити. Ти, безсмертна, розумієш муку мовчання. Хіба ж може бути більша мука? Не гнівайся, дозволь сісти. Мені трохи важко стояти. Так, так, я вже немолодий. А колись був, о Зевсе, який я колись був молодий!

Анатолій Книжечка обережно сів на низький стоптаний східець і, прихиливши голову до стіни криниці, зідхнув:

— Приємним є самотній відпочинок під зоряним небом у тиші рідного міста. В такий час близькою стає вічність.

Так, вічність була близько. Місяць почав коливатися між двома коминами, а кілька зір змінило свої місця. Вода в криниці плюскотіла щораз тихіше, тихіше і зовсім замовкла. Анатолій Книжечка здивовано дивився на двох псів, які обнюхували його штани, і не знав, звідки вони тут узялися. Може, занюхали в його кишені ковбасу і плентаються за ним увесь час? Замахнувся на них капелюхом, але вони відбігли недалечко і, не виявляючи жодного збентеження, спокійно лягли, поклавши голови на передні лапи. Анатолій Книжечка запхав у

шкарпетку очкур від довгих кальсонів і без найменшого задеревіння в колінах звівся на ноги. На цямринні, розплескуючи долонею воду, сиділа Діяна.

Анатолій Книжечка крадькома поглянув на її незаслонені коліна і з глибокою пошаною схилив голову.

— Аве, безсмертна! Кланяюся покірно! Даруйте, що представляю свою скромну особу. Називаюся Анатолій Книжечка, радник магістрату.

Діяна, перехиливши набік голову, всміхнулася.

— Звичайно, що пан Анатолій Книжечка. Вітаю! Я вас знаю довгі роки. Щоранку йдете до магістрату, а пополудні вертаєтеся тією самою дорогою трохи втомлені. Правда? А ввечері заходите часом до «Атляса» — на дискусію.

Анатолій Книжечка вклонився знову.

— Це велика честь для мене, що ви, пані Діяно, знаєте мене. Я думав, що жодна гарна жінка вже не зверне на мене уваги.

Діяна хлюпнула на нього водою і легко зістрибнула з цямриння.

— Ви шармантний старший пан. Я задоволена, що вас зустріла. Сьогодні є мало чоловіків, які ставляться до жінок з належною пошаною, зокрема до самотніх жінок уночі.

— Маєте рацію, пані Діяно. Вночі самотня жінка наражена на різні неприємності. Маю на увазі гарних і молодих жінок.

Діяна глянула йому в очі.

— Серйозно? Ви дійсно симпатичний чоловік. Я вже дуже довго не чую компліментів. Кожна жінка, окрім гарної одежі, потребує компліментів. Але ви за мене не бійтеся. Мені не трапиться ніяка неприємність. Бачите цих двох псів?

— Це ваші? Я думав, що вони за мною припленталися.

— Звичайно, що мої! Хіба ви забули? Як же ж я, Діяна, можу бути без псів?

— Вибачте за помилку, пані Діяно. Ці пси дуже добре виховані. Таких у нашому місті нема. Самі кундлі, без жодного шляхетного родоvodu. Манери пса великою мірою свідчать про характер його власника. Невимовно мені жаль, що один з ваших псів, цей праворуч, має надбите вухо.

Діяна зідхнула.

— Так, це трохи опоганює його, але зате надає йому войовничого вигляду, правда? Радні нашого міста думають, що таке вухо зробив скульптор. Скажіть, чи пес роди ься з надбитим, тобто з надірваним, вухом? Це нонсенс? Але, бачите, раз прийнятий погляд, навіть якби він був ідіотський, важко змінити. Візьмім, наприклад, статую Венери, що її називають тепер Мілоською. Чи можете уявити собі її з руками? Її безрука постать так сильно закоренилася в уяві людей, що якби одного дня доробили їй руки, то вона втратила б свій чар. На Зевса! Я не думаю

ставити в один ряд пса і Венеру — але в обидвох випадках діє єдиний закон: коли уява зрікається крил — погляд стає догмою. А може, я помиляюся? Правда, що ні?

Анатолій Книжечка поспішно притакнув.

— Ваші міркування цілком правильні. Ви — надзвичайна жінка! Діяна граціозним рухом долоні торкнулася зачіски.

— Не говоріть мені компліментів, пане Книжечка, принаймні не так часто. В таку тиху, місячну ніч приємні слова мають магічну силу. Шкода, що ми не зустрілися кількадесят років раніше. Ах, яка доля жорстока і для богів, і для смертних! Краще не думати про це. Ніч коротка. Де мої пси?

Анатолій Книжечка оглянувся.

— Цей з надбитим вухом крутиться коло ліхтарні, а той другий лежить, здається, поранений.

Діяна зморщила чоло.

— Поранений?

— Так, має голову в крові.

— Ох, як ви мене налякали! Він зовсім не поранений. Просто має поганий настрій. Вчора, під час торгу на Ринку, якийсь баяр луснув його помідором у чоло. З люті й образи я мало що не впала в воду. Подумайте, найменшої пошани для расового пса! На той варварський вчинок ніхто навіть не звернув уваги. Сором!!

Анатолій Книжечка обурено сіпнув полу піджака.

— Це каригідне! Не було близько поліція?

— Ах, пане Книжечка! Жодна поліція не в силі примусити людей шанувати минуле, коли вони втратили з ним зв'язок! Я страждаю щодня. Тільки вночі маю спокій. Хоч на кілька годин забуваю про неприємності. Тоді нема нікого. Тільки я й мої пси. Коли не маєте рівного собі товариства, — самотність найкращий приятель.

— Ви не самотні, пані Діяно. Я, очевидно, не маю на думці себе, борони Боже! Це була б просто нахабна зарозумілість. Я хочусказати, що тут, на Ринку, весь час з вами є і Посейдон, і Амфітрита, і Адоніс.

Діяна підняла брови.

— Вони? Ні, пане Книжечка. Ви знаєте їх такими, якими вони були. Погляньте на них тепер, поговоріть з ними. Ви знаєте, як вітає мене Адоніс? «Сервус, кам'яна цного!» А коли я обурююся, він нахабно сміється: «Не роби з себе великої дами». Ви чули таке? А які він має манери! Тільки підійду донього, — він зразу пхається до мене, як до куховарки. А я ж Зевсова дочка!

Анатолій Книжечка здивовано глянув у напрямі Адонісової криниці.

— Він? Неймовірно! Я, пані Діяно, будши вами, — вибачте за ці слова, — я б йому сказав кілька гострих фраз. Я б йому нагадав, хто він і як повинен шанувати вашу гідність.

Діяна знизала плечима.

— Чи ви думаєте, що я йому не говорила?

— А він що?

— Сміявся, як ситий кентавр.

Анатолій Книжечка звів очі вгору.

— О Зевсе, яке жалюгідне непошанування клясичного бонтону.

А пси?

— Пси? При чому тут пси?

— Вони можуть вас оборонити.

Діяна гірко посміхнулася.

— Ах, пане Книжечка! Боги мають свій бонтон. Чи ви знаєте, що Адоніс зробив недавно з моїм псом, з тим, що має надірване вухо? Вхопив його за хвіст і кинув у криницю. Подумайте! Бідна тварина навіть не мала часу гавкнути.

Анатолій Книжечка розвів руками.

— Не можу зрозуміти.

— Не намагайтеся. Менше розуміти — спокійніше жити. Я знаю про його романсування з Амфітритою. Пустоголовий, претенсійний льовелєс. Він завжди пере свою туніку в криниці та й ще дещо, безсоромний! Якби не дурна Амфітрига, то він до кінця світу не додумався б, що вода — це найкращий засіб зберігати чистоту. Подумаєш — елегант. Кілька разів, ненавмисне, я їх — його й Амфітриту — застукала під аркадами ратуші, в найтемнішому місці, коли вони були в любовному запамороченні. Не мав він кого знайти, а таку Амфітриту. Від неї на сотню метрів тхне оселедцем. Вона навіть не соромиться Посейдона, того старцуна — колишнього її чоловіка. Думаєте, він протестує? О, ні! Порскає, крекче у своїй криниці і вдає, що нічого не бачить. Вона навіть не вітається зі мною, просто не помічає мене. А як вона одягнена! Ледве прикрита. Дивуюся, що міська влада не зверне на це уваги. Своїм виглядом вона деморалізує молодь і... похилих віком громадян.

Анатолій Книжечка перевів віддих.

— Ото історія! Посейдон! Яка мораль! Адоніс і Амфітрига!

Діяна співчутливо усміхнулася.

— Ви дивуетесь? Не дивуйтеся, здивування — це близнюк дурноти. А мораль? Адоніс і Амфітрига так досконало олюдилися, що жодна мораль їм непотрібна. А Посейдон так здурнів, що його дурнота править йому за мораль. Я з ним не люблю зустрічатися. Від часу, коли його відреставрували, уроїв собі, що я повинна подивляти, як він бовтається у своїй криниці. І що ви на це? Я нікого не хочу обмовляти і не люблю спліток — але хіба вони товариство для мене?

Анатолій Книжечка потер пальцем кінчик носа.

— Дійсно, неприємна ситуація. Я вам щиро співчуваю, пані Діано. Хто б то подумав! Посейдон, така поважна і шанована особа! Адоніс — з відомої шляхетної родини! Направду, світ повний несподіванок!

Щодо Амфітрити — то ви кажете, що вона така вразлива на стріли Амора? Цікаво!

Діяна згіржливо махнула рукою.

— Ах, залишім це! Я могла б розповісти вам багато більше. Ну, але досить! Мені час на полювання.

Анатолій Книжечка видивився на Діяну.

— На полювання?

— Так, на полювання.

— Де ж ви збираєтесь полювати?

— Таки тут, на Ринку.

Анатолій Книжечка недовірливо глянув навкруги.

— На Ринку? Яке ж тут може бути полювання? Навіть миші не видно.

Діяна простягнула руку.

— Бачите цих двох левів, що сидять перед входом до ратуші?

— Бачу. Я їх щодня бачу.

— На них я буду полювати.

— Але ж, пані Діяно, вони вас роздеруть!

— Не бійтеся, пане Книжечка, не роздеруть. Вони дуже приємні леви. Мої пси просто закохані в них. Таких левів не знайдете ніде. У них гармонійно поєднана маєстатична повага з погідною, часом навіть шибеничною веселістю. Хіба це не прекрасна прикмета характеру? Правдиві леви старого міста. Бачите? Вони вже зістрибнули з п'єдесталів і біжать до нас. Чого ж ви боїтесь? Леви знають, що я на них зроблю тут засідку. Це належить до програми полювання. Минуть мою криницю — і тоді я пускаюся за ними в погоню. Погляньте. Побігли, ніби нас не помітили. Ах, які вони симпатичні! Ну, тепер пора на нас. Чого ж ви присіли?

Анатолій Книжечка обережно висунув голову понад цямриня і з притаєним острахом глянув услід за левами, які минули Адоніса і неквапливо звернули за ріг ратуші.

— Ні, пані Діяно, ви біжіть без мене. Я тут трохи почекаю.

— Як собі хочете.

Діяна махнула рукою на псів, вони радісно плигнули вперед — і побігла, гнучка і легка, ледве торкаючи стопами лінійчий брук. Анатолій Книжечка, збентежений, не знав, що йому робити. Справді, щобуде, як біля нього з'являться леви? Можливо, що вони симпатичні, але й можливо, що їх симпатія має свої межі — і тоді що? Розщібнув піджак, натиснув на голову капелюх і, раз у раз оглядаючись, побіг великими кроками. Добігши до криниці, побачив коло неї Адоніса, який пригорщами обливав свою голову водою. Анатолій Книжечка зупинився. Захеканий, він шанобливо скинув капелюха.

— Аве, безсмертний Адонісе! Я — Анатолій Книжечка, радник магістрату.

Адоніс приснув водою і витев обличчя краєм туніки.

— Аве, пане Книжечка, аве! Ах, яка приємна холодна вода! Ви куди дралаете? Може, знову до «Атляса»? Недавно я бачив, як вас із тої кнайпи виводили. Ви подиву гідні, маєте голову, як славної пам'яті Лукулл. Інший на вашому місці був би вже на бровах ходив. Я цілий день стою напроти «Атляса» і так надихаюся алкоголем, що увечері всі кам'яниці на Ринку кружляють навколо мене, як на карусельному колесі. Як думаєте, чому я мочу голову? Попробуйте, приємна прохолода.

Анатолій Книжечка трохи відсторонився.

— Ні, пане Адонісе, я зовсім не маю бажання. Крім того, ви, безсмертний, запідозрите мене в намірі знову зайти до «Атляса». Я в консумпції алкогольних напитків маю свою міру. Цим я не хочу хвалити себе, борони Боже! Ваше признание вповні задовольняє мене.

Адоніс дбайливо розчісував пальцями кучеряву чуприну.

— Я, пане Книжечка, пропонуючи вам воду, зовсім не мав наміру вас образити. На Зевса! Це просто приятельський жест. Але, бачите, навіть я вживаю цей плебейський плін, щоб прохолодити голову і заспокоїти спрагу. Звичайно, я вас не намовляю. Щодо «Атляса», то, на жаль, як самі знаєте, він уже зачинений. Чи ж не шкода? Ах, пане раднику, скажіть щиро: чи ви відмовилися б від ще одного пива? Уявіть собі: над вінцями склянки біла густа піна, а під нею бурштиновий холод, що успокоює вашу нетерпеливу долоню. Зверніть увагу не тільки на зміст, але й на форму. Вони творять ідеал нуцілість, яка є неперевершеною приємністю для того, кому спрага не зруйнувала рівноваги мислення і відчуження смаку. Пиво в глиняному горнятку — це суперечність, що її може допуститися тільки варвар. Уміння смакувати — це вершинне досягнення особистої культури. Не думайте, що я беруся вас учити. Своїми міркуваннями я хочу звернути вашу увагу на те, що естетична вартість напою, який тримаєте в руці, збільшується з кожною хвилиною вашої спраги. Погляньте ще раз на склянку і доторкніть устами її тонкі вінця. Тепер перехіліть склянку і — поволі, пане Книжечка, не поспішайте! — довгим віддихом випийте її вміст до дна. Але ви не маєте спраги, правда?

Анатолій Книжечка висунув кінчик язика і швидко сховав його.

— Пане Адонісе, не мучте мене!

Адоніс усміхнувся кутками уст.

— Хіба я вас мучу? Я зовсім не мав наміру. З вами стався звичайний людський випадок: ваша уява прийняла мої міркування за дійсність. Я вам співчужую, але ваша спрага зовсім не заслуговує на трагічний патос, яким ви хотіли підкреслити її гостроту. Багато років стою напроти «Атляса», з якого кожного дня, від ранку до пізньої ночі, віє на мене запахом різних напоїв. Чи ваша спрага може рівнятися з

моєю? Я не впадаю в патос, я нікому не говорю: не мучте мене! Чи ви погодилися б бути безсмертним і стояти на моєму місці? Поміркуйте! Безсмертя! Ви вічно існуєте, вам усі заздують, ви були, ви є і ви будете! Ну, скажіть!

Анатолій Книжечка обтер долонею чоло.

— Пане Адонісе, признаюся, я викликав непорозуміння, це моя вина. У мене немає спраги. Мені трохи висохло горло, але це не спрага, повірте. Річ у тому, що я мусів бігти, щоб мене не наздогнали леви, і задихався. Нічого більше. Ви бачили левів? Два великі леви, що цілий день сидять перед ратушею, а вночі бігають. Я дуже високо ціню ваше безсмертя і всі інші безсмертя, але я не хочу стояти на вашому місці. Я маю своє місце. Я до нього звик. Я зовсім не хочу пхатися між безсмертних! Можливо, якби мене на Ринку роздерли леви, то якийсь час я був би безсмертним, але дуже сумніваюся, чи з цього було б багато користи. Я знаю, що запорукою безсмертя на землі є людська пам'ять. До неї я маю мало довір'я. Хіба ви самі не досвідчилися в цьому?

Адоніс поклепав Книжечку по плечу.

— Не хвилюйтеся, не хвилюйтеся! На моє місце я вас не пущу. Одного поганого дня ви могли б упасти в криницю і втопитися. Безсмертя не вибирається, воно приречене. Ви можете його не хотіти, відлекуватися, але нічого не вдієте, люди мусять мати безсмертних. Без них вони почували б себе дуже погано. Чи не так? Думаєте, я не знаю, яка людська пам'ять? Пес її дряпав!

Адоніс відійшов на кілька кроків і вернувся.

— Чуєте? Гавкають Діянині кундлі.

Анатолій Книжечка змінив позицію ніг.

— Дійсно! Гавкають! Мені це не шкодить! Нехай гавкають. Вони приємні і добре виховані тварини. Але до левів я не маю довір'я. Тому, пане Адонісе, я мушу залишити вас, хоч мені з цього приводу невимовно прикро.

Адоніс добродушно здивувався.

— Ви серйозно?

— Дуже серйозно. Візьміть на увагу, що від часу, коли левів посадили перед ратушевою брамою, ніхто їм не кинув навіть найменшого шматка м'яса. Важко уявити собі, щоб вони могли задовольнитись помідорами чи капустою. Я, пане Адонісе, і є та пожива, до якої вони звикли. Повірте мені, їх зовсім не збентежать ні мої штани, ні мій піджак, ні мої черевики. Мою одержу вони вважатимуть непотрібним опакуванням купи костей і трохи ликуватого м'яса. Все те, що навколо мене, я хочу бачити якнайдовше. Світ прекрасний навіть тоді, коли він обмежений до кількох верб. Вибачте, але я поспішаю.

Адоніс глядів на нього з веселою співчутливістю.

— Ви трохи нервові, пане Книжечка. Не поспішайте! Якби ви навіть

мали стільки ніг, що стонога — нікуди не втечете. Від життя не втечеш, його треба пережити! Я не вимагаю від вас геройства. Подумаєш, магістрацькі леви! Я, пане Книжечка, бачив левів, кровожадність яких була просто фантастична! І вони не сиділи під жодним магістратом. Ото були видовища! Публіка шаліла з захоплення. Чи можете собі уявити, що було б, якби один такий лев з'явився коло вас?

Анатолій Книжечка кинувся бігти, але Адоніс вхопив його за полу.

— Стійте! Куди ви? Ваші ноги роблять вам багато клопоту. Левів і Діяни з кундлями навіть не видно. Вони по тому боці Ринку, між Амфітритою і Посейдоном. О Зевсе! Чи ти тримав коли за полу нервову людину?

Анатолій Книжечка важко дихав.

— Ви хочете, щоб мене з'їли леви?

Адоніс пустив полу.

— Пане Книжечка, я хотів врятувати вас від осміщення. Чи ви бачили, як виглядає людина вашого віку, коли вона біжить? Попросіть якогось з ваших ровесників, щоб вам продемонстрував швидкість своїх ніг. Поважній людині більше шкодить осміщення, ніж смерть. У вашій ситуації вашому життю ніщо не грозить.

Анатолій Книжечка відітхнув вільніше.

— Напевно?

— Напевно! Та й Діяна, міркую, поінформувала вас про левів? Хіба ви думаєте, що Діяна говорила неправду?

— Борони Боже! Вона прекрасна жінка! Розмова з нею була для мене великою приємністю. Ах, пане Адонісе, які ви щасливі, що можете з нею зустрічатися. Я вам завидую.

— Ну, так, вона — нічого собі, виглядає приманливо. Але уроїла собі, що я на її появу повинен бараніти і зідхати, як шістнадцятилітній гімназист. Ні, вам нічого завидувати. Коли я іноді не звертаю на неї уваги — вона ображається. Велика цяця! Одної ночі вона заглядила мене з Амфітритою, як ми розмовляли під аркадами. Думаєте, що вона дуже збентежилася? Її цнотливість так добре загартована, що їй не пошкодить жодна спорзність. Я був трохи сердитий на Діану, але не сказав їй ні одного прикрого слова. Я тільки делікатно зробив їй завваження, що чужу любов підглядають звичайно особи, які не мають можливості здійснювати свою власну. Амфітрита навіть не звернула на неї уваги. Що ви на це, пане Книжечка?

Анатолій Книжечка хвилину кліпав очима.

— Тому винні пси.

— Пси?

— Так! Вони попали на ваш слід.

— Ви не вгадали. Пситутні причому. В тій справі винуватий Посейдон. Він бачив, як ми заходили під аркади, і сказав про це Діяні.

Він ще й досі думає, що Амфітрита, його колишня дружина, повинна повідомляти його про свої вчинки.

— Пане Адонісе, це просто неймовірно! Такий серйозний і заслужений бог!

— Не дивуйтеся, пане Книжечка, він належить до категорії тих постарілих чоловіків, які втратили почуття дійсності і живуть пристрастями свого минулого. Час від часу він пропонує Амфітриті, що навчить її плавати. Знаєте де? У своїй криниці! Можете собі уявити, як таке навчання виглядало б. Старий жабур!

Анатолій Книжечка обурився.

— Водяна перверсія!

— Ваше окреслення цілком правильне. Можливо, що Посейдон з такою самою пропозицією звертався також до Діяни. Запитайте її, побачите, яку вона матиме міну. Сміх бере! Непорочне самозаперечення! Запитайте! Вона, власне, біжить у нашому напрямі. О Зевсе! Та ж ті кундлі ледве рухаються! А леви! Хіба ж так виглядають леви?

Анатолій Книжечка відчув, що в його голові пропливає густий туман. Затупцював на місці, а потім побіг навмання.

Адоніс гукнув за ним:

— Біжіть просто!

Його порада не дійшла до свідомості Анатолія Книжечки. Він біг хаотичними відхиленнями від простої лінії — то ліворуч, то праворуч. Амфітриту криницю він помітив тоді, коли вже не мав найменшої шанси оминати її. Те, що сталося секунду пізніше, було логічним завершенням фатальної втечі. Анатолій Книжечка нагло втратив рівновагу і, махнувши кілька разів руками, простягнувся біля криниці. Спершу він був невимовно здивований. Потім поволі звівся до сидячої позиції і насторожено оглянувся. Ні левів, ні псів, ні Діяни. Поправив краватку, вузол якої дивним дивом опинився під правим вухом, і відчув прикре збентеження. Що подумали б знайомі, побачивши його? Така неприємна пригода ще ніколи з ним не трапилась. Пригладив обидвима долонями проріджену зачіску і ствердив, що в нього нема капелюха. Якщо він загубив його під час утечі, то з капелюха залишиться небагато, леви порвуть його на шматки. Анатолій Книжечка піднявся на коліна і, зберігаючи рештки надії, повів очима навколо себе. Капелюха не було. Дійсно, з ним ще ніколи таке не трапилося, щоб він, радник магістрату, вийшовши з «Атляса», загубив капелюха. Поволі, обтріплюючи штани, підводився на ноги — і тоді, близько себе, побачив Амфітриту. Вона, спершись правою рукою на цямриння, в лівій, опущеній біля оголеного стегна, тримала капелюх, а на її вустах тремтіла усмішка. Анатолій Книжечка знерухомів.

— О, мій капелюх! А я думав! О безсмертна Амфітрито! Мій найнижчий поклон! Вибачте, але я дуже збентежений. Мою фатальну

ситуацію завинили леви. Така неприємна пригода! Це перший раз. Таке мені ще ніколи не трапалося. Я лежав, як десятиметрова дошка. Який сором! Ви бачили моє падіння. Я — Анатолій Книжечка, радник магістрату — і ви це бачили.

Амфітрита неквапно кивнула головою.

— Дійсно, пане Книжечка, ви зупинилися біля моєї криниці в незвичайно оригінальній позі. Спостерігаючи ваш незрівнянний біг, я сподівалася, що ви опинитеся в криниці. Тоді ваша ситуація була б унікальною в історії цього міста. Хіба не так? Але, на щастя, ви посковзнулися на листку капусти. На Зевса! Доля була для вас ласкава, хоч, може, її ласка справила вам фізичний біль, ну і, здається, трохи загрозилася вашій самопошані статечного громадянина.

Анатолій Книжечка нервово зашморгував краватку.

— Ах, безсмертна пані! Я ніколи не прощу собі цього фатального падіння! Проклятий, вибачте, листок капусти!

Амфітрита знизала плечима.

— Не нарікайте, пане Книжечка. Кожний має свій листок капусти. Чи ви думаєте, що ви перший і останній? Мушу вам сказати, що не такі падали, як ви. Їх падіння змінювало історію людства. А ми, боги? Хіба ми не впали? Ні, пане Книжечка, не нарікайте. Вам, може, болітимуть кістки — от і все. Від цього історія людства не зміниться.

Анатолій Книжечка зняквовіло вклонився.

— Вибачте, пані Амфітрито, я не мав найменшого наміру псувати вам настрої. Побачивши вас ізнизу свого неприємного положення, я усвідомив, що моє падіння було не впору. Ви маєте рацію, я непотрібно перебільшив його значення. Правда, кістки вже мене болять, але я не маю жодних претенсій, щоб будь-що змінилося в нашому місті, хоч я радник магістрату і в середмісті всі мене знають. Ви не гніваєтесь на мене, правда? Я вас обожаю.

Амфітрита заслонила капелюхом трохи довільно відслонений бюст.

— Пане Книжечка, досі ще жоден чоловік так швидко і просто не висловив свого подиву, як ви. Це мене приємно бентежить. Я й не думала гніватись! От сказала вам кілька слів, щоб ви своє падіння оцінювали пропорційно до важливості своєї особи. Скажіть, чи не варто було впасти, щоб зустріти мене?

Анатолій Книжечка важко вдихнув повітря.

— О пані Амфітрито! Висловіть бажання, я впаду ще раз! Вернуся до Адоніса — і побіжу до вас. Я знаю, Адоніс буде з мене сміятися, але нехай сміється, нехай знову тримає мене за полу! Нехай надбіжать леви, пси і Діяна, і нехай листок капусти буде такий завеликий, як парасоля! О, я знаю — це буде страшне! Нехай!

Амфітрита притискала руками капелюх до грудей і ледве чутно сміялася.

— Ах, пане Книжечка, не треба! Хіба ж можна так трагічно? Ви кажете, що Адоніс тримав вас за полу? О Зевсе! Чи ти бачив коли Адоніса в такій ситуації?

Анатолій Книжечка підніс руку.

— Пані Амфітрито! Кличу на свідків місяць і зорі! Признаюся, я не дуже відважний і хоч, може, буду понад міру боятися — витримаю до кінця! Невелика штука бути відважним тому, хто відважним народився. Але я готовий!

Амфітрита ще сильніше притиснула капелюх до грудей, так що він цілком утратив свою первісну форму.

— Пане Книжечка, я зовсім не сумніваюся в тому, що ви реалізуєте свою заяву. Я тільки не розумію, про яку небезпеку ви говорите? Чи ви, може, боїтеся левів?

Анатолій Книжечка твердо притакнув.

— Власне їх! Левів!

Амфітрита опустила руки.

— Пане Книжечка, це ж магістрацькі леви, зовсім не грізні. Чи ви чули будь-коли, щоб вони кого з'їли?

Анатолій Книжечка полегшено зідхнув.

— Ні, не чув.

— Отже, нема чого боятися.

— Це ніби логічно. Але, пані Амфітрито, я можу бути першим, на кого вони кинуться. Мабуть, досі не мали нагоди. Адоніс також запевняв мене, що леви не зроблять мені кривди. А Діяна — вона навіть пропонувала мені взяти участь у полюванні, але я, ви розумієте, відмовився. Розмова з нею була для мене великою приємністю, так само, як тепер з вами.

Амфітрита здивовано глянула на пом'ятий капелюх.

— Я й не знала, що ви розмовляли з Діяною.

Анатолій Книжечка зробив руками неокреслений рух.

— Вибачте, пані Амфітрито, я, на жаль, не мав часу вам про це сказати.

— Звичайно, ви не мали часу. Це зрозуміло. Думаю, що ваша розмова з Діяною мала багато цікавих моментів, правда?

— О так!

— А які саме?

— Ох, пані Амфітрито! Важко пригадати. Так багато емоцій!

— Вона, мабуть, говорила про мене?

— Маєте рацію. Говорила.

— І про Адоніса?

— Так, і про Адоніса, і про Посейдона.

— Хіба це не цікаво, пане Книжечка? А що ж вона говорила?

Анатолій Книжечка безпорадно дивився на свої черевики.

— Що говорила?

— Так, що говорила?

— Я не знаю, як почати.

— Хіба так важко?

— Так, трохи важко.

— Я розумію, пане Книжечка. Вона висловлювалася про мене не надто прихильно?

— Ви вжили влучне окреслення. Не надто прихильно. І тому мені трохи важко.

— Отже, що говорила?

Анатолій Книжечка хвилину завагався.

— У мене виникло враження, що Діяні не подобається ваша одежа.

— А чому у вас виникло таке враження?

— Бо вона сказала, що ви не одягнені, а ледве прикриті— вибачте, і що ви своїм виглядом деморалізуєте молодь і похилих віком громадян.

Амфітрита вдарила долонею по капелюсі.

— Ото! Моя одежа ідеально гармонізує з моїм фізичним виглядом, і ніхто досі не висловлювався про неї неприхильно. Чи тіло своєю простотою і красою може бути неморальне? Ото ж бо! Неморальність, пане Книжечка, народжується тільки тоді, коли дух стає слугою тіла. Коли ж існує рівновага між одним і другим, тоді на неморальність немає місця. Правда любов, коли тіло і дух творять єдину цілість, не може бути неморальною. О Зевсе, чи це гідне богині? Вона каже, що я своїм виглядом деморалізую молодь! Який нонсенс! Нехай молодь дивиться на мене. Нехай! Може, хтось із молоді залюбить в красу, за якою шукатиме ціле життя, і це буде його велике щастя. А похилі віком громадяни — це вже ви знаєте, пане Книжечка. Скажіть, чи маєте якісь застереження щодо моєї одежі?

Анатолій Книжечка непевно простягнув до Амфітрити руки.

— Ах, пані Амфітрито! Те, що на вашому тілі, зовсім вистачає. Не треба ніяких додатків. Я про вас буду снити кожної ночі. Ви говорили прекрасно! Рівновага між духом і тілом! На жаль, вона майже завжди з'являється на старості літ. А Діяна — так, вона напліткувала. Цим твердженням я не хочу її образити, але хіба можна таке про вас говорити? Її сплітка про вас і Адоніса...

Амфітрита сперла лікті на цямриння.

— Слухаю.

— Вона сказала, що бачила вас і Адоніса під аркадами, і то в найтемнішому місці.

— І це все?

— Ні. Вона ще зробила натяк на вашу цнотливість.

— Так? Чи можете повторити?

— Не маю іншого виходу. Вона сказала, що ви обоє були в любовному запамороченні.

Амфітрита склонила голову на праве плече і, на велике здивування Анатолія Книжечки, широко усміхнулася.

— Йї зависно, що то не вона була. Яка фантазія! Вона, мабуть, переконана, що тією спліткою підірве мою добру репутацію. Направду, весело стає, коли увияти собі Адоніса й її під аркадами в найтемнішому місці, разом з левами й псами. Вона зідхає, леви ревуть, пси гавкають! Важко припустити, щоб Адоніс був задоволений з такого, як вона каже, любовного запаморочення. Ах, пане Книжечка, Діяниній цнотливості не грозить небезпека. Наперешкодї унеї стоять її уросення про добрі манери. Вона не розуміє, що існує межа, поза якою добрі манери не мають ніякого застосування. Вони просто перестають існувати. Аяка вона гіпокритка! Притасна перелюбниця! Завжди пробігає коло Посейдона, як він у своїй криниці з грацією гіпопотама демонструє всі частини свого тіла. Подумайте!

Анатолій Книжечка прошепотів:

— Вона, мабуть, хоче його спокусити.

Амфітрита видула губи.

— Вона? Нехай пробус. Вона його не знає. Старий телепень! Я була його дружиною так довго, що аж прикро згадувати. Чи ви знаєте, що він мені часом пропонує? Він пропонує, що навчить мене плавати! Який він наївний! Він уже вчив мене тому три тисячі років! Думаєте, приємно було? Я мало що не втопилась. А скільки я води напилася! Сатрап! Я йому того ніколи не забуду! Не треба бистрого розуму на те, щоб відгадати його наміри. Він сподівається, що при нагоді навчання познайомиться з моїм дельфіном. Одного разу він намагався його красти. Вмовив усебе, що дельфін має бути в його криниці, бо всі морські створіння були колись йому підвладні. Яке нахабство! Я сказала йому кілька серйозних слів — от і все. Мої взаємини з ним, як бачите, мають нормальний товариський характер. Діяна думає, що вона заїмпонує йому своїми псами. Дурна пліткарка! Чи ви повірили в те, що вона говорила?

— Я? Ні! Очевидно, що ні! Крім того, Діяна видумала ще одну сплітку, яка мене дуже обурює.

Амфітрита звела брови.

— Ще одну?

Анатолій Книжечка переступив з ноги на ногу.

— Який в мене довгий язик!

Амфітрита допитливо глянула йому в очі.

— Не хочете повторити?

— Не хочу, але мушу. Це вже останній раз. Повірте, я тут ні при чому. Діяна сказала, що від вас — несе оселедцевим запахом.

Амфітрита сплеснула руками і опустила капелюх.

— Пане Книжечка! Підійдіть ближче, ну, підійдіть до мене! Поноухайте! Скажіть, чи від мене тхне оселедцем.

Анатолій Книжечка ступив до Амфітрити і непритомними очима обвів її постать.

— О пані Амфітрито! Яка брехня! Я б дихав вами, як весняним повітрям, до кінця життя...

Амфітрита не дала йому докінчити. Узяла його за рам'я і потягнула до криниці.

— Нахиліться! Бачите? Це він, мій прекрасний дельфін. Як граційно плаває! Хіба ж він подібний до оселедця? Ну, чого ви мовчите? Подібний?

Анатолій Книжечка опритомнів.

— Нонсенс! Я на оселедцях розуміюся. Я їх їв у різних кулінарних видах. Смаковиті! Я просто не можу собі уявити вашого дельфіна з цибулькою. Пані Амфітрито, я Діяні дуже дивуюся. Як вона, богиня, могла таке сказати?

Амфітрита поглянула в напрямі Адонісової криниці.

— Ви її запитайте, ви! Вона це вам говорила!

Анатолій Книжечка почав поволі відступати.

— Це неможливо. Я з нею вже не зустрінуся.

— Зустрінетесь! Вона біжить сюди. Запитайте! В моїй присутності. Я хочу знати!

Анатолій Книжечка підняв мокрий капелюх і насадив його на голову по самі вуха.

— Ні, пані Амфітрито. Леви мене напевно роздеруть. Хіба варто вмирати за сплітки? Не гнівайтесь, але я мушу з вами попрощатися. Повірте мені, я хотів би бути вашим дельфіном і лежати біля ваших стіп цілий день, а вночі міг би плавати у вашій криниці. Я б погодився бути навіть оселедцем. На жаль, не можу.

Анатолій Книжечка востаннє охопив тужливим поглядом Амфітриту — і побіг. За собою почув, як луну, дуже далекий Амфітритин голос:

— А Діянині пси мають блохи!

Анатолій Книжечка не оглянувся. Праворуч мигнула і зникла ліхтарня, а ліворуч пропливло кілька чорних вікон. Попереду — ну, що попередю? Анатолій Книжечка задер голову — і від несподіванки глухо йойкнув. Перед ним на кілька кроків від криниці, з тризубом у руці, стояв Посейдон.

— Гов! Ви куди?

Анатолій Книжечка рвучко зняв капелюх і в глибокому поклоні притиснув його до живота.

— О безсмертний Посейдоне, прийміть мій найнижчий поклон. Я — Анатолій Книжечка, радник магістрату. Втікаю від левів.

Посейдон стукнув кінцем тризубного держална об камінь.

— Вам що? Цегла на голову впала? Від яких левів?

— Від тих, що вдень сидять біля ратушевої брами. Як вони мене допадуть — роздеруть. На них полює Діяна із своїми псами.

Посейдон порскнув зо сміху.

— Ви боїтеся левів? Кажете, що вони вас роздеруть? Та ж вони обидва мають тільки один зуб! Вони навіть старого kota не мають чим роздерти!

Анатолій Книжечка шанобливо заперечив.

— Діяна, Амфітрита й Адоніс також мене переконували, що мені нічого боятись. Але вони, як і ви, безсмертний, — боги. Ви всі маєте іншу перспективу, ніж я. Ви — хоч і стоїте над криницями на нашому Ринку — все, що навколо вас, сприймаєте з висоти Олімпу. Наша дійсність — хоч і прикра і дурна — вона все-таки дійсність, і так ми її бачимо. Здається, що я правильно висловив свою думку, а якщо вона трохи неясна, то вибачте. Я досить довго бігав, а біг погано впливає на формування думок. Я намагався сказати, що мій неспокій з приводу левів для вас незрозумілий, так само, як ваш подиву гідний спокій незрозумілий для мене. Леви — це небезпечні звірі. Навіть коли обидва мають один зуб. Крім того, ще одна немаловажна річ: чи не осмішить це мене, коли громадяни міста довідаються, що мене, радника Анатолія Книжечку, роздерли два магістрацькі леви з одним зубом?

Посейдон знову стукнув держалном тризуба.

— Ви, пане Книжечка, турбуєтеся тим, що громадяни міста можуть із вас сміятись. Не турбуйтеся! Навколо так багато смішности, що загубитесь у ній, як голка в копиці сіна. А щодо Олімпу — не нагадуйте мені! Такі, як ви, стягнули всіх богів з нього! Ваша дійсність! Для неї ви ще не одного бога стягнете на землю. Які ви шляхетні й милосердні! Для кожного бога ви завжди підшукаєте якусь практичну функцію. Ви його матеріалізуєте до рівня ваших потреб і тоді скажете: Він наш! Тьфу на вас! Але якби ви понаставляли богів навіть на ста криницях, на кожному розі вулиці і перед кожною лавкою в публічному парку і поклепували їх, як візник свого коня, — вони завжди залишаться богами. Чорт з вами! Ми вас розуміємо! Ви, люди, так уже оцапіли, що найпростіша правда стала для вас складним механізмом, який вам не під силу.

Анатолій Книжечка винувато схилив голову.

— Я, пане Посейдоне, не сподівався, що мої міркування стануть причиною вашого гніву. Я хотів пояснити вам свій погляд на левів. Але, як бачу, надмір слів не завжди корисно впливає на ясність думки. Я не маю наміру з вами сперечатися. Це була б непростенна зухвалість. Я завжди з великою повагою ставлюся до вас, колишніх богів. Це не моя вина, що ви вже неактуальні і що ваш світ уже, так сказати, мертвий.

Посейдон крутнув головою.

— Що ви сказали? Наш світ неактуальний? Мертвий? Не думайте, що минуле — мертвий світ! Якби так було насправді, то ви сьогодні були б зачухраним варваром, з яким не хотів би

говорити навіть кіммерійський черепок, знайдений у вашому картоплинні! Ви, пане Книжечка, повинні частіше приходити сюди на розмову, бо те, що ви колись учили про нас у школі, не було навчанням, а безконечною серією панахид. Подумаєш, мертвий світ! Неактуальний! Якби люди віднайшли принаймні стільки древніх мислей, що всяких статуй, фігуринок, порталів, колон і чорт знає що — світ напевно був би щасливіший.

Анатолій Книжечка розгублено глянув на свій пом'ятий, обмоклий капелюх.

— Вибачте, пане Посейдоне, я сьогодні, мабуть, незрівноважений, і тому в моїх висловлюваннях трапляються надто часто необачні твердження, з яких ви справедливо незадоволені. Взагалі, ви маєте право бути незадоволеним.

Посейдон насупив брови.

— Що має означати оце: взагалі?

Анатолій Книжечка заклопотано почухав потилицю.

— Я хотів сказати, що ви, пане Посейдоне, самотні, тобто ваша ситуація є причиною вашого незадоволення — це цілком ясне. Можливо, що моє твердження знову необачне, але все-таки я свою думку закінчу. Наприклад, Діяна має псів і полює на левів, Адоніс зустрічається, тобто теє, того, а Амфітрита має дельфіна. А ви, пане Посейдоне, не маєте товариства. Нікого. Я вас розумію. Я також самотній.

Посейдон суворим поглядом змірив Анатолія Книжечку від стіп до голови.

— Неговоріть мені про самотність! Кажете, що ви самотні? А горілку з ким п'єте? З фіякерськими шкапами? Погляньте на себе! Файна самотність! Виглядаєте, як розбита пляшка самогону! Скрипучий магістрацький пайташ! Ваша брехлива самотність розвіється разом з вами! Що ви залишите після себе? Старі меблі? Брудне простирало? Кальсони? І що ще? Кілька традиційних слізок? Цілуйте лопату, бо вона ваш правдивий приятель, який поклепає вас тоді, коли вже ніхто не захоче поклепати. Самотність! Подумаєш! Моя самотність не в мені самому, вона є самотністю великого минулого. Чи може бути більша самотність? Люди проходять біля мене і не знають, хто я. Нехай! Плем'я помальованих манекенів! Нехай буду самотній! Я не знаю, хто вони! Навіть якби я кричав на ціле місто — нічого не зміниться. Діяна навіть на одну хвилину не затримається біля моєї криниці, начебто я був не Посейдон, а погашена ліхтарня. А ми ж боги — постали з тієї самої мислі, з тієї самої туги. Для неї важливіші її пси і магістрацькі леви, ніж розмова зі мною. Пане Книжечка, колись найкращі німфи не відмовляли мені у своїй приязні. А риби! Вони великими валками тягнулися за мною! Я був могутній володар морів! А тепер що? Додаток до криниці! Жодна людина не може

зрозуміти моєї самотности. Одного разу я хотів позичити в Амфітрити її дельфіна, на хвилинку, але вона, на моє нещастя, помітила — я, власне, тоді вхопив його за хвіст, — і вилаяла мене, як перекупка малого хлопця за крадіж яблук. Адонісові, якби він тільки цього забажав, вона сама принесла б свого дельфіна. Хіба він розуміє, що воно таке риба? Суходільний розпусник! Жаба має більше почуття пристойности, ніж він! Адоніс навмисне приводить Амфітриту під аркади, напроти моєї криниці, щоб непокоїти мене. Яка перфідія! Амфітрита цілком під його впливом. Сором! Недавно вона пустила сплітку, нібито я хотів навчити її плавати. Хіба ж я не вчив її? Шкода було труду! Сокира краще плаває, ніж вона! Ах, пане Книжечка, якби то в моїй криниці була морська вода! Тоді я пригадав би Амфітриті мої давні тріумфи. А так що? Вода солодка, аж нудить. Розумієте? Солодка! У вашому магістраті ніхто навіть не догадається, що солодка вода мені шкодить. О Зевсе! Покажи свою силу! Удар громом у магістрат!

Посейдон поглянув угору, а потім зідхнув.

— Не бійтеся, не вдарить. Його доля така сама, як моя. Можете далі висиджувати жовті плями на своїх кріслах. Чи ви, пане Книжечка, пили коли морську воду? Чого ж ви стоїте, як статуя, що її не докінчив дурний учень п'яного майстра?

Анатолій Книжечка стрепенувся.

— Ах, пане Посейдоне! Я слухав ваш монолог з великою увагою. Усе, що ви сказали, солідно аргументоване. Ви маєте рацію. Ні Діана, ні Адоніс, ні Амфітрита вас не розуміють, аж дивно. Чи вони зроблені з іншого каменя, тобто, я хотів сказати, з іншої мислі? Я глибоко поважаю вашу самотність. Вона трагічна. Власне, трагічна, і тому я з повним зрозумінням і спокоєм прийняв висловлені вами критичні зауваження на мою адресу. Я вам урочисто обіцяю, що завтра буду домагатися в магістраті, щоб кожного дня солили вашу воду. Це просто сором для міста, щоб ви, Посейдон, стояли над криницею з солодкою водою! Щиро признаюся, я ніколи не пив морську воду, але, хоч смак мій інший, ніж ваш, я її нап'юся.

Посейдон досадно сплюнув.

— Пане Книжечка, щоб ви мою воду солили навіть тричі на день, — вона морською не стане. В ній не буде духу, того найістотнішого первня, який кожне твориво робить неповторним. Накінець скажу вам таке: ви непотрібно хочете поступитися мені своїм смаком. Які ви малі! Тільки дурень поступається своїм смаком! До побачення!

Анатолій Книжечка зняковів.

— Ви вже відходите?

— Не відходжу. Лізу в криницю купатися.

— Бажаю вам приємної купелі.

- Дякую. Може, ви також скупаєтеся?
— О ні! Надмір води мені шкодить.
— Як собі хочете. Якби горобці й ворони цілий день сідали вам на голову, як мені, то ви напевно не відмовилися б від моєї пропозиції.
— Маєте рацію, пане Посейдоне.
— Звичайно, що маю рацію. Отже, не хочете лізти у воду?
— Ні, дозвольте мені залишитися сухим.
— Ну, це вже ваша справа. Однак мушу вам сказати, що для вас безпечніше було б саме тепер сидіти в криниці.
— Безпечніше? Чому?
— Хіба ви вже забули? Леви!
— Леви? Де?
— Позаду вас. Уже близько. Біжать, як два старі поліцаї.
Анатолій Книжечка не оглянувся. Дивився на Посейдона круглими, нерухомими очима — і не міг рушити з місця. Посейдон, зісовуючись поволі з цямриння у воду, крикнув:
— Утікайте, бо роздеруть!

Анатолій Книжечка махнув руками, якби хотів знятися в повітря — а може, й хотів? — і побіг, спершу дуже швидко, потім поволіше, а накінець, коли мав усього кільканадцять кроків до Діяниної криниці, ледве волік ногами. Хіба леви таки його роздеруть? Упав на коліна і, помагаючи собі руками, — на чотирьох, — на диво легко добіг до криниці. Тут він почував себе безпечно. За криницею леви його не помітять. Сів на східець і, підігнувши ноги, сперся спиною об стіну криниці. О безсмертні боги, дозвольте відпочити! Нехай буде тиша! Але власне тоді, коли віддих Анатолія Книжечки ставав спокійнішим, над ратушевою вежею, на її високій щоглі, почав п'яти півень. Анатолій Книжечка висунув голову понад цямриння і здивовано поглянув угору. Півень, скінчивши п'яти, розправив крила і з голосним лопотом полетів униз, прямо на нього. Це була неймовірна мить! Анатолій Книжечка щільніше притиснув спину до стіни і заплющив очі. Чув, як півень важко вдарився об воду. Вона широким плеском відбилася об береги криниці і довгими струменями перелилася через цямриння. Анатолій Книжечка відчув за коміром і на спині мокрий холод. Поволі розтулив повіки. На прозорому, припорошеному блідою блакиттю небі, далеко від посірілого місяця, догасало кілька останніх зір. Анатолій Книжечка оглянувся. Над криницею, як завжди, стояла Діяна, а біля неї два пси. Раптом видалось — а може, це було справді? — що Діяна моргнула до нього лівою бровою.

СТАХ

1

Не знаю, коли я його помітив уперше. Він був усюди. На подвір'ї, на сходах, у брамі, на піддашші. Кожної години, кожного дня, починаючи з тієї хвилини, коли ще в моїх очах люди й речі зливалися в одне. Здавалося, був у кількох місцях одночасно, відчувалося, що його голос і кроки дрижать у повітрі навіть тоді, коли він відпочиває. Можливо, що це був привид і уява дуже молодих і неспокійних літ — та, проте, так було. З нашого вікна (високе небо, іржаві дахи...), де пропливало стільки днів і літ, видно було вечорами кам'янисте, нерівне подвір'я, яке лякало. Стрункі колони, що підпирали арки Успенської церкви, де завжди пахло порохом і старим камінням, сірі, обдряпані мури, лабіринти сходів, поверхів, дрижачі залізні ганки і таємничі сховки — все це доповнювало його особу. Скільки він мав років?.. Не знаю до сьогодні. Та це й не важливе. В моїй пам'яті він залишився завжди однаковий і незмінний, кінчаючи тим днем, коли він лежав на катафальку, жовтий і закам'янілий, у присмерку темної кімнати. Ще тоді, коли я стояв на порозі і боявся підійти до нього, здавалося мені, що він підведеться і хрипким голосом заговорить: «Ну що? Хочеш ключі від дзвіниці?» Ще тоді здавалося мені, що він заворушить своїми рудими, звислими вусами, а очима, вкритими плямами більм, значуще покаже на стіну. Але так лише здавалося. Здавалося так, як багато дечого здається в ранній молодості. Та чи лише в молодості?

Називався коротко: Стах — чи точніше так його кликали. Прізвище? Прізвище не змінює нікого й нічого. Стах був неповторний. Мав коротшу праву ногу, і коли йшов, здавалося, що западається і правою рукою дотикає кам'яного подвір'я або тротуару. Неначе приліплена до нижньої губи, вічно жевріла цигарка. Що кілька хвилин відкашлював і кутом уст плював далеко перед себе. Тоді здавалося, що в нього в грудях напинаються і грають розстроєні струни. В руці (в тій, що майже дотикала брукованого подвір'я або тротуару) ніколи не переставав носити в'язки ключів, які дзвонили в такт нерівного ходу. Мій приятель Лянґус казав, що Стах такий, як Квасімодо, або що він навіть його реінкарнація. Вежа Успенської церкви, віковий дзвін Кирило, почорнілі від сотень літ мури, давні перекази — що ж, померлий приятелю, це було таке близьке, де наша молода душа, колисана завороженими, добрими днями, росла вільна, як польові трави. І тому Стах був такий, яким залишився в моєму спомині назавжди. Ч його (приходжу до цього тільки тепер) навіть любив. Любив, як те все, що проминуло, що в моїм спомині з давніх днів залишилося безцінне і безповоротне.

Стах пив. Пив не як п'яниця — пив, як хтось, кого томить туга, кого мучать нерозгадані думки, хмарні дні і нецікава хата. Пив, як п'ють м'які і шляхетні душі, що в години втрат і шукань заходяться здавленими сльозами. І це не треба брати за гріх. Людина, яка живе міражами, заслуговує на пильну увагу і вибачливість. Життя з такою душею хитке, воно заколисує і будить, запалюється і зникає, як блудний вогник. І тому задоволення і незадоволення вибухають, як підземні води, що не знати звідки беруться і не знати куди зникають.

І таке мав Стах. Зовні — хто ж міг збагнути! Ще один Стах, ще два Стахи. Скільки таких родиться, живе і вмирає! Та, проте, кожна людина, що не дала себе виглядіти в оранжерійному парнику, має в собі щось від Стаха. Дитячі літа, молодість, що оформляють людину до пізніх літ, — це горіння в реторті, яке наприкінці дає суму прожитих днів, розмов, прочитаних рядків, думок, сімейних пестощів, хатньої обстановки. Тоді життя проходить погано, добре або дивно. Яка була молодість Стаха? Тепер ніхто не знає. А тоді ніхто не питав. Не тому, що не було цікаво, але трохи не вистачало відваги. Лиш одного разу Стах якось сам сказав кілька слів — небагато, так ніби розщібнувся на один гудзик. Це було про його коротшу ногу. Тепер, коли згадую той день, він вбачається мені в своїх барвах і своєму настрої зовсім іншим від усіх інших днів, навіть із своїм особливим запахом.

2

Це було так. Стах сидів на плоскому бетоновому смітнику і мружив до сонця очі. Довкола дзижчали мухи з блискучими черевами і присмоктувалися до щілин. Уздовж «фаєрмуру» аж до ринви грілися павуки, з довгими й тонкими, як волосинки, ногами. Ці мухи і павуки мусіли бути такі, а не інакші, бо ж вони ніколи не змінювалися — ще навіть тепер. Хто тоді там був? — важко пригадати. Напевно були: Силько, Трисьо, Лянгус, а може, також Крика. Ми сиділи по другому боці смітника і грали в крепці. Стах доповідав до гри, і якби не те, що мав вуси і кури́в цигарку, цілком добре міг би грати разом з нами. Мабуть, у його душі таки закрутилось таке бажання, і він вимотав із себе клаптик спомину. Говорив так, наче ловив ті з блискучими черевами мухи.

— Ми не мали штолів — бо де? Грали шліфованими камінцями. Мені ніхто не міг дати бурди. Я маю довгі пальці. О, і зрештою я грав! Відразу ловив дві сотки. А чвірка могла бути найгірша. Йо. Може, навіть тепер потрафив би. А та нога...

Стах показав на праву ногу.

— Через крепці. Як молодий — то розум у п'ятах, що, ні? Я знаю. Ми грали так ніби як тут — лише на самих сходах під церквою. Сходи були стерті і дуже гладкі. На таких сходах навіть можна було

за одним махом зловити чотири мухи. Я дав уже три бурди, а той, той — ви його не знаєте — вхопив крепці і кинув на дах, на церкву. А так... Шкода було. Я поліз. Перед тим дав ще тому в вухо. Не дуже — навіть не перевернувся. Дах не був високо, нижче, ніж тут у каплиці. Але з крепців лишився тільки один. Кудись порозліталися. Та злазити було гірше. Я повис на руках і пустився. Трохи погойдався на блюзі, що зачепилася за ринву, і впав. Зломив ногу — тут, вище коліна. Три місяці не брав крепців в руки, а потім також. На пам'ятку маю криву ногу. Трохи було погано, але призвичаївся. Мама казала, що то за кару — але то ні. Хіба можна знати, що буде? За яку кару? Що поліз на дах? А як хто зломить на вулиці? Ні? А крепці — то це добре. І тепер ще хочеться. Давні літа...

Часом може прийти на думку, що повторяти «давні літа», «молодість» — це трафарет. Але це не так. Те, що переживається і що має в собі кров, — не трафарет. Хіба можна сказати, що Стах сказав щось трафаретне? Такі, як Стах, ніколи не говорять трафаретно — це треба вміти. Цей день я пам'ятаю, бо відтоді Стах не говорив нічого подібного. Того дня (радіше пізнього ранку) сонце, що пливло на блакитно-молочному небі, розпалювало і розколисувало не лише м'язи, але й душу. Смітник, подвір'я, мури дихали й парували важкими, різnorodними запахами — такими близькими і зрозумілими лише для міської дитини. Мухи з блискучими черевами, павуки, картопляна лушпина, попіл — все це було рідніше думкам і душі, ніж чисті мальовані кімнати й нерівні, безконечні позаміські поля. Разом із цим ясна безжурність. І тому нічого дивного, що Стах знайшов себе — тобто знайшов клаптик своєї молодости. Але згадувати молодість або те, що безповоротно минуло, не маючи нічого рівноцінного, щоб йому протиставити, — це зі світла входить в темінь. Не лячно, а безнадійно сіро. І це одна з причин песимізму в людей, що йдуть або, вірніше, волочаться крізь життя. А Стах? Пригадую, як одного разу, йдучи замикати браму, він зустрів мене на подвір'ї і сказав:

— Бачиш? — і показав пальцем на небо. — Яке небо! Аж фіолетне, а скільки зір! А як тихо і спокійно! Там напевно є Бог.

Силько сказав би, що Стах п'яний, але так не було. Від нього тхнуло лише дешевою цигаркою. Міркую, що людська душа вміла впиватися далеко раніше, ніж винайшли алкоголь. А втім, добра душа — це як мармурова плита — алкоголь лише спливе, не змінюючи нічого.

3

Стах мешкав в одній кімнаті. Двері, що виходили просто на коридор, були обкладені сіном і оббиті сірим полотном. Одне вікно, що ледве підносилося від підлоги, звернене було на «будову» і костел Домініканів. Назва «будова» — це назва витоптані площі, де на

початку моєї (і нашої) дуже ранньої молодости стояла стара кам'яниця, яку пізніше завалили, а місце ще пізніше зрівняли. Одначе назва «Будова», «Будівка» є й досі. Залишилася також вузенька брудна вуличка, без тротуарів, якою ніхто не ходив (і не ходить), хіба випадково, із забутою назвою: Зацерковна. По другому боці, за «будовою», видний на всю височінь костел. Від ранку до пізнього вечора на «будові» ніколи не було спокійно (хіба що падав дощ). Свої (я, Трисьо, Силько, Лянгус, Крика) і багато чужих хлопців «цикали» ганчір'яним м'ячиком або грали в «цепки». Це було те, що Стах міг із свого вікна бачити й слухати. Увечері видно було єдиний і далекий ліхтар, що хилився полум'ям, і замазані тині.

В кімнаті було тісно. Тісно тілові й душі. Стахова жінка цілий тиждень прала й прасувала чужу білизну, а дві малі дівчинки прокочувалися по подвір'ї, тихо бавилися на сходах або сиділи біля вікна й дивилися на «будову». Ніхто ніколи не чув і не бачив, щоб Стах коли-небудь сказав до них ласкаве слово або взяв на коліна. Він говорив: «Зоська, до хати! А де та?» А вже найкраще: «А виде? Чому не йдете їсти?» Але що там слова?.. Є люди, які не знають ніжних слів і не вміють переключити свій голос на м'яке, тепле звучання — але це не значить, що вони не відчують свого серця і серця свого ближнього. Чи Стах любив вечори? Зоряні, загадкові і повні м'яких терій вечори? Чи любив дні, ясні, білі, прозорі, піднебесні дні? А ночі?.. Краще не відгадувати. Любов — це найскладніше почуття, яке має свої несподівані джерела і свої несподівані повороти. З любови можна вдарити і зранити себе, і кривавити ціле життя. Стах ніколи не вдарив своєї жінки. Але «кумасі», оті фарисеї всіх сальонів, подвір'їв, вулиць і сутерин, говорили інше. Вони говорили:

— Подивіться на дітей. Цілий день валяються по подвір'ї, а йому байдуже. Чи сказав коли до них добре слово? Діти бояться його, як чорта. А жінка... Інша на її місці була б уже давно його покинула.

— А так, дурна. Він її б'є. Не вірите? Я вам кажу, я вже знаю. Його Бог колись тяжко покарає. Побачите.

— А ви чули, як жінка вела його з кнайпи, як мокру собаку. Подивіться, який він має вигляд, як кістяк, обтягнений шкірою. Колись там сконає. Я б його до поправного будинку. А так!

Таким нема чого дивуватися. Вони тупі і ніколи неплідні на іскру іншої думки. Вони живуть, як мухи, покидьками всяких недоїдків. Перепродувачі і судді кожної плітки і кожної неправди. Але Стах на них свистав. Бо Стах — послухайте далі.

4

На тротуари прилягала мряка. Сіра, липка, така, що падає в березні, куриться з чубів ліхтарів і заліплює чорні брами. Але чи

це був березень? Тепер важко пригадати. Може, й був. Стаха не було вдома від полудня. Він мав слабкі легені і не любив мряки. А вдома було так, як і на вулиці. Від самого ранку Стахова прала білизну й варила воду. В кімнаті тхнуло милом, а довкола балії хляпотіла підлога і пирскало милиння. Зоська (старша, та, що мала чорне волосся) непевно крутилася біля балії і, як мама не бачила, встромлювала в милиння палець і дивилася, як воно поволі тане і зникає. Або приносила сестрі, яка сиділа на ліжку, і роздмухувала, як пір'я. Такі дні були найдурніші, тяглися дуже довго і не мали в собі нічого цікавого. В такі дні душа розпливається, як мряка, і пирскає, як милиння. Чогось хочеться. Щось мучить і пригинає нижче долівки. І треба на правду нікчемної душі, щоб у такі хвилини бути незмінним, як камінь. Скажу просто: Стах пішов до шинку. Так само, як інші йдуть до бібліотеки, де на них чекають улюблені твори, до каварні, де між чужими забувають про свою самотність, або, ну, скажімо, до коханки, яка з повним розумінням ніколи не цікавиться, що було вчора і що буде завтра. Дивно було б, якби я взявся говорити про те, що було в шинку, як висів годинник, де стояли столики, що робив шинкар, що говорили люди на підпитку і скільки випив Стах. Це було давно. А свої літа я міг порохувати на пальцях обох рук, позичаючи один або два з ноги. Знаю, що я зустрів Стаха уже на подвір'ї. Він дуже сумовито звисив голову і, йдучи, хитався ще більше, ніж звичайно, як велике зламане стебло. З вікон, крізь мряку, разом із дрібним дощем, що почав мжичити по дахах, стікало жовте світло і каламутно розпливалося. Стах зупинився і виплюнув цигарку.

— Або що? Така паршива погода. Може, не йти?.. Піду спати. Замкну браму. Замкну — і шлюс.

Потім побачив, як я цікаво йому приглядаюся, вибачливо всміхнувся і махнув рукою.

— І ти дурний! І жінка також!

Зробив головою півколо і важко проковтнув повітря. При тому похитнувся і простяг руки. На тлі замрячених мурів і каламутного світла мав вигляд, наче перехилений вітряк. З-поза чорних колон, що підпирали арки Успенської церкви, кудовчилися густі, волохаті тіні і сягали до половини подвір'я. Я (ніде правди діти, увечері боявся тих колон) відступив на кілька кроків назад. Стах засміявся тихо і хрипко.

— Ти дурний! Так, я трохи п'яний, але я Стах. Треба розуміти. Що маю робити? Така паршива погода — так погано. Ще трохи, ще кілька днів — і кінець. Чи я знаю? Треба часом інакше, але ти не розумієш. Ти дурний!..

Стах почав іти.

— На!

Простягнув руку і держав її перед собою.

— На! Ну, бери!

Але я не брав. Стах дивився на мене згаслими очима і звів руку. Я почув, як він шептав сам до себе: «Не хоче брати, не хоче брати». Потім, так наче мене й не було, перейшов подвір'я і почовгав коридором. Що він хотів мені дати? Через кілька хвилин грюкнули двері, і Стах, як зірваний вітром каштановий листок, вилетів з коридору і безпорадно затримався. За ним хтось щораз голосніше скаржився й уривано плакав. Стах дивився на мене, на церковні бані, на сіре небо і рвав слова, як шматки м'яса.

— Що я їй зробив? Я її не вдарив! Чого вона плаче? То моє! Моє життя! Чи я не можу мати свого? То все таке паршиве! Треба розуміти! Треба! Треба!

Стах крикнув голосно і затих, як вітер у сліпій вулиці. Коридором бігла Стахова. Стах обернувся — і вона зупинилася. Обличчя її було мокре, а в очах кам'янів розпач. Кричала.

— На, на, бери! Бери все! Чого стоїш?

При тому розвела руки і випнула груди. Стах підступив ближче і простягнув руку. Стахова шарпнулася назад і крикнула голосніше.

— Не бий! Не бий! Мало тобі ще?

Голос її тоншав і гостро закінчувався десь у стелі. Стах почав умовляти лагідно, як дитину.

— Та, Марто, не кричи так. Чи я тебе вдарив? Іди до хати. Добре? Люди почують. Ходи...

Хотів її взяти за руку, але Стахова махнула рукою і подалася знову назад.

— Не хочу! Чуєш? Не хочу! Можеш іти! З тобою не хочу! Нехай дивляться на тебе діти...

Голос її слабшав, і вона важко дихала. Я чув, як Стах щоразу говорив:

— Та Марто! Марто, Марто...

Врешті Стахова схопила клямку і грюкнула дверима. Стах залишився сам. Стояв у коридорі і дрижачою долонею гладив на голові рідке волосся. З його уст щоразу тихше сповзали ті самі слова.

— Що я їй зробив? Що я їй зробив?

Не знаю, як довго він так стояв. Потім цілий вечір повторялося в моїй голові це його запитання, і я був як підстрелений. А про ту подію ціла кам'яниця мала що говорити кілька днів. Найбільше радості мала «експресова» з червоними, обвислими щоками і присадкувата, як колиска, Дундиха. Ще того самого вечора, коли Стах не вертався до хати і втомлено стояв у брамі, вони (експресова і Дундиха) «на хвильку» вступили до Стахової. Очевидно, Стах був чільним гостем їх виплесканих язиків, і вони від надміру вражень аж присідали. Моя мама, цю довідалася про це «з першої руки» (тобто від мене),

сказала: «Стах бідний, але як п'яний, то ще бідніший. Шкода його». Так, його було шкода. Навіть найсіріший камінь має цілу гаму барв, навіть кут порожньої кімнати ховає в собі форми минулого і прийдешнього, навіть зустрічне дерево стає найближчим братом, у якому горить добре і надлюдське серце. А Стах... Хочеться мені розповісти про те, коли Стах, після довгої і німій самоти на мрячному подвір'ї, вернувся до хати.

Стахова не подивилася на нього і не промовила ні слова. Схилила голову і твердо крутила білизну. Біля вікна сиділа Зоська і мазала пальцем по шибі, а мала Ірина лежала боком на ліжку і спала (а може, й ні). В кімнаті — хоч уже й не було пари — стояла задуха, тхнуло милинням і содою. Під кухнею гостро палахкотіло полум'я. Стах протяжно закашляв і виплюнув слину. Трохи душило. З усіх кутів приходило враження спокою і порожнечі. Нафтова лампа стояла на столі і щоразу хилила жовтий язик світла й малювала дрібні, як павутиння, тіні. Стах сів на ліжко і повільно, задумано почав крутити цигарку.

Зоська перестала мазати пальцем по шибі і притаєно дивилася на його плечі, обличчя і руки. В повітрі чотирьох стін (якщо то можна назвати повітрям) склалися хвилі бурхливих і докучливих думок. Вкінці Стахова сказала:

— Ти чого прийшов?

Стах черкнув сірник і закурив цигарку. Затягнувся димом і не відповів нічого. На душі робилося нецікаво й безвихідно.

Що можна було відповісти? Під кухнею щораз голосніше палахкотів вогонь і щораз частіше блимала лампа. Найкраще було вийти на подвір'я. Але Стахова заговорила знову: (

— Може, будеш бити?

Голос її виходив рівний, немов розвивала з клубка довгу й однакову нитку. Стах провів долонею по обличчі.

— Ні.

— То чого прийшов?

— Прийшов до хати — до своєї.

Говорив, як людина, що дуже втомлена і що їй вже ніщо не цікавить. За хвилину, немов щось нагадав, додав:

— Хіба я тебе коли ударив?

Стахова не відповіла, і Стах повільно говорив далі:

— Ударив так, як нині — навіть руки не підніс. Навіть не думав... Стахова відвернулася.

— Від тебе горілка ще дотепер садить. Чи того мало?..

— Мало, щоб кричати, мало. А напитися мені можна. Можна! Ні?

— Ні! Ти п'яниця!

Стахові здавалося, що в ньому загорілося ціле нутро. Підвівся

з ліжка і затиснув губи. Стахова кинулася до дверей. Але Стах був спритніший. Заступив двері спиною і важко дихав. Зоська, що сиділа біля вікна, стягнула коліна під підборіддя й видушувала шибу. Мала Ірина, як механічна лялька, підвелася на ліжку й широко розкритими очима дивилася на маму. Стах слідкував за жінкою, що відступала назад, — і не рухався. Потім поволі перейшов кімнату і знову сів на ліжко. Ледве чутно, ніби до себе, говорив:

— Чого вона хоче? Чого вона хоче?

З «будови» хтось голосно засвистів і разом зі свистом потонув у густій мряці. Жовте й анемічне світло самітного ліхтаря, що стояв далеко на кінці «будови», щоразу жмурилось, здавалося, ось-ось погасне. Під вікном неначе пливла ріка грузького й чорного болота. В коридорі, повз двері, стукотіли і втихали монотонні кроки. Це називалося життя. Жити так чи в іншій незмінності — це справа звички. Я напевно ціну таку людину, яка ніколи не може звикнути. Така людина варта того, щоб хоч мимохіть приглянутися їй і подивитися вслід. Не дати освоїти себе, не дати замкнути себе в ряби щоденної нецікавщини, як у домовину, — це те, за що людина передусім повинна змагатися. Коли віл умирає, то навряд чи він знає, що колись жив. Та що ж міг Стах? Усвідомити свої власні бажання бачити світ виразно й цікаво — це так важко!.. Та все-таки його душа трепетала, як муха, якій обірвано крила. А що було опісля? Може, лежав цілу ніч з відкритими очима, а може, спав байдуже і твердо, як важко зморений вантажник. А може, вийшов знову на подвір'я і дивився в мряку або лічив таємничі і дивовижні тіні, що повзли навколо мурів Успенської церкви? Всіляко могло бути. За тиждень (або й більше) цей день перейшов до історії кам'яниці.

А дні знову йшли однаковим кроком, як муштровані жовніри. Ранки вставали похмурі, сльотливі, небо нагиналося до гострих дахів або втікало далеко вгору, і тоді його важко було досягти оком. Велике подвір'я «нашої» кам'яниці стікало тими самими голосами, припадало тінями і відбивало сонце. Вежа Успенської церкви стояла рівно й непорушно, як бронзовий ліхтар. На «будові» до пізнього вечора свої й чужі «цикали» ганчір'яним м'ячиком і не переставали кричати, як зграя вороння.

5

Багато людей пише повісті, — вони списують цілі томи й кажуть: це життя. Але це лише, в найкращому випадку, відбитка в дзеркалі. Так — але й не так. Саме життя невловиме, — воно проходить, як вода крізь пальці. Те, що лишиться в долоні, — життя. Це ми самі. Одна людина. І в ній найбільше правди. Зерно, що може рости і може не рости. Зерно життя. Але я не про це. Я хотів далі про Стаха. Розповісти — відбудувати в пам'яті дуже давній і складний будинок.

Краще залишу на папері те, що було стрижнем його днів і його самого. А решта? Хто має багату душу, розповість собі решту.

Часом ми Стахові давали цигарки. Це тоді, коли чогось від нього хотіли. Стах брав цілою долонею і легко приплющував більмуваті очі, при тому в усміху кривив уста і схиляв голову. Тоді ми (я, Силько, Трисьо, Крика) заявляли:

— Ми хотіли б на дзвіницю, на вежу.

Стах усміхався до цигарок і вдавав, що не розуміє.

— Що на дзвіницю?

— Піти на дзвіницю. По лиликів... Трохи полазити... і погойдатися на шнурах.

Стах мовчки закурював цигарку, а коли вже затягнувся глибоко, говорив:

— Ну, ну, лише не задзвоніть і не покрутять собі карків. І щоб ніхто не знав. Бо інакше — я вам кажу!..

Потім виносив з хати ключі і пускав нас на дзвіницю. А на дзвіниці розкривалася перед нами вся привабливість і таємничість кам'яних мурів, небезпечних сховків, стрімких дерев'яних сходів, сполоханих кажанів... Нам нічого більше не було треба. Разом з дверима дзвіниці відкривався і закривався з нами наш світ бурхливої фантазії і неспокійних шукань. Тоді ми були самі і були якнайбільше собою, тоді розцвітали фантастичні думки ніде не писаних подій і нездійснених пригод.

А Стах сідав на бетоновий смітник, курив і дивився на небо, на сонце, таке біле, як його більма, і висотував із своєї душі клубуваті думки, що рвалися і навмання, мов очманілі птахи, летіли і верталися назад. Йому ставало сумно. Сумно й тужно, як тільки може бути сумно, коли дивитися на повну і дзвінку молодість, що в простоті своїй несвідома своєї краси і ціни. Він був би теж пішов на дзвіницю разом з нами. Одного разу навіть сказав:

— Я піду з вами — давно там не був. Там зовсім інакше. Так стояти високо на ганку і дивитися згори... Направду, почекайте!

Але за хвилину додав:

— Або ні. Чого я буду дряпатися! Ідіть самі, я мушу бути тут — хтось може прийти. Треба бути на подвір'ї. Зрештою — е!

Махнув рукою і заклопотано закрутився на місці. Це було так, ніби сірником хотів освітлити ніч. Спалахнув і скінчився. Пам'ятаю (як часто вживається це слово, залежно від прожитих літ!), однієї неділі, коли сонце почало сходити ясно і прозоро, ми збиралися йти за місто. На подвір'ї, що ніколи не могло вибігти за мури, глибоко відчувалося безконечну синь стрімкого неба і дихання невовимого простору. Забрамою пахло листям каштанів, вогкою землею і холодним камінням. Тиша скапувала, як золотий дощ, щораз густіше,

щораз голосніше. Стах дивився і всміхався до нас, так само, як ми усміхалися до сонця й до простору. Говорив:

— Ідете? Нині гарний день. А куди йдете?

— До Медової печери, на Чортівську скелю і ще далі...

Коли ще тепер згадую ту хвилину, то здається, чую, як співали наші голоси, і відчуваю, як напиналися наші тіла. Стах підніс дуже високо голову і притакнув.

— Ага, знаю, я там колись був.

Ми говорили далі (найбільше Силько):

— Там багато місця. Будемо бавитися в індіан. Маємо фльоберт і ляссо.

А Лянґус, що знав багато невідомих нам слів і був високий, як ліхтар, додав:

— Там так, як у прерії, де їздять ковбої.

Стах прижмутив більма і притакнув.

— Ага!

— А потім розпалимо вогонь і будемо щось пекти, як Робінзон.

Стах усміхався щораз м'якше і слинив цигарку. Потім поволі аж по лікоть устромив руку в кишеню і витягнув складаний ніж.

— Як хочете, я можу вам позичити. Придасться. Лише не загубіть, бо попам'ятаєте!

За нами лишився вітер і порожнє місце. На ньому, як криво поставлена фігурка, — Стах. А за день була новина: Стах набив ременем Зоську, а меншій, Ірині, купив солоного роґалика. Під вечір був п'яний і дзвонив по подвір'ї ключами. Ми зустріли його на кам'яних сходах, перед коридором, де він сидів і мав замислене й нерухоме обличчя. Він підняв на нас білі, аж водяні, очі і рухнув вусами.

— Ага, ви вже? Ну?

Силько подав ніж.

— Віддаємо ніж. Цілий і вичищений.

Стах узяв його і, хоч придивлявся до нього, я переконаний, — не бачив.

— Ну, так. Як там було? Було добре, певно! Такий день. І ви палили вогонь? Я знаю. Палиться вогонь щораз більший, щораз більший. Я там був, але то було вже давно. Чи я знаю? Трохи давно...

Блідо вицвітали зорі. До ніг пестився вітер. З мурів, мов туніки, спадали тіні. На вулиці вечірньо дзвонили трамваї. Я бачив, як Стах щось пригадував, щось шукав у виполосканій спиртом душі і бовтався, як тонучий. За хвилину, що затрималася й пролетіла, Стах додав:

— Бо то все тепер інакше. Так дивитися і так думати. Чи я знаю, що то є? Але я думаю, що є! Лише треба розуміти. Зрештою, що ви, батяри, знаєте! Я би вам сказав, але нині, знаєте, трохи тяжко. То, знаєте, краще не говорити. То все тут!

Стах цілою долонею вдарив себе в груди і хрипко закашляв.
— Вйо! Чого стоїте?..

Лянґус закудкудакав, а Силько високо плюнув собі понад голову.
Крика, що мешкав на іншій вулиці, відбіг кілька кроків і крикнув:
— Хірус! Баческі їде!

Стах, як старий кіт, зірвався на ноги і пробував скинути ремінь. Але нас уже не було. Подвір'я, що лишилося порожнє, поволі поринало в тіні, меншало і збігалося Стахові до ніг. Вежа Успенської церкви ставала що раз то вищою і досягла темного неба. Між колонами блукали молитовні співи. Стах знову сидів на кам'яних сходах і перетворювався в тінь. Потім підвівся на непевні ноги і з цілої сили жбурнув жмутом ключів перед себе. При цьому крикнув:

— Чого хочеш? На, маєш! На!

Ключі зазеленькотіли по каменях і втихли. Стах стояв із розпростертими руками і не рухався. З коридору вийшла Стахова і зупинилася за його плечима.

— Ти чого?..

Стах відвернувся, як шарпнений на мотузі. Стахова повторила:

— Питаю — ти чого?

Стах не відповів. Стахова знайшла ключі і взяла його за руку. Стах ішов, як манекен. При цьому глибоко припадав на праву ногу. Треба бути нахабно вдумливим, щоб розповісти, що тоді було. Здається, це була одна з найчорніших його хвилин, коли він не знав про себе навіть те, що коли-небудь знав.

6

Із Стахом почали діятися трохи незвичайні речі, які були початком його цілком звичайної смерти. Дундиха — їй би бути детективом! — говорила:

— Він починає мати деліріум.

«Експресова» робила перестрашену міну і складала на животі руки.

— Що ви кажете! А то від чого?

— Не знаєте?

Але Стах не звертав на них жодної уваги. Поводився, як старий кінь, якого гризуть мухи, а його це не обходить. Та все-таки, ніде правди діти, із Стахом при кінці його днів щось коїлося. Непомітно, так непомітно, як часом заходить присмерк і настає ніч. Не знаю, як і що було тоді у нього в хаті. За дверима, що нагадували сінник, було глухо, як у замкненій скрині. Лише часом, коли Стахова виходила на коридор, повзла на нього мряка миляної пари і видно було куток кімнати і берег балії. Вечорами і в сльотаві дні Зоська,

напевно, як завжди, сиділа біля вікна і дивилася на «будову», а менша, Ірина, з високого ліжка слідувала за миляними бульками і прислухалася, як палахкотить під плитою вогонь. Не знаю чому, але, коли я йшов повз Стахові двері, вчувалася мені тупа безнадійність. У тому куті не могло змінитися нічого. Так рік, два, три — і безконечно до невидного кінця.

Люди проймались безнадійністю, як стіни. За вікном, що схилилось до вулиці і цілу свою вічність бачило лише «будову» й широкі мури «домініканів», кінчались і наставали інші, але такі самі дні. Чи можна було щось змінити? Чи можна було змінити себе? Можна було тільки хотіти змінити себе. Але це приходить важко, навіть людям, які народилися з іскрою безсмертя. А Стах? Стах народився Стахом. Він минувся на нашому подвір'ї, як тінь. Правда, не через деліріум, як провіщала Дундиха, а просто на сухоти. Та ще так швидко, що, мабуть, і сам того не сподівався.

Моя мама говорила:

— Стаха напосідають злі духи. Увечері і вночі ходить по подвір'ї і кидає на них ключами. З ним буде погано.

І це була правда. Не знаю, чи його справді «напосідали злі духи», але в кожному разі дуже часто дзвонив по каміннях ключами і голосно проклинав. Удень видно було — його очі ставали більші, а уста щораз частіше забували про жевріючу цигарку. Смерть продиралась з його легенів разом з повітрям. Але ми, що ще не відчували смерті, тоді не розуміли її знаків. Силько кожного дня ставив найпростішу діагнозу:

— Стах знову робить смішні кавалки, — і показував на Стаха намішкувато великим пальцем. А Крика, що не був з нашої вулиці, додавав:

— Ану, Лянгус, закудкудакай Стахові.

Лянгус витягав шию і кілька раз голосно кудкудакав. Потім, коли Стах не звертав на це уваги, втихав і говорив:

— Дай спокій. Він моровий хлоп. Ще колись підемо на дзвіницю.

А Трисьо погоджувався:

— Йо! А Крика тяжкий фраер, завжди мусить Стаха накрутити, а ми потім маємо біду.

Але Стахові все це було байдуже. Одного дня (скоріше, однієї ночі) він помер. Згас, як висвічена лампа. Коли я пишу ці слова, спадає мені на думку один вечір, про який папуги нашого подвір'я склали чудну історію на втіху своїх віспуватих душ. Зрештою, таких вечорів було більше.

Здається, тоді з-поза середущої бані Успенської церкви виходив жовтий місяць. Виходив щораз вище й хилився направо. Під ним, навколо високих колон, рухалися і припадали тіні. Правдодивно говорити про це так точно, але вечори на нашому подвір'ї, коли

сходить місяць, коли темніє небо і припадають тіні, не змінюються ніколи. І тому ще й тепер камені і мури відбивають, як темна мідь, і ще тепер тиша, що встоюється між мурами, прилягає щораз нижче і вколисує голоси вечірньої вулиці. Так було і тоді. А окрім того, тоді був ще Стах. Ішов серединою подвір'я, дзвонив ключами і щохвилини зупинявся. Ще в коридорі, коли замикав браму, довго говорив до ключа і не міг з ним погодитися.

— Не замикати? Ні, замкну, закручу, закручу, — що мені хто зробить? Кінець, раз, два!..

Швидко перекутив ключ і погасив світло. На подвір'ї зупинився і задер голову до місяця.

— Ну?..

Місяць насмішкувато скривився і полоскотав Стаха жовтим променем. Ліворуч, як розлита чорна пляма, — Стахова тінь. Стах оглянувся і втягнув голову в плечі. Поволі добув з кишені цигарку і черкнув сірник. Сірник запалахкотів і погас. Перед очима стало темніше, а тіні вирости й оточили його з усіх боків. Стах стояв з незапаленою цигаркою і вдивлявся непорушно перед себе. Потім замахнувся правою рукою і жбурнув ключі. При тому здавленим голосом крикнув:

— Чого хочеш? Марш! Чого хочеш? Я нічого не знаю! Я нічого, нічого! Що я зробив? Марш!

Із стисненими кулаками поволі ступав уперед, а перед колонами, де тіні ставали чорніші, нахилився й почав шукати.

— Ну, де? Де вони? Що? Де вони? Хтось забрав? Може, знайду, а може, їх нема?

Підвівся і голосно черкнув сірник. Полум'я захитало мурами і розплилося. Ключів не було. Стах черкнув ще раз, став на коліна і почав повзати, обмацуючи навколо себе камінні плити. Важко збагнути, які містерії відбувалися в його душі, які склалися дії і скільки невимовлених слів просочувалось назад, як вода в пропечений сонцем пісок. Це не було божевілля і не був деліріум. Це просто вихоплювалася душа, пручалася, як підстрелений птах, і конала. Місяць відчалював від середущої бані щораз дальше і стрімкіше здирався вгору. Зорі ставали яскравішими, палахкотіли і по одній падали за високі дахи. Стах відпочивав. Стояв на колінах і все нижче хилив голову. Що йому здавалося?

Що йому здавалося в ті ночі, які востаннє розмотували його життя, напинали його заховані струни і примушували їх дрижати досі нечутними тонами? Що йому здавалося? Може, як мала дитина, від'їздив разом з хвилинами у безкрає небо, де заховані казкові краї і добрі люди? А може, вертався знову до першого дня, що обіцяв так багато, і починав жити знову, швидко і гаряче, щоб перегнати

смерть? А може, як камінь, ціпенів у своєму нутрі і западався щораз глибше й глибше?.. Може. Що можна сказати про людину, коли вона замкнена, як скойка, і, як скойка, вмирає?..

Стах здригнувся. Помалу підвівся на ноги й підніс до обличчя руки. Від лівого ока до звислих вусів спливала велика сльоза. Стах хвилину затримався непорушно, а потім рвонувся на середину подвір'я і голосом, що гостро заломлювався в горлі, закричав:

— Марто! Марто! Марто-о-о!

Це був кінець. На небі і на землі не змінилося ніщо. Вежа Успенської церкви, каплиця Трьох Святителів, кам'янисте подвір'я, однакової барви мури, залізні ганки, темні коридори були до того і залишилися до сьогодні. Над ними синя безконечність, по якій сходять і заходять сонце й місяць — колись і тепер. Це був таки кінець. За двадцять чотири години Стах помер. Уранці, коли ми (я, Силько, Трисьо, Лянгус і Крика) зустрілися на подвір'ї, Силько сказав:

— Знаєте? Стах ківнув!

Спершу було тихо, а потім Крика підскочив.

— Що ти кажеш? Витягнув ноги?

— Йо.

Потім було ще тихіше. Силько копнув Крику в коліно, і ми посідали на бетоновий смітник та витягли «крепці». Лянгус дістав три бурди і мусів принести з хати дві кромки хліба. Трисьо цілий час задумано довбав у носі і кліпав очима. Я взагалі не грав. Мухи з блискучими черевами сідали на смітник, на теплі мури і гріли до сонця крила. Павуки з тонкими ногами помалу лізли вздовж «фаєрмуру», розтягали довгі ноги і нерухоміли. Було якось дивно. Пополудні ми перейшли за браму на Підваля, на «малі вали». Тут, на м'якій і високій траві, серйозно і до останнього віддиху, ми розігравали турнірні двобої, під час яких кожний з нас напереміну був то конем, то лицарем. Увечері Лянгус сказав:

— Ходім подивитися на Стаха.

Трисьо не хотів, бо йому здавалося, що Стах потім буде за ним ходити, а ми пішли. В кімнаті пахло старими речами і нафталіном. В головах Стаха тихо тріскотіли дві свічки і скапували на підлогу. Якісь жінки стояли коло його ніг і за кожним разом, як хто входив, повертали голови. Напевно, ще була Стахова, Зоська, мала Ірина, але я їх не бачив. У кімнату від «будови» напливав глибокий вечір і розкладав широкі тіні. Я хотів молитися, але якось не виходило. Дивився на Стахове кам'яне обличчя, на вуси, на рівно складені руки і губив слова, як крізь діраву кишеню дрібняки. За кожним словом ставав перед очима Стах із учора, з позавчора... Стах, що ходив, грав у «крепці», пускав на дзвіницю і позичав ножа. Стах,

що пройшов крізь однакові дні непомітно в чотирикутнику своєї кімнати і свого подвір'я. Людина, що мала замотану і неспокійну душу. Стах... Ми не довго стояли, а коли виходили, Крика зробив шарварок: вийшов скоро і в коридорі на ціле горло крикнув:

— Брикайте! Стах з катафальку злазить!..

Але це була неправда. Стах лежав спокійно і не рухався, і не рухнувся вже ніколи.

«Українські вісті» (Львів), 1938.
Перероблений варіант у журналі «Київ»
(Філядельфія), 5, 1961.

БРАТ МІСЬКО

1

Червоно-жовтий язичок підстрибував, хилився на боки і дрижав, останнім зусиллям чіпляючися обгорілого гнота. Тіні сповзали із стін, вилазили з кутків і, обережно підійшовши до стола, щільніше стискали порваний круг світла. Будильник на етажерці з книжками тикав щораз голосніше, і Сивухові, що сидів непорушно на ліжку, докурюючи цигарку, здавалося, наче в стіну хтось швидко і рівномірно вбивав цвяхи. Жовтий язичок підстрибнув ще раз, блимнув — і лампа погасла. З вулиці, крізь вікно, самотна ліхтарня проклала до кімнати золоту стежку, наче запрошувала: «Ходи, виходь!» Але Сивух не йшов, не виходив, блукав очима по ній і слухав тикання годинника. Так, так, це проходив його, Сивухів, час. Хвилина за хвилиною — і як довго ще? Колись — роки, багато їх, як листків на гілці — вони зеленіли, наливалися соками, весніли, доспівали, думалося — не пов'януть, здавалося — завжди будуть, як сонце, як вітер. Обсипаються, непомітно пожовкли, мало їх, мало, він це відчуває, хвилина за хвилиною — скільки ще? Скільки? Ах, осінь, яка дивна осінь! Серце непокоїться, стає мале, мале і завмирає. Ночами яркіше мерехтять зорі, а листя падає і падає. В саду вітер висушив і позривав непотрібні гілки. Вчора коло його хати, серединою вулиці, йшли ті в стрільчастих шапках із зіркою над дашком і співали голосно на всю Левандівку. Він слухав, підходив до вікна і, як пісня розвіялася, зачинив його. А вороння літає низько, сідає на паркани і кряче. Кому воно кряче? Сивух погасив у пальцях цигарку і сперся плечима об стіну. Щоб уже прийшов Місько і Марко. Пізно. Куди вони ходять? Марта хвилюється, прислухається до кожних кроків, що залунають на вулиці, підходить до дверей і чекає. Чекає щовечора, дрібна і тендітна, відгортаючи з чола сиве волосся, готує вечерю і ховає в піч для них, для синів. Їй завжди здається, що вони малі, що ними треба піклуватися, що вона обереже їх від злого й оборонить їх. Куди вони ходять? Він с

десятій мусить бути на роботі, на Головному Двірці. Ціле його життя пройшло на ньому, між вагонами, між рейками, між семафорами. Як довго ще? Може, час уже забиратися? Сивух відхилився від стіни і сперся ліктями на коліна. Двері до кухні поволі відчинилися, і від порога лягла ясна, широка смуга, переділивши темряву на дві частини. Марта, примруживши очі, хвилину стояла мовчки.

— Погасла?

Сивух відповів, наче говорив крізь сон.

— Погасла.

— Не стало нафти?

— Не стало.

— І так сидиш потемки?

— Сиджу.

— Я зараз принесу свічку. Нафти вже нема, купити запізно.

Зрештою, де купиш?

Сивух не відповів. Подивився вслід за жінкою і втомлено відвернув від неї голову. З кухні пахло вареною капустою і гарячою картоплею. Полум'я свічки весело танцювало над гномом, і Марта обережно поставила її біля лямпи.

— Вже дев'ята. Дати тобі вечерю?

Сивух підвівся і костистою долонею потер неголені щоки.

— Кажеш — дев'ята? Я думав — пізніше. Міська вже другий день нема. А Марко, як пішов уранці... Куди вони ходять? Куди? Чи вони забули, що мають хату?

Марта схилилася над полум'ям і тремтячими пальцями прикорочувала гніт.

— Вони прийдуть, напевно прийдуть. І Місько, і Марко. Вони знають, що ми чекаємо. Я молюся...

Говорила майже шепотом, уривано, ледве розхиляючи і затискаючи уста. Сивух важко махнув рукою.

— Вони живуть по-своєму. Що я їм скажу? З Міськом навіть не можна говорити. Для нього все, ну — карузеля. Коли він зміниться? Думає, як світ перевернувся, то можна жити з дня на день і товктися по цілому місті. Що з того буде? Тепер війна, треба сидіти дома, а не шибатися всюди. По-п'яному накличе на себе ще яку біду.

Марта розглядалася по кімнаті, наче шукала допомоги.

— Не говори так. Він прийде. Він знає, що тепер небезпечно. Він завжди такий був — і приходив. Може, десь у своїх знайомих засидівся й залишився на ніч, правда? А Марко...

Підняла край фартуха і притиснула до уст.

— Я боюся за нього. Ніби говорить, а насправді — мовчить. Неначе кам'яніє.

Полум'я свічки видовжилось і, раптом спалахнувши ясніше, хитнуло стінами кімнати. Сивух хотів підійти до Марти — і зупинився. В передсінку грюкнули двері. Марта ступила кілька кроків і прислухалася. Хто? Місько? Марко? Знадвору, крізь відчинені двері, вдарив гострий вечірній холод. Похитуючись, наче щойно насилу визволився від великого вітру, йшов Місько. Зсунувши капелюх на потилицю, зупинився на порозі і, махнувши рукою від чола до колін, прихилився на одвірок:

— Полум'яний привіт! Салем алейкум! Що тут, шабас?

Марта аж задихнулася.

— Міську!

Погойдуючися в колінах, Місько залишив одвірок і обійняв Мартині рамена.

— Не Місько, а товариш Місько. Цілий, здоровий і трохи забанячений. Давніше бавилися буржуї, а тепер ми, безробітні робітники. Вставайте, гнані і голодні — і спрагнені! Амінь!

Мартині очі, що досі ясніли радістю, тепер примеркли неспокоєм.

— Що з тобою? Як ти виглядаєш?

Місько глянув на свої черевики і поправив краватку.

— Зле? Пфі, а я думав, що перша кляса.

— Кров на лиці.

— Кров?..

— І ніс запух.

— Ферняк?

Місько торкнув пальцем носа і скривився.

— А то геца!

Марта розщібала на ньому плащ.

— Де ти його так забрудив?

— Плащ? Але всі гудзики є, правда?

— Скидай. Де ти був? Два дні чекаємо. Дай капелюх.

Місько залишив у Мартиних руках плащ і капелюх, обережно обминув її й звалився на ліжку. Сивух, що весь час стояв біля вікна і проковтував слова, не знаючи, які з них першими вжити, зідхнув, неначе подорожній, що щасливо всів до потяга.

— Ну, де ж ти був?

Місько звівся на лікоть.

— Оглядав свободу. Та-акий писок має! За місяць сфригає ціле місто.

— Не мудруй!

— Файно, ша! Балакаємо про кактуси.

— Ти знову мав авантюру?

— Помилка.

— З тобою завжди якась біда.

— Яка біда? Помилка. На мості виліз якийсь на мене і відразу

— «Стой!» Я став, а він до мене ближче. Тоді я його одною рукою по чолі— лю! — а другою в буфет. Навіть не знаю, де подівся. Може, розсипався? Якийсь не з нашої парафії. А ферняком то я поров по сходах. Уже знаю, чому я так бальюном знайшовся надоліні. Але треба було віяти, що, ні, тату?..

Сивух підійшов ближче до Міська.

— Ти вже не дитина.

— Що то, то зіхер.

— З тобою не можна говорити.

— То йдім кімати.

— Уважай, я тобі кажу!

— Або я що, лита? Нема страху. Я робочая.

— Ну, ну, товариші не будуть жартувати.

— Я їх бімбаю.

— Ти подумай про маму.

— Йой, тату!..

— Два дні тебе не було.

— А Марко де?

— Ще не прийшов.

— Йо?.. Але нині був?

— Був.

Місько вигідніше примостився на ліжку і задоволено охнув. З кухні було чути, як Марта пересувала на плиті горшки, її тінь маячила по стінах, сягала стелі і зникала. Сивух сів на крісло і закурив цигарку.

— Ти з ким був?

Місько позіхнув, аж йому задиркотіло в ухах.

— З ким? З колегами. Тато знав Дзигу?

— Якого?

— Кулявого Дзигу. Со святими упокой. Витягнув копита. Вчора вночі на Перзенківці. Ішов зі Шудрою до своєї прімадойни і дістав під крило сливку. В додатку був трохи забанячений. Шкода 'го, моровий був хлоп. Ми — я, Гілярко, Шудра і ще кількох на то конто випили. Марко його знав.

Сивух хитнув головою.

— Бачиш? Я тобі говорю...

— Свобода, тату. Карузеля.

— Тобі все — карузеля. Візьмися до роботи.

— Я? Маю час. А тато зараз дує до роботи? Що? Вайха наліво, вайха направо! Тепер, тату, треба більше наліво.

— Як з тобою говорити?..

— Найліпше на міги. Не буде галасу.

Сивух замовк. Решта незужитих слів заткнула йому горло, і він

насилу проґовтнув їх. З кухні йшла Марта, допитливо дивилася на Сивуха, на Міська і ставила на стіл вечерю. Місько з-над кінця свого носа побачив два тарелі і в думці махнув рукою.

— Картопля й капуста ... А ковбасу з'їли чубарики.

Марта нахилилася над ним.

— Будеш їсти?

Місько заплющив очі. В голові шуміло, як у порожній ринві. Чув, наче через десятю стіну, як заскрипів стілець, як стукнула об таріль ложка, як тріскотіла підлога — чи то мама йшла до кухні? — і все тихо, наче обсипалося, тільки будильник — як це сталося? — тикав йому під головою, щораз швидше, щораз нагальніше, і він разом з ним коливався, плив навколо кімнати, летів угору — куди ж поділася стеля? — западався, м'яко, наче в хмару пір'я, і не мав сили ворухнутися. Розплющив очі і запитав — а може, лише подумав?..

— Тату, а що би то було, якби земля була квадратово?..

Але йому не відповів ніхто. Біля нього сиділа Марта і мокрим рушником змивала з його обличчя кров. А за вікном, за садом, за вулицею високо до зір протяжно гудів паровозний гудок, стукотіли рейки, падали на насип іскри і довгим рядом пролітали світляні віконця.

* * *

Сіра мряка ліниво підносилась на верхів'ях дерев, розпливалася, рідшала і, наче порваний вельон, звисала над вулицями, провулками і дахами Левандівки. Марко, спершись на поруччя веранди, втомлено дивився на дерева з обмертвілим листям, на стоптану, вижовклу траву — і глибоко вдихав досвітній, безвітряний, приморозний холод. За парканом, на вулиці, хтось ішов, дзвінок пролунав чийсь голос, хтось ляснув батогом, дрібно загуркотіла фіра. Марко поволі вийняв цигарку, виглядив її і закурив. Який буде цей день? Який буде завтрашній? Люди, як ця сіра мряка. Чого сподіватися? Місто прокидається кожного ранку тривожно й несміливо, не знає, що буде, що станеться увечері. А лягти б на ліжко, втулити голову в м'яку, теплу подушку, примкнути очі й трохи відпочити. Мама вчора, напевно, чекала, довго і допізна, наслушувала, напевно, виходила в сад, виглядала на вулицю і билася з думками: де він? що з ним? Що ж говорити мамі? Вона не питає, вона тривожиться, напружено неспокійніє, давить свою журу, замкнута, як скойка, тільки її очі, тільки очі її... В них усе, все, що в неї заховане, на що не вистачає слів і на що їх ніколи не буде досить. Що ж говорити їй? Нема радості. Мряка і мряка, і холод із усіх боків. Треба перетривати. Хто перетриває? Години вже не належать до людей, їм відібрано час. Що ж вони мають?.. Батько, наче тінь, тінь у залізничному плащі і шапці, похила, неспокійна тінь.

Учорашнього не було, сьогоднішнього нема, кожний день треба брати насилу. Треба брати... Марко неспокійно оглянувся. Тихо стукнули двері. В обрамуванні жовтого світла, що розлилося з кухні на веранду, стояла Марта.

— То ти, Марку?..

— Я, мамо.

— Я чекала на тебе.

— Я не міг прийти, мамо.

— Нічого поганого?

— Ні... нічого.

— Ходи до хати, холодно.

— Мряка. В саду повно пожовклого листа.

— Ти втомлений...

— Трохи втомлений, мамо.

— Ліжко твоє постелене. Я дам тобі гарячої кави.

— Добре, я саме хотів просити.

— Загріє тебе — і заснеш.

— Тато дома?

— Ще не прийшов.

— А Місько?

— Спить.

Настояле через ніч тепло м'яко обняло Марка, і він, перехилившись на спинку стільця, примкнув очі. Ах, як приємно вдихати гіркий запах кави й цикорії і слухати, як джмелем гуде примус. Жу-жу! — всі голоси розвіялися, зникли, не пригадати їх, не зловити їх звучання — тільки примус залишився, його гудіння і запах кави, запах дитинства, коли кухня була простором, у якому можна було заблукати. Тоді, вранці, або ввечері, так хотілося спати, так хотілося, щоб мама була близько і не відходила. Де ж мама? Марко підняв голову — і його сонні очі зустрілись із примруженим поглядом Міська, що стояв у дверях, у розцібнутій сорочці, підтягуючи ремінем штани. Він широко позіхнув, вдихаючи й видаючи слова:

— Сервус, братульку! Я так дивлюся, дивлюся і думаю: ти чи не ти? Причвалав, що?

Не гудучи відповіді, підійшов до примуса й закурив цигарку.

— Кавця! Перемерз? Ну, певно, вночі трохи зюзя, що?

Марко витягнув ноги й вигідніше примостився на стільці. Місько приклав до вуха долоню.

— Ти щось сказав?

Марта поспішно поставила на стіл горнятко кави.

— Ти вже встав?

— Певно, що встав. Мама не пізнає мене?

— Не галасуй.

— Я галасую?..
— Йди під кран, напийся води.
— Або я що, гуска?
— Бачиш, що Марко втомлений.
— А тут що? Санаторія? Бігме, навіть нема до кого писка отворити!..

Марко поволі надпивав каву.

— Ну, що ти хочеш?

Миськові пробігла по обличчі задоволена усмішка.

— Ов, вже відмурувало тебе? Цілую руці молодшому браціш-кові! А я думав, що ти щось набакер. Ну, як там?

— Ти про що?

— Про політику, а про що? Ти в політиці облітаний, а я — гіпс.

— Сам бачиш.

— Пфі! Певно, що бачу.

— Більше не знаю.

— Не шпіляй. Але як ні, то ні. Балакаймо про знайомих.

— Про яких знайомих?

— Як про яких? Про наших.

— Ну?..

— Ти знаєш Шудру?

— Знаю.

— А кулявого Дзигу?

— Знаю.

— Його вже нема.

— Нема?

— Сказав — па, па, і пішов до Бозі.

Марко нахилився над горнятком. Мовчав. Мисько видихнув густий клуб диму і крізь нього пильно вдивлявся в Марка. Сидить — ніби нічого. А може, Шудра добре не бачив? Має очі, як старий пес. Колись, як сильніше махне головою, то вони вихляпаються йому на камізельку. Але Шудра говорив. Вчора, ні, позавчора він і Дзига бачили Марка коло електривні. Навіть не сказав «сервус», ніби то не він. А потім, біда знає звідки, з'явилися два чубарики — і просто до Марка. Щось сказали, а може, нічого? — і Марко почав стріляти. Один чубарик перевернувся, а другий сів. Дзига крикнув — дуба!.. Шудра дер перший. З-за рогу електривні вискочило кілька чубариків — і давай, давай! — аж у вухах ляцало! Дзига підскочив — і більше його не було. Шудра кіндер, але з чим до пані грабіни?.. А Марко п'є каву і вдає, що хоче спати. Такий не до балаку, але сплюву має. Загачили — а він — трах! — і по параді. Шкода, що Дзига так за фраєр. Тепер сидить по правіці якогось найбільшого хіруса. А може, то не був брат? Мисько сів напроти Марка і сперся об стіл.

- Марку, ти бачив Дзигу?
- Чому питаєш?
- Питаю — і вже.
- Ну і що?
- Ти бачив?
- Не твоя справа!
- Ов, ти такий моровий?
- Зміни тему!
- А як ні?

Марко перехилився через стіл і стишив голос.

— Ти чув.

Марта розгублено дивилася на синів.

— Ви про що? Що сталося?

Місько ляснув язиком.

— Має, мама! Койдим! Дістане мєдаль.

Марко підвівся. Його обличчя поблідло.

— Це не забава, розумієш?

Залишив недопиту каву і, не дивлячись на Марту, затиснув зуби й пішов до кімнати. Марта підбігла за ним до дверей, повернулася назад і, взявши з кухні друге горнятко кави, втискала його Міськові в руку.

— На, напийся. Чого ти?..

Місько відмахнувся.

— А най то ясний шляк трафить! А то свобода!

2

Було так, наче хто над містом розвісив брудну білизну. Місько мовчки дивився у вікно, а надпите пиво від довгого занедбання позбулося піни і мало неапетитний вигляд. Густий дим підпірав стелю, а під ним схрещувалися голоси, зударялися, замотувалися в клубок — і важко було відрізнити, хто що говорить. Окремі слова, уривані речення блукали по кнайпі й наввипередки втискалися до вух. Від цього пухла голова, а думки, наче пір'я, розсипане по болоті, втрачали свою легкість. Кумпани, що тісно обсіли всі столики, клювали одні одних носами. За шинквасом, завжди здивований, як зловлена на гачок риба, Герман полоскав гальби. Місько, що мав у шулнку уже шість гальб пива, надпивав сьому. Ну, а далі? Плюнув на шибу і дивився, як слина з'їжджала вниз. Біля нього якийсь із більмом на оці заговорив голосніше.

— Цілу войну я маю в старих штанах. Що я втратив? Гузік! А що втрачу? Теж гузік. Найвище закатруплять. Овва! Грунт — корито і форса. А чи товариші, чи інші — пес їх драпав! Кримінал і так буде. А кримінал для кого? Для людей! Свобода — свободою, а кримінал — криміналом!

Другий, що обсмоктував хвіст оселедця, зашипів, як самовар.
— Тсс! Ти що? Замкни писк! Тепер нема геци. Найліпше тріскай вар'ята.

— Маєш майора? А мені всьо фук! Я їм можу заспівати: «Захаділа у бардак Катюша...»

Голос урвався. Власник більма почав кашляти, як пес, що давиться великою кісткою.

Місько знову плюнув на шибу. Потер долонею ніс, що був затканий, як стара цигарниця, і мав враження, що до носа вкручувано коркотяг. Риб'ячий Герман відчалив від шинквасу, беручи напрям на Міська. Йшов помалу, широко розставляючи ноги, наче хвилину тому возився по негембльованій сосновій дощці. Місько підніс голову.

— Що є?

Герман здвигнув плечем.

— Чого ти нині такий злий? Чи я тому винен, що Гілярко не прийшов? Я думав, що тобі щось недобре, а ти відразу скачеш.

Місько примружив очі.

— Пильнуй свого інтересу.

— Якого мого? Ще трохи — і відберуть.

— Будеш комісар.

— Я? Ти думаєш, що я міх-мах і вже товариш?

— Попробуй, може, зробиш майлянд.

— Ну-ну, я вже бачу той майлянд! То мене попробують.

— Дуй до Палестини.

— Як до Палестини, як?

— Трохи пішки, трохи швімай — і вже.

Герман нахилився низько, наче хотів добре придивитися до Міського носа.

— Ти, Міську, нині на правду щось дуже злий. Я тобі хотів щось сказати.

— Ну?

— Як Гілярко не прийшов, то вже не прийде. Він так сказав. Вже по п'ятій.

Місько дивився на Германа, як на фокусника, що зараз із рота витягне простирано.

— І що ще балакав?

— А що мав балакати? Дав для тебе цидулку.

Місько стукнув гальбою об стіл.

— І допіру тепер даєш?

Герман цмокнув.

— Ну,абощо? Гілярко казав: «Як не прийду до п'ятої, то дай Міському!». І я тобі дав. Може, ні? Ти знаєш, я роблю, як мені скажуть — і ша!

Місько витягнув до нього шию.

— Ти її читав, що?

Германові брови під'їхали високо, аж до половини лисини.

— Ти мені не віриш? Ой, Міську, я тобі кажу!

Місько оглянувся навколо.

— Гүляй!

Але Герман ще стояв.

— Може, тобі щось дати?

— Йо.

— Ну?

— Риб'ячі ноги.

— З цибулькою?

— Гүляй, кажу!

Голос Міська був тихий і примирливий. Герман злизав із губ усмішку і відплив до шинквасу.

Диму в кнайпі ставало дедалі густіше, а слова м'яко прилипали до стін, до одвірків і бриніли, як наїджені мухи. Місько розгорнув картку від Гілярка і читав: «Міську! Я тут був по обіді. Як не прийду до п'ятої, то вже не прийду. Будь о год. 11 на шкарпі коло мосту, там, де ті бельки. Сервус. Гіляр».

Міськові стало квасно. Схопив гальбу, випорожнив її і сплюнув.

— Закута макітра! Сидить коло баби і посилає цидулки, як міністер.

Решта слів сковзнулася з язика і приснула, як миляна булька.

...А кризь шиби не видно було нічого. Наче хто на вікнах порозвішував міхи. Місько підвівся. Насадив на голову капелюх і, не дивлячись на Германа, вийшов на вулицю. Вітер із лоскотом зачинив за ним двері. Падав дрібний, липкий, як слина, дощ.

* * *

Дивлячися на краплі дощу, що спливали по шибах, Марко говорив:

— З кожним днем зустрічаю щораз менше своїх приятелів і знайомих. А як зустрінеш кого, так відразу в тебе виринає думка: «Він ще тут?» Люди, — ти завважив? — мають особливий вигляд. Ходять, як приголомшені або придуркуваті. Всьому дивуються і всього бояться. А товариші організують на кожній вулиці мітинг. Вчора я слухав, як якийсь політрук упродовж п'ятьох хвилин помирих поляків, українців, євреїв — усіх трудящих. Зробив із них мирну і згідливу родину. А прохожі стояли й отвирали роти, аж було видно кутні зуби. Хто зі щирого здивування, а інші тому, що треба було в якийсь спосіб виявити свою льяольність. Так воно є!

Двері до другої кімнати були відчинені. Марко підійшов до стола, де лежали рядом ручні гранати, і хвилину дивився на них, якби перелічував. Говорив далі.

— Є такі, що на товаришочків чекали. Тепер повилазили,

як таргани. Будуть пнутися вгору, поки шиї не поскручують. А скільки з'явилося комбінаторів і коритників. Злетілися, як мухи на новий смітник. Знаєш, той в зеленому плащі, з сусідньої брами, недавно сказав мені, що большевики не такі страшні, як він думав, що Україна є і що при добрій волі можна якось жити. Глиста. Я б їх усіх до останньої ноги! Який, до чорта, може бути компроміс? Який?

В другій кімнаті заскрипіла підлога. Одночасно тишу проколало ледве чутне насвистування імпровізованої мелодії. Марко глянув на годинник і помалу перевів очі на бюрко, закидане книжками, де зверху лежала, знята із стіни, репродукція портрета Мазепа, роботи Масютина. Мазепа нахмурено дивився перед себе і твердо держав у руці булаву. Випнувши груди, щільно притискав ліктями рами. Марко кивнув головою, ніби хотів сказати: «І ти ще тут?» — і обернувся до вікна. Внизу жовтими плямами лисіли світла кількох ліхтарень і пливла довга смуга вулиці. Кінець її губився — невиразний, наче розмочений мільярдами крапель. Прислухаючись до мелодії з другої кімнати, говорив знову.

— Ти знаєш мого брата Міська, що? Ті, що замішались у мою пригоду на Перзенківці, — його колеги. Вони левандівські, пізнали мене. Одного з них застрелили, називається, а точніше, називався Дзига. Другий — Шудра. Це він, напевно, сказав братові. Сьогодні вранці я трохи знервувався. Подумай, мама в хаті, а мій братисько, ну, невипарений пісок, почав щось натякати, от-так з ласки на потіху, щоб було веселіше. Такий має фасон. Не знаю, який той Шудра. Треба сказати Міськові. Такі справи не жарти. Зрештою, він сам знає.

В другій кімнаті мелодія урвалася. Марко взяв із стільця плащ.

— Завтра прийду о десятій вранці. Можеш спокійно спати, одначе револьвер не завадить держати під рукою. Хто знає?

Надягнув плащ і обережно клав до кишені гранати.

— ...Три, чотири, п'ять, шість...

Вийняв з бічної кишені бравнінг, впевнився, чи заряджений, і сховав знову. Кожний його рух був повільний і зосереджений. Обличчя на момент знерухоміло.

— Ну, вже ніби кінець. А тепер ще стрічка, щоб було безпечніше.

Обвинув правий рукав червоним платком і прикріпив його булавкою. На голову насадив кашкет. Забув що? Ні. Ліжко, бюрко, стіл, книжки, Мазепа. Махнув рукою в сторону другої кімнати.

— Сервус! Завтра чекай!

Швидко пішов до передсінка. В кімнаті залунали кроки. Вже на сходах почув кинені йому навздогін слова: «Вертайся здоров!»

* * *

З насипу, біля мосту, де лежали запасні шпали, начебто покотилися камінчики. Сивух зупинився і наслухував. Вітер вискочив

з-поміж вагонів, закружляв і, шукаючи виходу, з лопотом ударився об колеса. Кілька електричних ламп, розкинутих далеко одна від одної, невиразно освічували чорне полотно рейок. За ними ледве маячила лінія муру. Дерев'яний міст, що одним кінцем спирався по той бік, де Левандівка, важко загруз у темряву. Вдивляючися в каламуть ночі, насиченої дрібним дощем, Сивух мав враження, що під мостом перевалюється повільна, яка, залити рейки, вдаряє об мур, як об прибережну скелю. Ішов знову, ступав із шпали на шпалу, а ліхтар у руці рівномірно коливався, віддаючи такт його кроків. Далеко перед ним — станція. Каблукуватий кістяк будинка і замрячені світла. На пероні постаті: одна, дві, три — червоноармійці. Вчора їх було більше. Але вчора небо ясніло зорями і все видніло виразно, як на тарілці. Червоноармійців, напевно, більше, вони лише заховавались від вітру й дощу між вагонами і курять у кулак махорку. Сторожать. А є що. Попереду, ліворуч — цястерни. Скільки їх? Двадцять, тридцять. Може, нафта, а може, бензина? Праворуч, на відстань руки, вантажні вагони. У них, це Сивух знає, шкіра, цукор, мануфактура. Поляки залишили все, не підпалили, не висадили в повітря — подарували. Першого тижня нічні підприємці два вагони розбили. Потім однієї ночі кількох підстрелили. Тепер спокійно. Тільки часом хтось приляже біля мосту на насипі і слідкує. Але чи лише слідкує? Зрештою, це не Сивухова справа. Він перевірів семафори, оглянув рейки і йде на двірць, до дежурної кімнати. Дивно, що досі, як кожної ночі, ще не почув: «Стоїть! Кого ідуть?» Ах, швидше б минав час, швидше б шоста година! Марта напевно ще не спить, вона, як завжди в цей час, стоїть непорушно перед образом Богоматері і молиться довго і терпеливо за нього, за Міська, за Марка, за всіх. Просить ласки, щоб їх минало нещастя, щоб жили разом довго і в спокою. А до хати — перейти б тільки міст, вузьку вулицю, увійти в сад і постукати в двері. Але до шостої години так далеко! Темрява і дощ. Вітер гуде, ляскає об вагони і розмазує світла електричних ламп. Впавши на рейки, шарудить. Чи дійсно він шарудить, вітер? Сивух зупинив віддих. Витягнув із підведеного коміра шию і слухав. Ні, це не шарудить вітер. Чути хрустіння, наче по землі волочать міх товченого скла. І це близько, попереду, праворуч, між вагонами, п'ять, десять кроків. Куди йти? Мусів пройти поруч. Може, це вартові червоноармійці? Навмисне ступав голосніше. Шарудіння втихло, майже біля його ніг. Сивух прихилився і освітив рейки під вагоном. Кров ударила йому в голову. Між колесами лежали дві постаті. Сивух насилу видушив із горла голос.

— Хто це?

Одна постать шугнула поза рейки, коротко затріскотів жужель — і втихло. Сивух важко випростався, наче розгинав на спині залізний обруч. Друга постать, не поспішаючи, вилазила з-під вагона. Сивух дрижав, не вірив.

— Міську, ти?..

Постать підвелася з колін.

— А тато думав — хто? Собескі на коні?

— Тсс!..

— Я не кричу.

Сивух ухопив Міська за куртку й штовхнув на буфери між два вагони. Місько не пручався.

— Тихше. Що тут робиш?

— Згасить ліхтар, стоїте, як з кадьницією.

— Питаю, що тут робиш?

— Чекаю на трамвай.

— Не жартуй!

— Я жартую?

— Тсс!..

— Погасить ліхтар.

Місько швидко відчинив віконце ліхтаря і дмухнув. Стояли в темряві.

Сивух голосно дихав.

— Той другий — хто?

— Колега. Він трохи встидливий. Був без краватки — і побіг додому.

— Міську!..

— Ну вже.

— Ти з ним — красти?

— А що? В карти грати?

— Як ти міг?

— Як? Звичайно. Война, тату. Піф, паф!

— Що тепер буде?

— А що має бути? Ви шнуруйте далі, я гулям до хавіри — і шлюс.

— Ой, Міську!..

Сивух хотів ще щось сказати, але повітря несамовито завирувало коло вух і шарнуло його по обличчі, наче в'язанкою вербового пруття. Ліворуч, де стояли цистерни, труба вогню рвонула вгору і пробила чорну броню неба. Місько мав враження, наче дістав повною гальбою межі очі. Втікати? Ще поки думки віднайшли одна одну, новий вибух оголомшив його знову. Невидима лявіна звалилася на нього і кинула його на землю. Друга труба вогню, з'єднавшись із першою, ніби пущені з гідранта, широко поливали небо. Червона заграва залила цілу просторинь запасних рейок, станцію і розкинуті поза муром доми Левандівки. Клубища диму, порвані оскаженілим вихром, неслися в напрямі мосту і цілком закрили його. Відламки з лоскотом і свистом падали навколо. Вогонь розливався, гототів, перелазив рейки і вгризався у вагони, як велетенський багатоголовий ящур. Відстанції сюрчав свисток і зривались постріли. Місько схопився на ноги. В голові гуділо. Вибухи, виття вихру, постріли, сюрчання свист-

ка — все це розсаджувало вуха. Знав лише одне: втікати. Втікати якнайшвидше! А батько? Хотів крикнути — але вің був тут. Стояв перед Міськом, без шапки, блідий, рідке, сиве волосся, розбурхане вихром, безладно згорнулося над чолом. Долішня губа відхилилась і тремтіла. Він, наче скляними очима, дивився на Міська і рвав слова.

— Бачив? Ти бачив?

Місько крикнув.

— Дуба, тату! Вже!

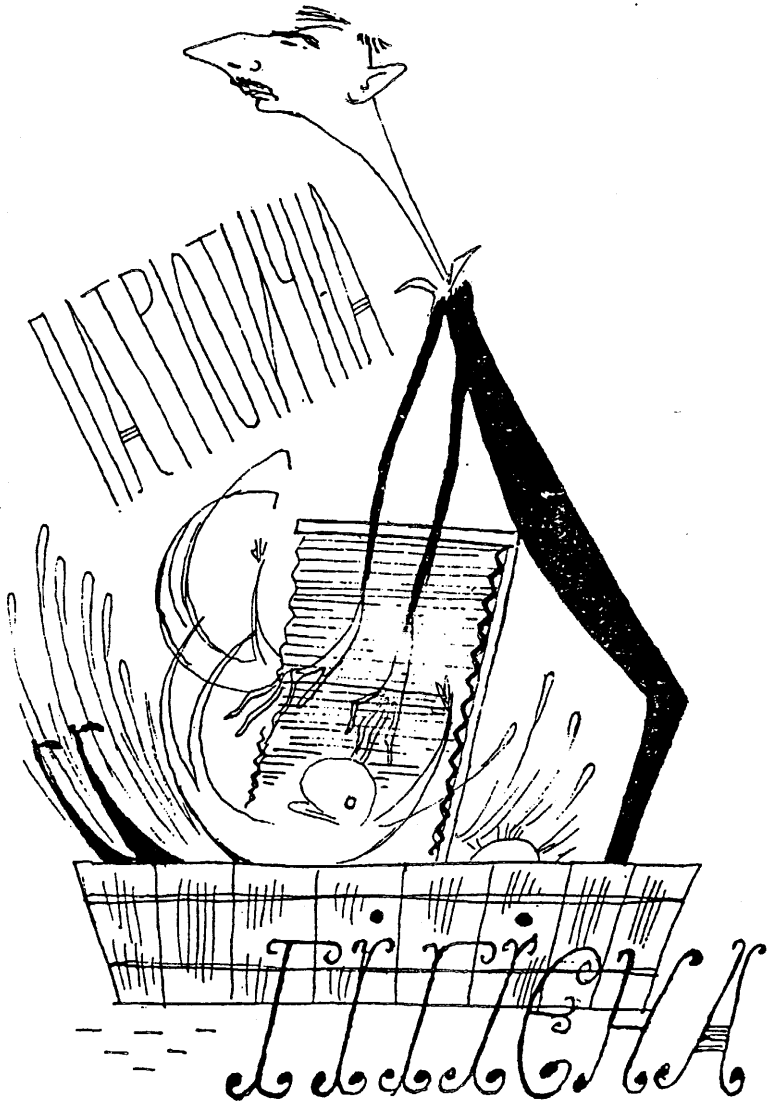
Бігли, виривалися з-поміж вагонів. Близько, праворуч, ляснуло кілька пострілів. На відстані кількох рейок з-поміж вагонів вискочив чоловік. Біг прямо на них, у напрямі до насипу, перескакував рейки, плащ на ньому тлів і загорявся. Сивух ухопив Міська за руку.

— Це Марко! Марко!

Так, це був Марко. Він на момент зупинився, нагло, аж хитнувся. Від насипу надбігло кілька червоноармійців. Хтось кричав: «Стой! Стой!» Марко гостро завернув і кинувся в напрямі муру, блискаючи позад себе раз по раз з бравнінга. В заграві, на фоні білого муру, його летюча постать із розвіяними полами плаща була подібна до кажана. Добігав. Стрибнув. Зачепився руками за край муру, підтягнувся, вигнув хребет — і обсунувся. Стрибнув ще раз, хотів перекинути ногу — і звалився на землю. Місько, що стояв, наче вкопаний по коліна, зойкнув. Кинувся вперед, аж із-під ніг приснув жужель. Позаду нього заляскотіли постріли, здавалось — апльодували його швидкому бігові. Перед ним — Марко, він знову підстрибнув і, вхопившись за верх муру, судорожно підтягувався, наче вгризався в нього зубами. Не мав сили. Знерухомів і відвернув поволі голову. Кінець? Але Місько вже добіг.

— Марку, вйо!

Вхопив його за ноги і з усієї сили виштовхнув угору. Марко перевалився через мур, махнув рукою — чи на прощання? — і зник. Місько оглянувся тільки один раз, останній раз, коли одночасно з тріскотом близьких пострілів відчув кілька ударів у спину, наче тонким ножом, і, круто повернувшись, падав лицем на землю. Тоді понад головами тих, що бігли, в червоній ясності, обмотаній димом, побачив батька, що мигнув із погашеним ліхтарем у руці, і відчув холодну безконечність прірви, яка щільно замкнулася над його головою.

ОСТАННІ ПОСТРИЛИ

1

Мама ступила крок уперед і сперлася рукою на стіл. Мала враження, що під її ногами обсувається підлога. Дивилася на сина, що підходив до неї, і не могла промовити ні слова. Лише думка раз у раз говорила їй: «Це Зенко, Зенко, Зенко...»

А коли він підійшов цілком близько і простягнув до неї руку, мама зробила ще крок і, як зламане стебло, схилилася синові на плече. Уста її судорожно затремтіли, і з них прорвався уривчастий шепіт:

— Ти живий, живий?..

Хотіла ще щось сказати, але крізь стиснене горло не могли виходити слова. Плакала. Син відчував під руками худі плечі й пригортав її, як малу дитину. Не говорив. Дивився на стіни, на обдряпану шафу, на етажерку з книжками, на старий з зозулею годинник, який пам'ятав день його народження, і уста його склалися в ледве помітну усмішку. Так, це була його хата.

Мама підняла голову. Її втомлені, запалі, наповнені слізьми очі блукали по його обличчі, перевіряли кожну рисочку, кожну ледве помітну морщину. Тремтячою рукою гладила його по голові. Заспокоювалася. Наче останні подуви вітру, з її грудей вихоплювалися зідхання.

Заговорила.

— Як то добре, що ти прийшов. Як то добре... А я вже думала... Боже!..

Потім легко відхилилася, поглянула на синову сіру, з розірваним коміром, шинелю, на його завинену в брудний платок долоню лівої руки, і її голос заламався.

— Ти утік? Тебе гонили. Правда? Але тепер я з тобою. Сховаю, побачиш...

Перевела віддих і замовкла. Син оглянувся на двері, що затрусилися від подуву вітру, і здригнувся. Хвилину чекав, прислухаючися до ритмічного тикання годинника. Відітхнув. Подивився на маму. Її обличчя здалося йому печальним, як ніколи. Промовив поволі й тихо, наче боявся порушити тишу.

— Так, я утік, і мене гонили. Але тепер усе добре. Не треба боятися. Ще трохи, ще день, ще два...

Усміхнувся.

Знадвору (може, крізь щілини дверей або тонкі стіни) запахло сирою землею й молодою зеленню. Вечірній присмерк, що невидним пилом спадав зі стелі, раптом згустів і наповнив усі кути. Мамі здавалося, що на кімнату зісунулася чорна, кам'яна плита.

Зозуля, що жила в годиннику, кувала вже двічі. Зенко, випивши останній ковток чаю, відсунув від себе порожнє горнятко і сперся ліктями на стіл. Було все так, як і раніше, коли, вернувшись з роботи, вдихав тишу малої кімнати: і нафтова лампа на столі, і гудіння примуса в кухні, і те саме з надщербленим вушком горнятка, і мама, що, сидючи напроти нього, дивилася задумано, як він їсть. Лише одне було інакше: позакривані коцями вікна. Але це було добре, дуже добре. З вулиці ніхто не міг бачити, що він тут. Поволі витягнув з кишень махоркову цигарку і, похилившись до лампи, прикурив. Хвилину дивився за димом, що хмаркою поплив над столом, і, легко примружуючи очі, підвів їх на маму.

— Мабуть, маленька передишка. Не чути, щоб шосою їхали танки. Але вони все-таки покидають місто.

Мама ледве помітно хитала головою.

— І тому ці дні найгірші. Сьогодні я більше неспокійна, ніж тоді, коли тебе брали до їх війська. Якби тепер тебе зловили... Але ні, ні!.. Вони тут не прийдуть, правда?..

Прикусила уста і обтерла пальцями очі.

З безодні темного міста пролунав глухий вибух. За хвилину другий і третій... Далеко, на північ від шоси, де стара цегельня, затаракотів гостро кулемет. Зенко непорушно надслухував. Час від часу повторяв півголосом до себе.

— Це, мабуть, німці стріляють, це, мабуть, німці ...

Мама прикрутила лампу і заговорила, наче виправдувалась.

— Стріляють, аж листя з дерев сиплеться.

Приглядалася до сина, немов бачила його вперше. Сині з темним відблиском, легко примружені очі, рівний, з малим горбиком ніс і стиснені уста. Такий, як батько, коли був молодий... Лише не було буйної чуприни, що завжди неслухняно спадала на чоло і прислонювала праву брову. Шкіра на голові виглядала, ніби присипана дорожнім пилом. Обстрижений був, як усі бійці, як мільйони їх. І в цю хвилину він здавався їй тендітним, як тоді, коли мав вісім років. Перехрестилася.

Зенко знову вслухався в далекі вибухи.

— Я весь час думав про маму і про нашу хату... Я знав, я вірив, що втечу і прийду. І прийшов. А сьогодні вранці коло Білогорського лісу мало що не зловили. Стріляли. Прострелили долоню. Але це нічого.

Мама тривожно вдивлялася в нього.

— А я в той час молилася...

Зенко задумано поглянув на обвинену новим білим платком долоню.

— Я відстрілювався з політруківського нагана. А політруківі він уже непотрібний. Лежить і дивиться в наше небо.

Замовк — і насторожився. Чув, як дрібно зашаруділо, начеб хто просувався надворі біля вікна. Електричним струмом пробігла думка: «Скільки їх?» Глянув на маму. Сиділа непорушно. Вдивлялася в розвішений коц на вікні. Ще хвилинка — і увірвуться в хату... Зенко безшелесно підвівся зі стільця і поволі ввійшов у темний передсінок. В правій опущеній руці тримав нагана. Чекав. Зозуля, захована в годиннику, вискочила і почала кувати годину. Потім сховалася назад, наче затривожена тишею, в якій її голос лунав, як дика ворожба.

Зенко поволі відчинив двері й вийшов надвір. Минали хвилини. Нарешті вернувся. Мама сиділа на тому самому місці. Зенко сховав наган у кишеню.

— Нікого. Це вітер.

І вслухувався знову. А вітер замотався між гілля, шумів щораз нагальніше, наче боявся, що вже ніколи не вирветься на волю.

3

Зенко лежав горілиць на освіженій рососою траві й дивився на листя яблуні. А вона шуміла і шуміла, і Зенкові (коли він заплющив очі) здавалося, що це шуми підземної ріки. А як раптом відкрив очі, мав враження, що над ним звисають дивовижні кошлаті руки, намагаючися вхопити його в свої обійми.

Здалеку несло за вітром собаче виття. Воно несло повільно і довго, наче сигнал тривоги. Зенко сперся на лікоть і наслухував. Подивився знову вгору, але вже вище, понад яблуню, де, мов, подаючи йому умовлені знаки, моргали зорі. А може, це дійсно умовлені знаки? Поглянув навколо себе. Малий клопоть садка і городу, обведений парканом. Кілька кущів агрусу і бузку. Недалеко від паркану яблуня (ох, як вона шуміла!), посередині старий висохлий горіх. Праворуч (коли лежав на спині) його хата. Мала, як коробочка, з перегородками на передсінок, кухню й кімнату. За парканом, де простягалися площини садів і городів, виростали із землі такі самі малі домики, наче в казках Андерсена або братів Грималь. Влітку наливалася тут пахучими соками зелень і віяли або лагідні, або рвучкі вітри. Восени застелювалися листям небруковані вулички і їжилось під парканами будяччя. Внизу, за шосею, де починалися перші кам'яниці й де йшла трамвайна колія, колись рухалося місто, наче велика черепаха. Але в ці дні воно прикидалося мертвим.

Зенко знову ліг горілиць. Слухаючи шуму яблуні, згадав, що його завжди (коли наставав пізній вечір) тривожили ці яблуневі шуми. Ще в дитячі роки вони навівали на нього щось нерозгадане, тасмичне, наче ворожили майбутнє. І він слухав тих шумів, вони його заколисували і, здавалося, несли під зорі. Мама завжди говорила, що це на гіллі гойдаються заблукані душі. Тепер у цьому шумі

неслася війна. В цьому шумі тепер шуміла нерозгадана тривога. А тоді, коли шумить тривога, — треба гостро слухати і дивитися. Тому він у садку. Мама хотіла сторожити за нього. Казала: «Ти відпочивай. Я тебе не віддам. Нехай навіть стріляють». І хотіла йти, вже була в передсінку. Просила терпеливо, як просять малі діти, як уміють просити лише затривожені матері.

...Як яблуня шуміла, шумів старий горіх і шуміли кущі агрусу. Зенко чув, як у хаті зозуля кувала годину. Друга? Третя? Повітря ставало холоднішим. Вдалині над містом піднімалася мряка. Від шоси чути було гуркотіння танків і тяжких грузовиків. Гуркотіння постійно зростало і врешті перейшло в одностайний, глухий клекіт. Одночасно скаженими уриваними серіями тарахкотіли кулемети і залунали важкі випали гармат. Десь між городами, за шосою, за останніми вулицями міста ляскотіли окремі постріли з рушниць.

Зенко підвівся. Чи це останні частини ворога? Вітер, замотаний між листям дерев, утратив свою силу і почав утихати. Нарешті втих зовсім. Зенко хотів піти до хати, але затримався. Тепер більше, ніж будь-коли, мусів бути насторожі. Дивився в темне вікно кімнати і знав, що мама хвилюється, що напевно раз у раз підходить до вікна і вперто глядить у сполохану ніч, шукаючи його. А може, зараз відчинить двері і тремтливим шепотом вимовить здрібно його ім'я?

* * *

Зозуля, що викувала другу годину ночі, затривожила маму. Вона дрібно ходила по кімнаті, а потім зупинилася перед образом Матері Божої. Шептала «Отче наш». Примкнувши повіки, бачила бліде обличчя сина, його очі, що темніли, як ніч, і стиснуті уста. Обличчя було суворе, наче витесане з каменя, наче мертво... Мама розглянула ася по кімнаті і перехрестилася. В ній дрижав кожний нерв. Хотіла, щоб уже минула ніч, щоб якнайшвидше прийшов білий ранок. Бо ніч додає тривоги, її таємничість навиває неспокійні думки, від яких до болю стискається серце. А ранок? Що ж принесе ранок?

Крути жовтого світла, що йшли від лямпи, що раз то вужчали. Маленький вогник блимав, хилився на боки і корчився. Тіні зближались до стола, як густі осінні хмари. Мама молилася знову. Не помітила навіть, як погасла лампа, і кімнату наповнила ніч. Оглянулася, підійшла до вікна і зняла коц. Дивилася в чорні шибки і чула, як між гіллям дерев шумить вітер. Бачила невиразний, замазаний силует яблуні, кущі агрусу, що нагадували їй насипаний під парканом вал чорної землі, і крислату тінь старого горіха. А де ж син? Побачила: Зенко стояв непорушно біля яблуні, наче її тінь. Чи дивиться в бік вікна? Чи бачить її? Підняла руку й постукала пальцями по шибі. Але він стояв непорушно. Хотіла кликнути його. Хотіла вибігти до садка. І тоді по шосі заклекотіли танки і авта,

затаракотіли кулемети, далеко розкочувалися гарматні сальви, і навколо стрясалася земля.

В горлі розмотувався крик. Ще хвилина, ще... і раптом тиша. Порожнеча. І знову почала шуміти яблуня. Зенко підняв руку і помахав нею, ще раз і ще раз... Вона знала, що це вітання — для неї. Потім він ліг на траву, і силует його з'єднався із силуетами яблуні, агрусу і старого горіха.

Щойно тепер відчула важку втому. Підійшла до ліжка й сіла. Заплющила очі й прихилилася на подушку. Чи це тикає годинник? А може, до вікна стукає Зенко? Як спокійно шумить яблуня!.. Як спокійно б'ється серце!.. А ліжко колишеться, перехиляється на боки і пливе, пливе... Ні, це човен пливе. Ось він стукнувся об беріг, зовсім перехилився — і потонув.

...Дивно. Зенко казав, що прийде зараз після воскресної, а його ще нема. А стіл уже накритий білою скатертю, а в кімнаті пахне печеним тістом і барвінком. Крізь відчинене вікно у ранішній млі видно ясну зелень дерев і ледве блакитне небо. Вона розглядається по кімнаті, і їй стає радісно. Йде до вікна і дивиться в садок. Чому не приходить Зенко? Вона могла піти з ним. Але була дуже втомлена. Ще й тепер в неї важка голова і вгинаються ноги. Вона перехиляється через вікно і прислухається, чи не чути його кроків. Прислухається і чує слова і мелодію радісної пісні: «Христос Воскрес...» Пісня набирає сили і наповняє цілу кімнату. Дивується: звідки ця пісня? Хіба її з церкви чути аж тут? А церква далеко, ген аж за другою трамвайною зупинкою. Але це не важливо. Вона співає також. Раптом у пісню вриваються сальви пострілів. Вона здригається і хоче зачинити вікно. Але усміхається. Яка вона полохлива! Це ж хлопці, як і кожного року, зустрічають стрільбою сьогоднішній воскресний релікс. Але чому замовкла пісня? Чому не приходить Зенко? Чому темніє ранок? Її раптом огортає жах. Вона хоче бігти до дверей, але не може. Ноги наче приросли до підлоги. А хлопці раз у раз стріляють. Щораз ближче, щораз ближче! Вже під самим вікном. А вона стоїть і бачить, як від гуків поволи зсуваються на неї стіни. Тоді важкою рукою хреститься, і з її грудей виривається гострий крик: —Зен-кууу!

Що це? Крик урвався, вона розплющила очі і здивовано дивилася в стелю. Обвела навкрути себе руками. Переконалася, що лежить на ліжку. В кімнаті попелів світанок. Одноманітно тикав годинник. У грудях гупало серце. Підвелася і надслухувала.

Стріляють?

Кинулася до вікна. Рушничні постріли зливалися в один безперервний лоскіт. Вони швидко віддалялися від хати, на хвилину втихали і нерівно зривалися знову. Відчувала, що ось-ось западеться

в чорну прірву. Тремтячими руками відчинила вікно. Гостре повітря, насичене запахом зелені і сирої землі, вдарило в її обличчя, й вона захлиснулася. Крик клетотів у горлі, дер, мов кільчастий дріт, і, насилу вирвавшись, розколов ранішню мряку, як наростаючий зойк сирени.

— Зенку! Зенку! Зенку!

Йй здавалося, що з її горла зі свистом вирвався струмок крові. Заніміла. Слухала. В садку ледь-ледь шуміла яблуня. Постріли зовсім утихли.

4

Не оглядалася. Бігла туди, де перед кількома хвилинами пролунав останній постріл. Бігла через чужі міста, через чужі подвір'я, залишала за собою відчинені фіртки. На гіллях кущів, на дротяних огорожах залишались шматки її одєжі.

Слідом за нею рвались на ланцюгах собаки. Але з хат не виходив ніхто. Вікна і двері були щільно зачинені. Лише її хата стояла, як пограбована. Біля хати, в траві, поламавши куц агрусу, з підігнутими колінами, лежав один із тих у синіх кашкетах... А Зенка не було.

...І вона бігла. В грудях пекло і не стало віддиху. Чому вона не затримувалася? Хіба десь там за містами був Зенко? А може, тут близько? А може, вже вернувся до хати? Але ні! Вона знала, що він попереду і що вона біжить йому назустріч. Вибігаючи з хати, вона чула Зенків голос — не голос, а ледве чутний шепіт, що його не може схопити вухо, а тільки до краю затривожене серце.

Минула останню хату і зупинилася. Вільний простір. Під ногами ламалося молоде картоплиння. Далі — закурена мрякою трава і перші дерева лісу. Куди? Ліворуч? Праворуч? Пішла просто. Розглядалася. Падала на коліна, на руки і, як підбитий птах, останнім зусиллям зривалася знову. І коли йй здавалося, що, упавши, більше не підведеться, — побачила. Ішла крок за кроком, як не своїми ногами. Впізнала.

Лежав на лівому боці, на межі, відкинувши назад голову. Нахилилася і побачила його очі. Вони були легко примружені, як завжди, лише темніші, наче в них залишилася темнь тривожної ночі. Гладила його обличчя, згортала з нього м'яку, холодну землю і чула, як під її пальцями дрижать повіки. Шептала: «Синку, синку... ти мене кликав. Я вже тут, біля тебе», — забувала і знову повторювала те саме.

Зенко то розтуляв, то затискав уста і кволо підводився на коліна, дивився непорушно на маму, що підтримувала його, і хапався руками за її спідницю. Говорив, щоразу вриваючи слова:

— Я встану сам, я сам... Зараз, трохи відпочину. Я йшов з-під лісу й упав. Тут, на межі. Але нічого... Поранили. Агнали, як пси... Я вистріляв усі набой...

Підводився на ноги, спираючись на мамине плече, відчув, що земля, яка притягала його до себе, втратила свою силу.

Говорив знову, не задихаючися:

— Таки буду жити! Правда, мамо! Будемо жити!

Притулив уста до її чола, а вона не могла нічого відповісти, бо сльози стікали на уста, на підборіддя. Врешті глибоко схлипнула й прошепотала:

— А мені снився Великдень...

Ранок повнішав, набирался сили і дихав теплим вітром. Стояла невіршена тиша. На шосі й в місті не було ніякого війська.

Рукопис

НІЧНИЙ ГІСТЬ

Гість, не поспішаючи, закурював цигарку і крізь дим, що обмотував його обличчя, крізь сумерк, що згустів у кімнаті, дивився на свого приятеля, як він, піднявши руки, стягав на вікно штору: хвилину маячів на фоні вікна, як хрест по заході сонця, а потім зник, і тільки дедве чутний скрип підлоги вказував на місце, де він стояв. Гість чекав, що його приятель зараз включить світло, але він поволі обійшов стіл і зупинився під стіною біля столика з книжками. Його голос плів поволі, наче насилу продирався крізь темряву.

— Знаєш, з того часу, коли слідчі заставляли мене дивитися в сліпучу лампу, я не можу стерпіти електричного світла. У мене на столику мала лампочка з абажуром. Може, це колись минеться. Іноді маю враження, що несподіване сильне світло могло б мене повалити на землю. Зрештою, кожний з нас має якусь пам'ятку. Але це не зупиняє нас, правда? Коли можеш думати, значить — можеш діяти. Це, дорогий приятелю, засвідчуємо кожного дня. Впадеш на коліна, відчуєш тверду землю, але коли не погасла думка, — ще маєш шансу. Чи не так? Ми з одного призову, і наш круг мислення однаковий, а точніше, мав би бути однаковий. Щоб не було вийнятків, треба його поширювати. Як думаєш? Уже засвічую лампу, не кожний любить вести розмову напотемки. Я просто так — радію, що ти прийшов. Правда, яке лагідне світло?

— Приємне. Я не люблю темноти, хоч, правду сказавши, вона мені не мачуха, не раз пригорнула і врятувала. Можна прилягти на твоє ліжко? Бачиш, я кілька ночей мало спав, трохи втомлений.

— Чому ж ти відразу не сказав? Хочеш — я постелю.

— Не треба. Пощо? Думаєш, буду спати? Ще висплюся. Зрештою, я б і не заснув. Поговоримо. А потім... потім я піду. Ніч коротка.

— Хочеш чаю? Я піду до кухні, за кілька хвилин буде готовий.

— Ні, не треба, не йди. А ліжко твоє вигідне, приємно витягнути кості. А подушка, як у мами.

- Може, роззуєшся?
- Роззуватися? Завелика вигода. Ті, що мандрують, не роззуваються. Не клопочися, мені насправду вигідно.
- Може, тебе накрити? Плащем, хочеш?
- Ні, ні! Як мене колись накриють, то напевно не плащем.
- Це чекає кожного з нас.
- Так.
- І це звичайна річ.
- Безумовно.
- Сьогодні, завтра чи післязавтра. Хто може знати?..
- Думаєш?..
- Ніхто не знає свого призначення.
- Свого — ніхто. Життя тим і гарне, що має в собі несподіванку смерті. Народившись — дістаєш вирок. Але не говорім про це, тепер ні. Ми не філософи, говоримо, міркуємо, порівнюємо — і робимо те, що треба, що конечне, навіть коли виринає думка — проти. Ніхто з нас не самотній. Ні я, ні ти, ні інший. Це недискусійне, хоч дискутувати можна, але що це змінить? Наше завдання — прямо. Сядь, увесь час стоїш, сядь біля мене на ліжко. Бачиш, я тебе запрошую, начеб не ти, а я був господарем кімнати. Ну, сідай, друже. А тепер — хто живе в кімнаті, що поруч?
- Власники помешкання. Чоловік і жінка. Він десь працює, уже немолоді. Спокійні. Мали сина, пропав. Здається, большевики розстріляли. А батьки весь час розпитують про нього. Але хто їм скаже правду? Може, ти його знав, Санько — псевдо. Сидів на тому ж поверсі, що я, третя камера від мосі.
- До них хтось приходять?
- Ні.
- Вони сплять?
- Думаю, що так.
- Через стіну не чути розмови?
- Якщо говорити неголосно...
- Говорім тихіше. Хай сплять.
- Будь спокійний.
- Питали, хто до тебе прийшов?
- Чому? Вони не питають ніколи. А втім, до мене рідко хто приходять. Хата безпечна.
- Це добре, принаймні сьогодні, коли я тут. А сторож який?
- Як кожний. Добридень, добривечір — і все. Бачив, як ти йшов до мене?
- Ні, ані він, ані ніхто з мешканців. Інакше я не заходив би.
- Розумію.
- Закуриш?

— Ні, не курю. Навіть не маю попільнички. Струшуй попіл на тарілку, не шкодить. Куриш «Лявенті»? Гострі?

— Люблю такі. Ах, нема то, як добра цигарка! Ще в гімназії... Пам'ятаєш?

— Чому ні. «Драмки», чотири за десять грошів. Я тоді теж курив, але тепер ні. А «єгипетські»? Але вони траплялись рідше. До такого «єгипетського» забагато було спільників. «Дай пакнути» — і випакали цілого, ледве можна було врятувати «цюка». Пам'ятаєш, як одного разу, на великій перерві, до клозету тихцем закрався бельфер — як його? — Сіґма. Правдивий погром. Ти проковтнув дим, аж тобі очі повилазили. Сіґма до кожного з нас: «Хухни, батяре, хухни! Покажи пальці!» А ти навіть хухнути не міг, так тебе заткало. А худий Шишка показав йому мізинний палець. Сіґма мало не урвався. Сім штук пішло до карцеру.

— Далеко воно за нами, далеко. За семи морями, за семи горами. А Шишка, знаєш, загинув минулого місяця на вулиці в Станиславові. Дістав кулю в правий бік.

— Знаю.

— Замість «авсвайсу» завжди витягав револьвер. А тоді трохи запізнився. Так, друже, живемо секундами, але зате повно, багато. І краще так жити, ніж як павук під склянкою, хоча б цілу вічність. І ми знаємо, що жити повно й багато — це стояти обличчям до смерти. Хто сильніший? Е? Х, хто? Будеш один — будеш переможений. Буду я один — буду переможений. Ми, друже, творимо круг, цупкий, нерозривний круг. Ось долоня. Подаєш свою, ми разом, нас лучать наші долоні. Ми сильніші. Ти подаєш вільну долоню другові, що поруч тебе, я — що поруч мене, вони подають далі й далі. Ти знаєш і відчуваєш, що ти в цьому великому крузі ланка і що твоє завдання сильно тримати обидві дружні долоні — зліва і справа, так само, як їх завдання сильно тримати твої, і що вони довірилися тобі, так само, як ти їм. Коли впадеш у бою, долоні зліва і справа з'єднуються над тобою, але коли вони відчувають, що сила твоїх долонь слабне? Як же тоді бути?.. Як же бути їм? — розумієш? Тим, що поруч тебе, тим, що поруч них. Долоні, що поруч, тиснуть сильніше, щоб ланка не прорвалася, вони хвилюються, втрачають довір'я, бо знають, відчувають, що твої долоні не мають тієї сили, яку треба мати, щоб круг не прорвався. І вони не можуть з'єднатися над тобою, бо ти ще є. Ти ще є! Розумієш?

— Ти сказав багато.

— Я мусів сказати.

— Знаю.

— І що ж ти думаєш?

— Мене не треба переконувати. Я думав про це не раз.

Погоджуюся з тобою. Але мислі — це вихор навколо дерева. Це буря. Бачив ти розтрощене дерево?

— Чи я бачив? Я бачив більше, ніж одне. Але чи через те, що буря розтрощить кілька дерев, ліс перестане існувати? І це не мислі, ні, мислі знаєш, як власні пальці, їх можеш доторкнути, вони під твоєю контролею, тільки їх треба очистити від почувань. Почування зроджують бурю, вони загроза мислям, вони трощать, вони!..

— Ти справді так думаєш? Можна очистити мислі від почувань? Почування є матір'ю мислей. Як ти сприймаєш батьківщину? Мислею? Поки ти диткнув її мислею, чи не народилася вона у тебе в серці? А чим ти будеш сприймати образ батьківщини, не бачивши її? Мислею? Туга — це мисль? Кого переконаєш у тому? А що тебе поставило служити справі, кожного дня ризувати своїм життям? Мисль? Хіба не скажеш, що ти важив «за» і «проти»? Ніхто з нас не скаже! Де той альхімік, що очищує мислі з почувань? Ти?

— Слова, ріка слів.

— Я питаю — ти?

— Воля, воля кожного з нас.

— Договорилися. Вийшли на найвищий шпиль, з якого видно все навкруги, тільки одна біда, що земля округла.

— Можеш глумитися.

— Я говорю серйозно.

— Хай буде, що серйозно.

— Я вразив тебе?

— О, ні! Напевно ні!

— Мені здавалось.

— Ти знервований.

— Не говори цього.

— Вибачай.

— Ох, тепер ми обидва, як два школярі, які врешті щасливо поділилися булкою.

— Справді так.

— Ну, бачиш...

— Почекай.

— Що сталося?

— Ти чув?

— Що?

— Грюкнула брама.

— Брама?

— Так. Тепер знову.

— Ні, це на вулиці.

— На вулиці?

— Так. Якесь вантажне авто.

- Ще раз.
- Воно вже проїхало.
- Тихше.
- Хочеш, я піду і перевірю.
- Ні, не треба, це справді авто. Часто так?
- Щоночі. Військовий транспорт.
- Не люблю, як коло помешкання, де ночую, загуркотить мотор.
- Я звик, хоч не дуже. Часом буджуся й підходжу до вікна.

Несподіванка завжди може трапитися.

— І не одному трапилася. Помешкання — це пастка. Обско-
чать, і тоді тобі залишається тільки один спосіб вийти на світ:
ногами наперед. Одна радість у такій ситуації, що в той же спосіб
вийдуть з тобою кілька непрошених гостей. Хоч куля ока не має,
але вона слухняна. Пущена швидко і цільно, завжди виконає своє
завдання. Словом — панахида.

— Угм, панахида.

— Я тобі накурив повну хату, аж сизо. Але викурю ще одну,
останню.

— А може, таки нап'єшся чаю? Маю запарений.

— Ні, я не хочу чаю, сідай.

— Ну, добре. Говори, я слухаю.

— Скажи, — чому ти не виконав вироку?

— Я тобі скажу. Говори далі.

— Ти дуже добре знаєш, чому на неї видано ві рок. Правда,
що знаєш?

— Я слухаю, говори.

— Що ж тут говорити? Але — нехай. Я скажу те, що нам відо-
ме — і тобі теж. Вона під час слідства всипала кількох наших, правда?
А вона багато, звичайно, знала. Зв'язкова. Ми ледве залатали діру
і затерли сліди. Але чи це певне? Побачимо, як піде далі. Мене мало
не накрили. Але тут не йдеться про мене, я тільки так, для повного
образу. А головне — вона вийшла, її випустили. Думаєш, за її гарні
очі? Я знаю, можна заломитися, на це є способи.

— Говори.

— І вона жінка. Але чи ти знаєш, що вона після виходу на волю
була з ними в контакт? Знаєш? Не хочеш відповісти?

— Говори.

— Я тебе питаю — знаєш?

— Тепер знаю.

— Тепер?

— Так.

— Добре. Її, безперечно, змусили. Має батька, має маму.
Може, ще когось. Але це ніяке виправдання. Нема аргументу, щоб

виправдати зраду, як нема аргументу, щоб виправдати свідоме невиконання наказу. Вона була в нашому крузі, вона знала його засади, була однією з ланок, — як і ти. Де вона?

— Не знаю.

— Не знаєш?

— Ні.

— Поринула. У батьків її нема.

— Нема.

— Батьки не скажуть, а може, й не знають. Одначе ми її знайдемо. Крапка. А тепер скажи, чому ти не виконав вироку?

— Не міг.

— Не міг?

— Во́на — моя наречена.

— Наречена?..

— Так.

— Ніхто про це не знав?

— Ніхто.

— Але ти наказ прийняв.

— Хіба інакше могло бути?

— Ну?

— А потім — не міг.

— Аж так?

— Не питай.

— Ще однс...

— Не питай уже!

— Ну, добре, добре, сідай — і тихіше. Справа ясна.

— Говори просто.

— На тебе є вирок...

— Далі.

— Що ж далі?

— Коли?

— Сьогодні.

— Хто?

— Ти сам.

— Такий був вирок?

— Чи такий?.. Не вимагай від мене відповіді, добре?

— Добре.

— Маєш чим?

— Маю.

— Це все. Вже сіріє.

— Сіріє, минула шоста.

— Брама буде відчинена?

— Напевно. Піти з тобою?

— Ні, я сам. І ще одне: не роби клопоту тим за стіною. День довгий.

— Будь спокійний.

— Подай руку.

— Щасливо, приятелю.

— Бувай, друже.

«Київ» (Філядельфія), 5, 1953.

ДВІ ГОДИНИ ОПІСЛЯ

...Мама увійшла в кімнату. Боже, яка вона втомлена, а волосся в неї сиве, цілком, цілком сиве! Сріблиться, обгортає чоло, обгортає скроні, а обличчя бліде, яке ж воно бліде! Так хочеться мені підійти до неї, пригорнути до себе, і притулити щоку до її сивого волосся, і сказати їй — я ж маю їй стільки розповісти! І я чекаю, нетерпеливо чекаю, щоб наші погляди зустрілися, вдивляюся в неї, нерухомію — і раптом відчуваю, як вона хвилюється, її очі, вилинялі, наче за мрякою, дивляться у мій бік, чогось шукають, неспокійніють, і вона дрібно-дрібно йде до стола, і я чую, гостро чую, як скрипить паркет, як шелестить її чорна сукня, а на підносі, що в неї в руках, тонко дзвонять склянки. І одночасно чую, як мій старший брат Михайло, — я присівся до нього, сиджу біля нього на тому ж кріслі, що й він, — як він шепоче: «Перестаньте, мамо...», і сестра Оксана, що сидить з Орестом на канапі під стіною, — він мій друг, найкращий друг, — голосно, мені здається, що надто голосно, говорить: «Мама принесла чай», а Орест додає: «Це добре, надворі холодно». Але їх слова звучать банально, вимушено, вони їх сказали, щоб заповнити несподівану тишу, просто щоб щось сказати, закрити те, про що говорено. Бо ж усі бачать, що мама принесла чай, а крім цього, Орест знає, що надворі зовсім не холодно, це ж початок вересня, ранок сьогодні теплий, я недавно прийшов, без піджака, в літніх сандалях, і навіть нема вітру; після мене прийшов Орест, і він повинен був сказати щось інше, наприклад: «Я маю спрагу», — це було б правдоподібно, бо він, ідучи, дуже поспішав, але він знервований, і тому сказав таку недоречність. Зрештою, я його розумію, і розумію Оксану, яка судорожно стискає уста, щоб не дрижали, і Михайла, єдиного брата мого, що сидить спокійно, похмуро-спокійно і напівприплющує очі, щоб приховати в них вогонь. Я знаю — інакше бути не може. Я схвильований також, я хочу конче вловити погляд моєї мами, хочу, щоб наші очі зустрілися, щоб вона відчула, щоб знала, як я її люблю, як я її трагічно люблю, сьогодні сильніше, як будь-коли — і назавжди! І тому, коли вона підходить до столу і

ставить на ньому піднос, я нахиляюся до неї, але вона дивиться на Оксану й Ореста і говорить, тихо, дуже тихо: «Чи подати вам обом?» І цей її голос звучить для мене якось дивно чужо, Боже, як чужо! Який же ж він беззвучний, скільки в ньому невиплаканого болю, і який він мертвий! Оксана намагається бути спокійною, здається, вона навіть спокійна: «Ні, мамо, я візьму сама», — але я бачу, як склянки в її руках тремтять, і вона з прихованим острахом, щоб не сковзнулися з підставок, швидко ставить їх на канапу. А Михайло мовчки бере свою склянку, — і ледве підняв її вгору, — вона гостро дзвелькнула, і чай розлився по столі, гарячий і бурштиновий, як велика, свіжа пляма крові. Я не рухаюся, чай протікає повз мої лікті, що сперті на стіл, під моїми долонями і з краю стола довгими краплями стікає на підлогу. Михайло швидко підводиться, а Оксана говорить: «Я зараз витру, мамо! Чай дуже гарячий, і тому склянка тріснула. Мабуть, уже раніше була пошкоджена». А я сиджу, сиджу і дивлюся на маму, що вибачливо усміхається до збентеженого Михайла, і мені так хочеться, щоб цей усміх був для мене, мені заздро, я ще сильніше спираюся ліктями об стіл, і вперто вдивляюся в неї, і не рухаюся навіть тоді, коли Оксана, повернувшись з кухні, витирає бурштинову, ні — криваву — пляму на столі й на підлозі. І в одну мить знову відчуваю, як мама хвилюється, вона дивиться в мій бік, її очі чогось шукають, неспокійно і тривожно, зупиняються на вікні, що позаду мене, — і гаснуть. Вона поволі бере піднос, її руки дрижать, і вона йде, виходить з кімнати безчутно, так, що я навіть не чую її кроків. Михайло довго дивиться на відхилені двері, потім важко сідає біля мене і говорить: «Мама відчуває, що щось сталося. Як же це їй сказати?» Оксана закриває обличчя долонями: «Мені її так жаль, так жаль! Вона за цих кілька місяців стільки перестраждала, стільки пережила! Вона думає про нього кожную хвилину, вона снить про нього, сподівається, що побачить. Боже, як вона вірить! І все надаремно!» Орест бере її за плече й вмовляє: «Заспокійся, сядь біля мене, Оксано. Може ввійти мама, витри сльози, заспокійся». Я хочу сказати Михайлові, що мамі взагалі не треба нічого говорити, треба підтримувати надію, треба видумати якусь історію, — але не можу видобути голосу, він застряг у горлі, здушений і важкий, він давить мене, я кусаю зубами язик — і відчуваю своє безсилля, відчуваю біль, так, дійсно біль, що проймає мене від голови до ніг, що розриває легені і никне, розпливається... Я тривожно обіймаю за плече Михайла, але він сидить непорушно, стиснувши п'ястуки, очі його горять, аж вії займаються червінню, а на закам'яніле обличчя, з-під стягнутих брів, насувається густа тінь, не тінь, а гроза. Оксана, я це бачу, боїться тиші, боїться мовчанки, вона перемагає сльози з великою напругою, вона говорить ніби до себе: «Ще багато синів

згине — і братів. Треба крові, треба найдорожчої крові, щоб боротьба тривала, — але коли раптом навколо тебе, там, де проходили твої друзі, бачиш пустку... — тоді, як же ж важко тоді перемогти себе, перетривати!.. А сьогодні, як же ж сьогодні? Я знаю — те, що сталося, мусіло статись, всі ми кожного дня зустрічаємо смерть, але я не можу, не можу погодитися з думкою, що він більше сюди не прийде, ніколи, ніколи, що я його вже не побачу, ні ти, Оресте, ні Михайло, ні мама, його найдорожча мама, ніхто, що він, що саме він — загинув. Я знаю: завтра також день, і ми не можемо його віддати ворогові, і післязавтра... І сьогоднішній день наш, — тільки мені важко, ви розумієте, страшно важко...» Вона втомлено спирається плечима об стіну й приплющує очі. Я підводжуся, хочу підійти до неї, обняти її за шию, як колись давно-давно, коли ми ще були дітками, і сказати їй: «Я розумію тебе, не плач більше, не треба...» — але зупиняюся, це мене бентежить, я не люблю виявляти своїх почувань, мені стає якось недоречно і ніяково — і я сідаю назад на своє місце. Орест — він весь час, коли говорила Оксана, ніби притакуючи, мовчки хитав головою — встає з канапи, безцільно ходить по кімнаті, зупиняється коло печі, коло етажерки з книжками, поправляє на собі краватку — і, дійшовши до вікна, рвучко відчиняє його навстіж: «Душно. Нам важко в чотирьох стінах, тісно. Вийдім на вулицю. Ходімо, завтра знову день. Нехай минуле проходить, не зупиняймо його, не зупиняймося разом з ним, це завмирання, це страшна безвільність людини, схопленої паралічем. Треба було бачити, як він по довгих місяцях, зустрівши людей, небо, сонце, вдихнувши простір, як він... з петлею на шії дивився спокійно перед себе, понад себе, у вічність, знаючи, що залишились ми, що будемо ми, що будуть інші. Ходімо, бо мені здається, що щось проходить повз нас, без нас, безповоротно!» Орест стає напроти мене, він застібає на собі блюзу, знову її розстібає і допитливо вдивляється то в Оксану, то в Михайла. Він кілька разів обходить навколо стіл — і знову стає напроти мене. Чекає. Але Оксана, як і раніше, сидить, спершись плечима об стіну, голову схилила на плече і ледь-ледь піднімає повіки. А Михайло, він з притиском кладе на стіл п'ястук і поволи нахилиється до Ореста: «Ти скажи, як це було. Докладно. Я хочу знати». Орест хвилину стоїть негорушно, потім згортає з чола волосся — і говорить голосно, наче звітує: «Страта відбулася о дев'ятій годині вранці на Соняшній площі. Привезли їх вісьмох, вантажним автотом, ескорта — п'ятеро з СД, один унтершарфюрер. Шибеницю поставили ще вночі. Ігор був третій. Хто були інші — не знаю. Молоді, дуже молоді. Тіла поскидано у вантажне авто і відвезено, кудись відвезено, не знаю... Ще був напис, ніби афіша, як звичайно: «За посідання зброї і приналежність

до руху спротиву». Потім я прийшов сюди, тому дві години». Орест замовк, підняв руку, мабуть, хотів знову згорнути з чола волосся, але рука безвільно опадає вниз. Так, дійсно, було так, тому дві години, а вантажне авто від'їхало за місто, на схід, там, де пісок і сосновий ліс. Я хочу про це сказати Михайлові, але саме тоді Оксана тривожно схоплюється з канапи і судорожно хапає його за плече. В дверях стоїть мама. Вона ступає кілька кроків і шепче: «Ігор — загинув? Хто сказав, що Ігор — загинув?..» Дивиться на Ореста, на Михайла, на Оксану — і їх не бачить, вона не має очей — дві великі сльози, вони тремтять і поволі котяться по втомленому обличчі.

Я вийшов, я мусів вийти, я не мав сили дивитися, як мама плаче, — за мною.

«Арка» (Мюнхен), 5, 1947.

Тут друкується з незначними авторськими скороченнями.

П'ЯТИЙ З ЧЕРГИ

Босі стопи Тихого витягнулися до землі, але не дістають її, — саме стільки, щоб більше по ній не ходити. Олень бачить: Тихий поволі обернувся спиною, а на ній, так як у нього самого, як у Легота, в Зубача і в Блакитного, зв'язані шнуром руки і стиснуті п'ястуки; пальці наче вгрузли в долоні по самі щиколотки. А унтершарфюрер (близна на правій щоці й примружені очі) поволі розсуває другу петлю, а такий молодий-молоденький, що працює побіч нього, блакитноокий і русявий, як мавка (мама, напевно, виряджаючи на війну, плакала й клала на нього знак хреста), прив'язує кінець шнура до поперечного бруса і ставить під нього колоду. Трохи направо від Блакитного — двоє з автоматами (ось-ось пустять серію), а просто — гурт людей, стиснуті, закам'янілі, жінки, діти, старики, пригнані сюди мешканці малого-маленького містечка, щоб знали, щоб інших лякали, щоб ніхто не поривався проти сили, проти влади, а над ними — ратуша з годинником, що відмірює кожному час, і церква, що хрестом благословить на смерть, а високо — ластівки, сонце, променисте життя. Кілька хвилин тому Тихий, дивлячись на це сонце, в це життя, витягнувши шию, наче виглядаючи когось, сказав: «Перекажіть...» — і молодий-молоденький виштовхнув йому з-під ніг колоду. І хто ж з його друзів перекаже? Хто? Вістка полетить сама, від села до села, від хати до хати, до його воріт, де мати виходить щоночі, бо він більш нікого не мав, а вона мала тільки його одного, що завжди їй говорив: «Як збудуємо Україну, приїду на сивому коні, і вже завжди будемо разом».

Олень напружує м'язи; гостро болять суглоби, а шнур ножем ріже шкіру. Аби тільки звільнити руки, аби хоч трохи розтягти шнур! Ніхто тоді не зупинить, ніхто його тоді не дожене — хіба куля, але чи ж мало куль уже доганяло його і не догнало? А як і дожене?.. Подивився убік: унтершарфюрер махає петлею, а молодий-молоденький усміхається і підходить до Блакитного, що завжди перед боєм говорив «Отче наш». Блакитний беззвучно ворухить устами і, йдучи, дивиться на хрест, що на церкві. Олень відвертає голову: двоє з автоматами стоять непорушно, тільки автомати легко коливаються, звернені на гурт людей: на жінок, на дітей, на стариків, на ратушу, на церкву, на вікна, що навколо базару, бо хто зна... — тут усе проти, все ненавидить, усе позначене смертю. Олень ще раз напружує м'язи. Аби тільки звільнити руки, аби хоч трохи розтягнути мотузок! Він аж тут чує, як шумить ліс, як ламаються під ногами гілки, як дзвонить зброя, аж звідси бачить протоптані ним і його друзями проходи й стежки, бачить командирів і бійців, запилених і втомлених, суворих і всміхнених, засмалених вітром і сонцем, сполосканих дощем і зеленню, готових стати прсти цілого світу; аж тут його вухо ловить ляскіт рушниць, гупання мінометів, гаркіт кулеметів. Аби тільки звільнити руки! На Блакитного він не дивиться, бачить тільки виштовхнену колоду, що котиться і нерухоміє, унтершарфюрера, що розсуває третю петлю, і молодого-молоденького, що кінець шнура прив'язує до поперечного бруса. Олень напружує м'язи, пробує уперто, щораз сильніше. Тих двоє з автоматами можна з розгону несподівано збити з ніг, за ними паркан, всього кільканадцять кроків, сад, мабуть, знову паркан і хати, хати...

Аби хоч трохи розтягнути мотуз! Чи ж дійсно він його розтягнув?.. Олень відчуває, як йому стає невимовно гаряче, кров ударяє у скроні, а легені важко видихають повітря. Спокійно, спокійно, не хвилюватися! Унтершарфюрер махає петлею, а молодий-молоденький усміхається, підходить до Зубача і бере його за рам'я, але Зубач не рухається, неначе вріс у землю, тоді цей молодий-молоденький, ця блакитноока і русява мавка, б'є його кулаком у обличчя і хапає за волосся. Унтершарфюрер хитає головою і ще більше мружить очі, а ті два з автоматами рівно наводять їх на гурт людей: на жінок, на дітей, на стариків. Олень на силу заспокоюється. Дивиться на тінь Блакитного, що непорушно витягнулася на бруку, і пригадує його брата, командира відділу, який загинув минулого місяця на краю лісу, в молодому житті, в мрячний ранок, як проривався з хлопцями з оточення. Він про Блакитного говорив: «Мій брат своїм спокоєм дорівнює смерті». Говорив правду. А Зубач уперся не тому, що боїться, ні, він такий завжди — упертий, йому просто гидко, що кінець приходиться так по-дурному, нецікаво — і тихо.

А Легіт? Про нього в лісі говорили, що він Україну любить, як свою дівчину, а дівчину, як Україну. Олень повертає до нього голову,

і їх очі зустрічаються. Лець чутно шепче: «Я руки майже звільнив — ось ще тільки раз». Обличчя Легота ясніє, він шепоче: «Щасти, Боже, привітай дівчину мою...» Підходить молодий-молоденький, а в руках унтершарфюрера мелькає петля. Олень залишився сам. Під ним дрижить земля. Мотуз на руках ледве тримається. Тепер тільки кинутися в бік тих двох з автоматами, раптово й швидко. Глибоко вдихає повітря, вигідніше впирає в землю ноги і весь напружується. А просто — гурт людей — жінки, діти, старики; стиснені, закам'янілі, наче чекають на свою чергу, — і він кам'яніє також. Знає: втече, вірить, що втече, але їх пересічуть, негайно, скажено, пересічуть, аж у вікна бризкатиме кров, за нього одного. Заспокоюється. Унтершарфюрер поволі розсуває останню петлю, і Олень не чекає на молодого-молоденького, йде сам і стає на колоду під поперечним брусом, — п'ятий з черги.

«Українська Трибуна» (Мюнхен), 11 серпня, 1947.
Передрук в журналі «Терем» (Детройт), 4, 1971.

БІЛА ДАМА

1

— Ба! Бритва тупа, як поліно, і мило до білизни, а не до голення! А лице, як їжак! Так, так, друже Херувиме, будете дряпатися по стіні, але поголитися треба. Не знаю, чи побачите себе в дзеркалі, бо трохи темнуватого. І жарівка нікудишня. Зрештою, хіба ж це кімната? Правда, тепер, улітку, коли відчинене вікно, що понад вами, маєте гарний вид: праворуч — Стрийський парк, ліворуч — Єзуїтський парк, прямо — Святий Юр, і коли вихилитесь ще далше, побачите вежу Успенської церкви та ратушу. Так... ваше піддашся — це ваш «Монмартр», як ви кажете. Не знаю, чи ви були в Парижі. А втім, це не важливе. Для кого Париж, для кого Львів. Для нас — Львів. Ви знаєте дуже добре, друже Херувиме, є такі люди, що живуть і не знають чому. Для них це місто — тільки географічна назва. Для нас — життя. Воно тут, по лівому боці, під ребрами. Чуєте, як воно б'ється? Воно змагається день у день. Вічно змагається з безрухом. Це такий закон — відомий. Він усюди: і в Парижі, і тут. Безрухі навіть не помічають, коли переносяться на той світ. Це не смерть. Це — содова вода. А смерть? Ви не знаєте? Ви, лицар Білої Дами, не знаєте? О, ви навіть і в цій справі дискретні! Я скажу за вас: це неминуча зустріч у боротьбі. Тому три тижні ви пережили це самі. Але скажіть: хіба не приємно відчувати землю під собою, а не над собою?.. Усміхається? О, я вас розумію! Знову простягнувся шлях нерозгаданих зустрічей. Ті два, що ви їм допомогли віддати життя за фюрера, вже більше не стоятимуть на тому шляху. Вони

стали героями свого фатерлянду і дістали звичайне вояцьке відзначення: дерев'яний хрест заслуги. Не морщте чола, я не насміхаюся! Я знаю — це боротьба. Але я знаю теж, як і ви: в нас знову пограбовано право жити. Це не шунок і не м'яке ліжко. До чорта з таким життям! Вас, мабуть, дивує, чому я так розбалакався? Це цілком звичайно: я радий, що сьогодні бачу вас. Кажу «сьогодні», бо, самі знаєте, говорити нам про «завтра» — смішно й наївно. Не смійтеся, не смійтеся! Підрижетеся. Ось, бачите, вже по щоці тече кров. А ви, здається, сьогодні хочете бути елегантним. Маєте запрошення на зустріч? Дозвольте поглянути? — «Запрошую на зустріч, що відбудеться, як постановлено. Півгодини раніше буду ждати коло церкви П. і П.Рубайло». Значить, погуляєте. Гадаю, що й дарунки у вас уже приготовані. Якщо маєте бажання, можу вам позичити свій, запасний. Не треба? Як хочете. Але ви, здається, вже скінчили чепуритися. На зустріч треба прийти точно. Наша прекрасна Біла Дама не повинна чекати. Хай вона знає, що ми завжди незмінні, — такі, як вона. О, вона це добре знає! Не один із нас відчув на своєму чолі дотик її холодних рук. Вона, мабуть, не раз гнівається, коли хто з нас вирветься з її обіймів. Але вона терпелива. Знає, що ми її, а вона наша. Іти на зустріч з нею, з нашою Білою Дамою, — це йти весняним шляхом, відчувати, як хвилює дорога, бачити всі барви, що навколо, чути всі тони, що ними кличе життя. А цю дірку в своєму плащі, вище правої груді, зашийте. Не говорю вам «доброї забави», бо вона й так буде добра. До побачення! Я вийду перший. Може, завтра побачимося. Не знаєте? Отже — бувайте!

2

Спіть, спіть, ви втомлені й придавлені жахом мешканці міста левів, обвіяного мрякою століть! Дбайливо замикайте двері і притемнюйте світла, щоб із вулиці не видно було, що ви живете! Розстелюйте ліжка і не думайте про «завтра», бо воно невідоме. Спіть ви, матері, що хвилюєтесь за своїх синів, що мовчки молитесь за них. Їх любов така ж сильна, як і ваша! Не вслухайтесь в темряву, не лічіть кроків, що різко лунають по тротуарах, не заглядайте тривожно в щілини вікон! Вірте і тривайте! Над містом левів, у темноті, що застигла між вулицями, золотом горить хрест Святого Юра. Він, наче шпага, пробиває ніч, він не згасає — прапор сучасного й майбутнього. Він благословить і боронить. Не вслухайтесь, не вслухайтесь! Це тільки промчав потяг і зашуміли дерева.

Але вночі дерева шумлять інакше, вони шумлять спокійніше, тоді навіть чути, як шелестить один листок. І голос паровозного гудка несеться не так гостро, він мелодійний, мов сольо флейти. О, як добре Херувимові лежати в траві і, потонувши в ніч, відчувати свіжість землі! Як добре мати друзів, лицарів Білої Дами, друзів, що так, як і він, пильно вдивляються в шлях і чекають, готові й спокійні. Коли йшли сюди, де ліворуч станція, а праворуч парк, Рубайло говорив:

— Нас шість. Кожному визначене місце. Ти будеш зі мною. Ще буде також Тирса. В 22 годині мають везти вантажним автом групу наших — на розстріл. Напевно, матимуть руки зв'язані — і сильну ескорту. Акцію починаємо ми. Буде видно, чи «рубнемо» з автоматів, чи, може, гранатами, щоб затримати. Наше завдання — відразу сипнути вогнем, щоб звернути увагу ескорти в наш бік. Ті три, що мають стояти по другому боці шляху, там, де дімки і паркан, — «розвантажують» авто. Шлях і ескорту тримаємо під обстрілом. Ми теж будемо крити відворот. Зрозумів?

Ах, цей Рубайло! Не позбувся цієї своєї звички вчителя і завжди мусить додати оце «зрозумів». Зрозумів, зрозумів, пане професоре! Він лежить теж тут, близько — можна досягнути рукою — і зорить шлях. А шлях — мертвий. Напроти, по другому боці, — дімок. Один, другий, далі — третій. Паркан. Під ним, мабуть, придорожній рів. За парканом — сад. Напевно, дозрівають зимові яблука. Там — частина відділу. Тут, за кучерявим живоплотом, — вони. Чи живопліт добре їх заслонив? Херувим підняв голову. Чи це так далеко шумить потяг? Рубайло підсунувся ближче.

— Ідуть!

Херувим сперся на лікті і, звернувши голову ліворуч, побачив, як Тирса, присівши на п'яти, притиснув до ребер автомат. Рефлектор лизнув живопліт і розлив уздовж шляху широку притемнену і каламутну смугу світла. Херувим розсунув лікті і втиснувся в траву. Прямо перед ним із гуком розскочилося повітря, бризнуло вогнем і з свистом сипнуло камінням. Рефлектор погас. Рубайло, що вже лежав на живоплоті, пустив першу серію навскоси над автомашиною. Херувим ударив з автомата по шоферській кабіні. Тирса струменем сталі поливав відтинок шляху, що межував із ними. Херувим бачить: кількох у мундурах стрибнуло з другого боку авта і прилягло за колесами. Один із них побіг до паркана, хотів повернути — і раптом його силоет підстрибнув і зник. Херувим пустив серію під колеса і кинувся в траву. З-під авта кілька автоматів гріло по живоплоті. Але це було тільки одне півколесо руки. Звідтіля, де паркан і дімки, блиснули ленти вогню. Три постаті відірвались від темряви і бігли на авто. З-під коліс відізвався клекіт — назустріч. Що це? Полум'я? Херувим примружив очі. Хвилястим стовпом горів мотор. Червона ясність змела зі шляху ніч. Ескорта, що оббивала з живоплота листя, перебігла шлях і зникла в плиткій канаві. Херувим пустив навздогін серію — і зупинився. З авта, що обгорнулось сувоями диму, зістрибували постаті з пов'язаними на спині руками. Падали на коліна, спотикалися, зривалися знову і бігли до живоплота. Херувим зловив першого під руку.

— Сюди! Швидко! На землю, на землю! Туди, між дерева!

Хтось важко дихнув:

— Ще один залишився. Поранений...

Тирса перескочив живопліт і побіг до авта.

— Мотузки на руках!

Херувим блиснув вістрям. В'язні підставляли руки.

— Швидко! Хто ще? Швидко!

Коло авта гриміло. Ті, що змили частину ескорти, залягли біля трупів і сікли вогнем у бік канави. Рубайло кричав:

— Тирса! Тирса!

Тирса біг уже назад, закинувши на плече останнього. Продерся через живопліт і обережно поклав раненого на траву. Потім випрямився, широко розхилив уста і звалився Рубайлові під ноги. Рубайло обернув його горілиць. Тирса захлистувався повітрям і, дивлячись Рубайлові в обличчя, тримав його за полу куртки. Херувим схопив Рубайла за плече.

— Готові!

Нахилився.

— Тирса! Тирса, тривай!..

Відділ, що заліг під автом, відходив до живоплота. Рубайло розглянувся навколо.

— Хлопці! Винницький ліс! Я і Херувим криємо! Швидко ранених!

Виходили поза круг полум'я. Ішли в темінь — відступали. Херувим ще раз оглянувся за тими, що відходили, подивився чомусь угору і, стиснувши автомат, сперся на живопліт. Рубайло, що закладав новий заряд набоїв, підповз до Херувима.

— Увага! Там, де темрява, ліворуч. Один, бачиш? Два, три. Перебігають.

Херувим уже їх бачив.

— Зустрінемо.

Живопліт хитнувся. На траву обсипалося листя. Рвалася на шматки темнота й зливалася знову в одне, мов важка завіса. Рубайло затискав зуби.

— Відступім за берег світла. Хай підійдуть ближче. Коли довше протягнеться — погано. Спокійно. Гранати.

Лежали під деревами й слухали.

Дерева шуміли.

Не переставали.

Чи шелестить трава?

Чи тріснула гілка?

Перед очима силует. Перед очима — два. Три.

Чорна стіна.

— Вже!

Свиснуло повітря. Кущі полум'я з ревом рвонули вгору і разом із землею розсипалися на шматки. Гілляки дерев запалали, як свічі, і згасли. Херувим підводився. Рубайло шарпнув його за руку. Напроти бризнув автомат — і втих. Херувим упав на коліна і поволі хилився до землі. Рубайло схопив його під рамена. Клав йому на чоло долоню, привертав до себе його обличчя.

— Херувиме, чого ж ти? Ми перемогли. Чого ж ти?..

Херувим шепотів:

— Біла Дама... У нас так є. Хіба це остання зустріч? Ще буде багато. Подай руку — і не говори нічого. Хай буде так...

* * *

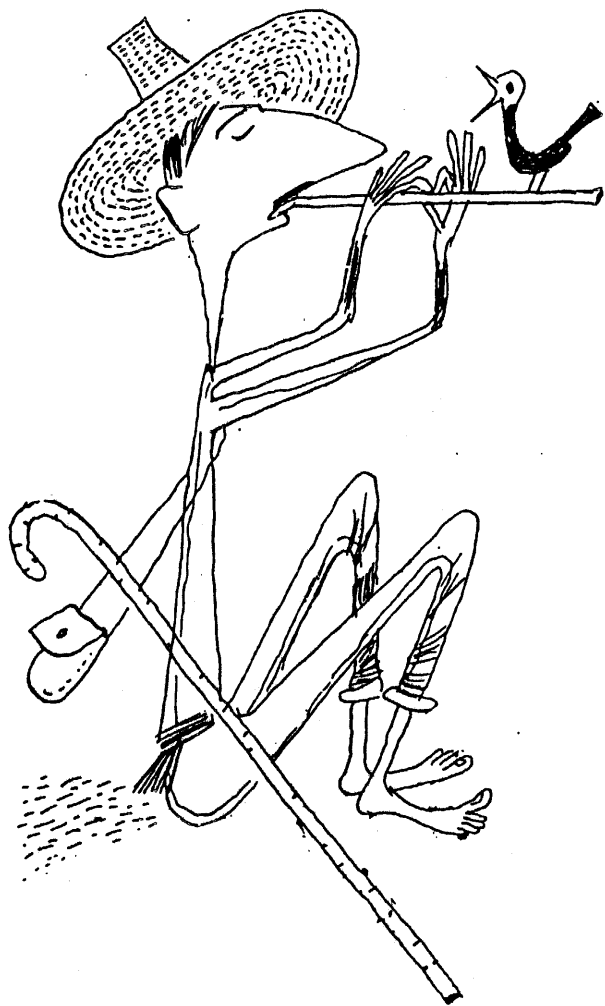
Я, друже Херувиме, був сьогодні у вашому «Монмартрі», але вас не застав. Двері відімкнув — вибачте за нахабність — зігнутих цвяхом. Мені треба було трохи причепуритися. У своєму помешканні я не міг цього зробити, бо там уже на мене чекають. Хай чекають! Я їду — дістав запрошення на зустріч із Білою Дамою. Вернуся — зустрінемося. А може, зустрінемося, як не вернуся? Співчую вам, ваша бритва жакливо тупа. Я ледве поголився, мусів затискати зуби, щоб не ревіти з болю. Чи ви справді не можете купити собі нової бритви? Бувайте, друже Херувиме, Лицарю Білої Дами! До побачення!

«Київ» (Філядельфія), 4, 1954.

ПОМИНКИ

1

Небіжчик Пётро Ключка, можна сказати, не ризикуючи перебільшенням, виглядав симпатично, а таке враження створювали делікатні рум'янці, покладені на щоках умілою рукою ввічливого погребника Ігната Каляфонного, і в лівому кутку уст дискретна усмішка, яка могла означати: «Я вже маю спокій, а ви що?» Ця усмішка привертала увагу кожного, хто приходив до похоронного закладу попрощати Петра Ключку в безконечну дорогу. Здавалося, що усмішка стала важливіша, ніж цілий небіжчик. Що це значило? А значило те, що інколи деталь, залежно від ситуації, стає важливішим, ніж цілість. Декому таке пояснення може не подобатися, але воно належить до категорії щоденних пояснень, без претенсій на науковість. Зрештою, вдаватися в такі міркування, може, навіть і не личить, бо ж і ситуація і місце позначені смутком, але, на щастя, живий, як то кажуть дипломатично, думає про живе. Коли ж появляється кілька чи кільканадцять сльозинок, їх скоріше чи пізніше перемагають будні. На цю тему краще не роздумувати, бо

вона належить до тем, з якими людина родиться і вмирає, і роздумування нічого задовільно не вияснить і нічого оптимістично не полагодить. Що з того, що, наприклад, заспівають «Вічна пам'ять»? Хто як хто, а небіжчик вже найкраще знає, що жодної «вічної пам'яті» не буде, бо рік, десять, навіть сто не є вічністю, і що вічність є там, куди він пішов. Ті, що так співають, навіть над тим не задумуються. Зрештою, яка може бути «вічна пам'ять», коли люди не пам'ятають числа власного телефону, назов вулиць, прізвищ приятелів, місця, де запаркували авта... Нехай небіжчик спокійно лежить, нехай робить приятелям і знайомим останню послугу, тобто нехай вони відбувають ще одну імпрезу, щоправда, сумну, але й така добра, бо, як відомо, події мають над людиною колосальну перевагу і їх не можна оминати, як ліхтар чи діру в тротуарі. Ці міркування можна було б залишити майбутньому часові, але, застановившись серйозно, треба запитати: «А що, як майбутній час перестане існувати для вас, наприклад, завтра?» Отже, коли міркування з'являються сьогодні, це значить, що вони належать сьогоднішнім хвилинам, сьогоднішньому часові. А втім, бути небіжчиком — це не маловажна справа. Про нього оце пишеться, бо він є причиною цієї розповіді. Хіба не дивно? Він жив п'ятдесят два роки, с, сіди його знали, належав до парафії, бував на пікніках, на академіях, на панахидах, на поминках — мав чесну біографію, ну і що? Чи це вистачає? Так, вистачає! Ніхто ніколи не знає, коли стане причиною розповіді. Петро Ключка також не знав. Незнання ніколи не є гріхом, за винятком випадку, коли особа Ікс свідомо послуговується незнанням у цілях гріховних. Петро Ключка ніколи не був особою Ікс! Хіба ж гріховна особа Ікс могла б виглядати в домовиг: так симпатично? з рум'янцями? з усмішкою в лівому кутку уст? Ніколи!

Ілько Мантак, один із чотирьох приятелів небіжчика, опершися об стіну, повільно кивав лисою головою і шепотом говорив до Хоми Димного, який, перехиливши довгу шию, заплющував і розплющував очі.

— Я ще в понеділок увечері говорив з ним у барі. Він мав стрейт вйю, а я пив пиво, бо на вечерю жінка дала бігос. Ну і що? Нині середа, а Петра вже нема. Правда, тіло лежить, але до бару вже не піде, та й нікуди не піде. Поїде тим чорним каділаком, що вже чекає на вулиці, парох скаже кілька побожних слів. Петра опустять у яму, засиплють, поклепають лопатою — і фертіг. Не заплачуть ні жінка, бо вона вже вмерла, ні діти, бо їх не було. А тут — хіба один Мар'янко Федорина заплаче, як захоче і як вип'є. А ти Мар'янка бачив?

Хома Димний оглянувся на двері:

— Зараз буде. Він пішов з Василем Будилком купити ковбасу, хліб і трунки. А най то грім б'є! Від ранку не могу позбирати думок. Крім

того, жінка каже: «Випий келішок, може, допоможе». Я з пляшки як потягнув! Бой! Аж мені сльози з очей потекли.

Ілько Мантак кінчиком язика зволожив губи:

— А що було?

Хома Димний глибоко вдихнув повітря.

— Чиста.

Ілько Мантак глянув на нього боком і зідхнув:

— Моя жінка рідко коли скаже мені «випий келішок».

Хома Димний почав «Отченаш», але перервав і, не відриваючи очей від небіжчика, повслі і ледь чутно вишепотів:

— Не нарікай, твоя Марина годує тебе, як бугая. А горілку п'єш у барі.

Ілько Мантак на мить усміхнувся:

— Ти з нею не витримав би.

Хома Димний знову перервав «Отченаш»:

— Подивися на Петра Ключку. Нікого, нікогісінького з родини, ні навіть якогось липового кривного. Не один такий самітний затремтів би з радости, якби з'явилася жінка принаймні раз на місяць і дала йому по писку або хоч насварила. Але її нема! Ти подумай. На Марину не нарікай. Цілуй їй ноги.

Ілько Мантак аж здригнувся:

— Цілувати їй ноги? Ти бачив її ноги?

Хома Димний докінчив «Отченаш» і сіпнув Ілька Мантака за рукав:

— Не кричи. Певно, що бачив. На оселі, там, під двома вербами. Твоя Марина і моя Анна талупалися при березі в озері, як дві годовані гуски. Не пам'ятаєш? У липні, як заходило сонце, а вода була тепла, як пригріта зупа. Марина має такі ноги, що світ на них може тримати. Чи ти бачив у Мінхені ту кобіту з каменя? То твоя Марина. Я їй скажу, щоб спала окремо, тоді побачиш, чи не будеш їй ніг цілувати. А ще як зробить бігос або вареники, то ти її поцілуєш вище, і то з другого боку. Мушу змовити ще один «Отченаш», бо мені жаль небіжчика, що таке мусить слухати. Може, душа сидить он там, коло того вінка від нас, дивиться на нас і каже до себе: «Хіба вони не бачать, що я помер?»

Ілько Мантак тісніше оперся об стіну і кілька разів косо поглянув на Хому Димного:

— Я пам'ятаю, що вони купалися, і я пам'ятаю ту кам'яну кобіту в Мінхені, але ти забув, що вона мала розбиту бомбою задницю. Ну, що ти собі думаєш? Моя Марина ціла, є по чому поклепати. А як я буду цілувати їй ноги, то про це ніхто не буде знати. Вона не мусить тримати на своїх ногах цілий світ. Вона має досить, як мене тримає. Докінчи свій «Отченаш», нехай небіжчик не чекає. Ну, ти вже скінчив?

Хома Димний не відіззався. Тоді до нього і до Ілька Мантака тихо підійшли Мар'янко Федорина і Василь Будилко. Мар'янко Федорина шепнув «маємо буфет», і обидва на пальцях, як дві чаплі, пішли до домовини.

Ілько Мантак шепнув з докором:

— А до бару таки заскочили.

Хома Димний перехрестився двічі й зупинив руку на висоті чола:

— Ільку, змов хоч один «Отченаш». Заки вони вернуться від домовини, зробиш Петрові приємність. Може, його чесна душа стане легшою і скоріше полетить до неба?

Ілько Мантак схилив голову на краватку:

— Я вже змовив п'ять «Отченашів». Його душа повинна бути легка, як нейлонова хустинка до носа. Чи тобі здається, що я Петрові не бажаю раю? Мені перешкоджає думка, що моя Марина, коли я вернуся до хати, запитає мене: «Чого ж ти так довго був? Вже'сь собі добре вдув!» І що я відповім? Нічого. Як я собі вип'ю — моя натура м'якне. А ти мені про кам'яну кобіту в Мінхені!

Хома Димний вже вдруге сіпнув його за рукав:

— Люди оглядаються.

Ілько Мантак здивувався:

— Хто?

Хома Димний повів очима в правий бік:

— Та худа стара жінка в чорній вовняній хустині на голові.

Ілько Мантак іще раз здивувався:

— Хомку, вона плаче. І чому вона плаче?

Хома Димний дивився на жінку в чорній вовняній хустині й поволі, ніби до себе, ніби до Ілька Мантака шепотів:

— Коли хто плаче, ніколи не питай чому, бо можеш довідатися про дивні речі, про які ніхто не повинен знати.

Ілько Мантак навіть не сказав «ага», тільки пильно глянув на Хому Димного, начеб його перший раз бачив. Ну, що ж, і таке буває. Наприклад, два приятелі живуть, як два брати, тридцять, п'ятдесят років, здається, знають один одного, як мідяний гріш, а враз — наскочить така хвилина, така секунда, один з них, не важливо котрий, навіть не знаючи, скаже або вчинить таке, від чого його приятель остовпіє. Що це значить?

Мар'янко Федорина і Василь Будилко, поглядаючи обабіч, на пальцях підійшли до Ілька Мантака і Хоми Димного і кілька хвилин мовчали: Мар'янко Федорина, побачивши усмішку Петра Ключки, згадав, що той завжди купував джин і пив його з тоніком і з льодом, а тепер уже ніколи не буде пити; а Василь Будилко згадав, що забув одягнути підштанці, й почував себе по-дурному, поправляв на

соби ремінець; оглядав штани згори вниз і вкінці повним голосом сказав:

— Старий пайташ!

Ілько Мантак зашипів:

— Тсс! Чого галасуєш? Тсс!

Василь Будилко почав найтихішим шепотом, так що усі троє нахилили до нього голови:

— То все через жінку. Я їй сказав, що йду до погребника подивитися на Петра і змовити кілька «Отченашів», а потім буду на похороні, а пізніше піду з вами трохи посумувати. А вона каже: «Одягни нову сорочку, а спеціально одягни чисті підштанці, бо вони в тебе найбільше бідують». Я скинув з себе білизну, — а спішуся, бо знаю, що Мар'янку на мене в авті чекає, — і ще кажу жінці: «А дай підштанці, ті в синій горошок». Жінка дала мені білу сорочку, оцю, бачите, з модним комірцем, я скинув підштанці — ну, і що ви думаєте? Не знаю, як то сталося. Пригадую, в сорочці я пішов до лазнички, бо жінка завжди мені каже: «Як ідеш з хати, полагодь свою конечність удома. Ти вже не молодий». В спальні я одягнув штани, зав'язав краватку, жінка мене оглянула й сказала: «А пізно не приходи», — і я пішов. Мар'янку, чи ти що запримітив, як мене побачив?

Мар'янку Федорина підніс голову:

— А що я мав запримітити? Якби ти йшов без штанів, то, очевидно, я запримітив би. А так? Ти повинен був запримітити.

Василь Будилко поволі зідхнув:

— Я запримітив. А знаєш коли? Тоді, коли клячав перед домовиною і побачив, як Петро підсміхається. Раптом я відчув — у штанах повіяло холодком. Я встав — і пригадав, що підштанці в синій горошок залишилися в спальні на ліжку. Ото! Що тепер робити?

Ілько Мантак kleпнув Василя Будилка по плечу:

— Правда, бути в підштанцях безпечніше, але як нема, то нема. Підпережися тісніше.

Хома Димний шепнув голосніше:

— Тихо! Ша! Йде Ксеня Листова.

Усі четверо, непорушні, обкинули цікавими поглядами Ксеню Листову, яка на мить зупинилася в дверях, — добре скомпонована, у темному тричвертевому плащі, з-під якого хвилювали широкі складки чорної сукні, — і, схиливши голову, підійшла до домовини.

Хома Димний глибоким шепотом сказав:

— Так, це вона.

Ілько Мантак глухо загудів:

— Я її ніколи не бачив.

Коло них з м'яким шелестом ряси пройшов священик, а за ним, круглий з усіх боків, дяк Федь Ніжка.

Василь Будилко скривився:
— Козячий голос. Ме-ке-ке!

2

На цвинтарі був спокій, не тому, що небіжчики не говорять і не проходжуються по алеях, а тому, що більш або менш засмучені відвідувачі не поспішали, не сперечалися, не вели дискусій. Звичайно кожний приносив квіти або підливав принесені попереднього разу, сотий або тисячний раз прочитував напис на сірій чи чорній плиті, при тому, ставши сусідньому небіжчикові на голову або на ноги, залежно від того, в якому напрямі ходив чи стояв. Ніхто, звичайно, не мав на думці зневажати сусідніх небіжчиків, і, наприклад, удівець не ображався і не спалахував гнівом, коли бачив, що якийсь відвідувач, ідучи з квітами чи без квітів, притолочив якусь частину його найдорожчої дружини. Тут, на цвинтарі, вічність своїм крилом торкнулася землі, і кожний, хто приходив сюди, відчував, що вона торкає і його. Перебільшенням було б сказати, що кожний відвідувач однаковою мірою відчував цвинтарне дихання, яке неслося від кожного листка, від кожної биліни, від кожної квітки, навіть зів'ялої чи зробленої з пластику. І, мабуть, тому відвідувачі були толерантними і доброзичливими і при зустрічах усміхалися одні до одних. Думається, що усмішка, навіть така, як у Петра Ключки, стверджує силу життя. На жаль, усмішки Петра Ключки вже ніхто не побачить. Вона зникла разом з ним під свіжозрушеною землею і двома вінками. На однім, з хризантем і айстер, була блакитно-жовта шарфа з чорним написом «Спи, Друже, ми тебе не забудемо», а на другому, з багряних рож, на чорній шарфі срібними буквами блищав напис: «Прощай».

Хома Димний довго дивився на цей вінок і зідхнув:
— Бідний Петро. Коротку мав приємність.

Потім задумано глянув на Ілька Мантака, який стояв на чорній плиті, де з-під його ніг виднів напис: «Найдорожча бабуня», і, задерши голову, дивився на ключ диких качок; на Мар'янка Федорину, який неквапно закурив цигарку і, кинувши надпалений сірник на землю, підняв його і сховав у кишеню; і на Василя Будилка, який, попустивши ремінець, довго вовтузився зі штанами.

Хома Димний оглянувся навкруги:
— Хто бачив її?

Ключ диких качок уже зник, тому Ілько Мантак відізався перший:

— Кого?

Хома Димний кивнув головою в бік вінка з рож:

— Ксеню Листову.

Мар'янка Федорина знизав плечима:

— Я її не знаю. І ніколи не бачив. Звідки вона?

Василь Будилко ще раз поправив ремінець і майже сердито глянув на приятелів:

— Я ніколи не думав, що без підштанців так невігідно. Увесь час маю в штанах вітер.

Хома Димний знову поглянув на вінок і неквапно пустився йти до алеї, де стояв одсміобіл Мар'янка Федорини.

— Ходім. Петро нас уже не потребує. Якщо в небі вирішать, що він був грішником, то матиме побачення з Люципером. Ну, як думаєте? Він був добрий чоловік, добрий приятель. Не можна сказати жодного лихого слова. Любив часом випити, але хто з нас не любить? Нині вип'єм за його душу. Мучився, ціле життя мучився. Сам, сам, до холери сам! Мусить піти до неба, чи як те відпочинкове місце називається. Якщо ангели чи інша варта його не пустять, то я питаюся: кого вони пускають?

Хома Димний зупинився.

— Я його знав, добре знав, ще з краю, і його жінку, Юстину. Чи вам відомо, що вона була спаралізована, так її добивали московські кати у в'язницях, у кацетах і чорт знає де. За Петра. Минулого року померла. Тепер вони разом.

Хома Димний махнув рукою:

— Ніхто не говорив промови, а я починаю тепер, тут. Пощо? Хто слухає? Ви три, горобці та мурашки, що он біжать по цій плиті над якимось небіжчиком.

Василь Будилко попустив ремінець і полегшено відіхнув:

— Моє черево трохи обросло салом. Як стисну, то починає мене колоти під грудьми. Ну, так, Хомку, добре, що ти сказав кілька слів. Ми не промовці, ми його приятелі.

Ілько Мантак відступив крок убік:

— Бачите? Плита: «Найдорожчий муж», а онде там також «найдорожчий муж». Їх тут багато. Подивіться. Мушу сказати своїй Марині.

Василь Будилко і Мар'янка Федорина глянули йому під ноги, а Хома Димний, дивлячися на жовте листя молодого клена, яке тихо спливало на холодну траву, повільно сказав:

— Не наша земля.

Ілько Мантак раптом запитав:

— Хто є та Ксеня Листова?

Питання, здавалося б, зовсім звичайне. Безконечну кількість разів можна почути, наприклад: «Хто цей пан?», «Хто ця пані?», «Хто цей ідіот?», «Хто ця гадра?». Такі питання зовсім не означають, що той, хто питає, має бажання познайомитися. Попросту — хоче заспокоїти власну цікавість, а вона, в загальному розумінні,

як напевно кожний знає, є рушієм життя і є причиною всіх приємних і неприємних подій, які в житті з'являються. Кожного дня кожна людина має як не сотку, то принаймні десятку питань, на які намагається сама собі відповісти, а коли відповіді не може знайти, ну, тоді з'являються так звані проблемами... Ілько Мантак зовсім не задумувався над тим, що теоретично чи практично значить цікавість. Він просто був цікавий, як кожна нормальна чи навіть ненормальна людина. Жодної, навіть найменшої цікавості не проявляє тільки небіжчик.

Хома Димний підніс комір піджака:

— Віє холодом. Чого ж ми стоїмо? Ти, Василю, дістанеш катар. Твоя Юлія напевно дивиться на твої в синій горошок підштанці й ронить сльозу.

Василь Будилко закашляв.

— Мабуть, я вже трохи перестудився. Пощо мені було міняти підштанці? Чи я йшов на авдієнцію до президента? Якби не небіжчик Петро, то я був би в старих підштанцях ходив іще кілька днів.

Мар'яно Федорина, який ішов позаду, відіззався з докором:

— Ви йдете по небіжчиках, як по тротуарі. А ти, Ільку, спеціально. Принаймні ставай на ноги, а не куди попало. Якби ти тут лежав?..

Ілько Мантак незадоволено глянув собі під ноги:

— А що я пораджу? Лежать один коло одного, як оселедці. А за мене не журися. Як умру, даю тобі дозвіл — можеш на мені навіть каміння товкти. Зрештою, бачиш, ще два небіжчики, і ми вже коло авта.

Хома Димний обернувся і примруженими очима обкинув жовтіючу рівнину, на якій де-не-де маяли зоряні прапорці й у кожному узголів'ї різними кольорами манили до себе живі й пластикові квіти.

— Треба буде замовити плиту і подумати, що на ній написати.

Ілько Мантак притакнув:

— Райт, а під прізвищем треба написати: «Скиталець».

Мар'яно Федорина відчинив авто:

— Не спішися, про це поговоримо. Найважливіше зроблено: Петро лежить у землі. А він завжди казав, що хоче лежати у своїй, коло церкви, де батьки, діди і прадіди. Паршива доля! Ну, залазьте! Ти, Василю, садися перший на заднє сидження, бо вже зубами дзвониш. А ти, Ільку, пхайся за ним.

Ілько Мантак влазив головою наперед, крєктав, врешті гупнув на сидження, аж авто загойдалось, і засопів:

— Я не люблю їздити на заднім сидженні. Влізти тяжко, а вилізти ще тяжче.

Мар'яно Федорина покрутив головою:

— Ти подивися на Василя. Вліз, як кіт, пізнати, що він з автом

запанібрат, а ти вже п'ять авт з'їздив, а сідаєш, як на драбинястий віз.

Мар'янку Федорина вже готувався сісти за кермо, коло Хоми Димного, що, звернувши голову, вдивлявся в далеку алею, коли Василь Будилко несподівано вигукнув:

— Гальт? Стап! Я висідаю! Дай, Мар'янку, ключі від транку.

Мар'янку Федорина здивовано обернувся:

— А пощо?

— Хочу взяти з торби фляшку чистої.

— Тут?

— А чому ні? Ви всі в підштанцях, а мені зимно. Крім того, це буде останнє прощання Петра — нехай бачить, що ми про нього не забуваємо.

Мар'янку Федорина подав ключі.

— Маєш, гологузичнику. І візьми пластиковий кубок.

Василь Будилко виліз з авта так, що воно навіть не дригнуло, а Ілько Мантак мугикнув «балерина» і, вмостившись вигідніше, почав майже замріяно:

— Я маю вдома старий кований келішок, що з нього ще мій прадідуньо пили, а я з нього п'ю тільки на Різдво і на Великдень. Жінка його сховала, так що я навіть не знаю де. Пам'ятка. Я вам колись...

Ілько Мантак мав намір говорити довше, але в авто всунувся Василь Будилко з пляшкою «виборової» і пластиковим кубком. І, власне, тоді, коли брався відчинити пляшку, Хома Димний поволі сказав:

— Он там іде Ксеня Листова.

Всі глянули ліворуч і побачили Ксеню Листову, яка, не поспішаючи, йшла травою туди, де жовто-сірою плямою видніла плоска могила Петра Ключки.

Ілько Мантак аж підвівся:

— А де її авто? Я не бачу жодного авта.

Мар'янку Федорина показав рукою на закрут алеї:

— Там. Дадж, свінгер, брунатний, чорний дах.

Василь Будилко, стиснувши пляшку між колінами, зняв з шийки бляшану закрутку.

— А я її не знаю. Хто вона?

Хома Димний не повернув голови:

— Я кілька разів бачив, як вона була з Петром на концерті й на бенкеті. Петро мені казав, що він один раз був у неї, не знаю де. Ну, почали зустрічатися. Нема чого допитуватися, хто вона. То її справа. Бачите, вона чекала, щоб коло могили не було нікого. Ви знаєте, як то кумасі язиками мелють. Вистачить, що бачили її в погребника...

Може, вона тепер молиться, може, журиться, а може, ні про що не думає...

Василь Будилко налив половину кубка, шепнув «Дай Боже», перехилив голову і, зробивши з уст круглу ліжку, перелив туди гострий плин, а коли він довгим струмком поплив на місце свого призначення, Василь Будилко запитав:

— Що ти сказав? Ні про що? Чи можна думати ні про що?

Дійсно. Чи можна думати ні про що? Можна. Можна стояти, іти, лежати, сидіти і не брати участі в тому, що навколо діється. Пасивність є добрим ліком і, здається, найпершим в історії людства. Події, кольори, звуки, що звичайно загортають кожну людину і несуть її туди, куди хочуть і як хочуть, для тієї людини, яка не думає ні про що, не мають найменшого значення. Вона від світу не хоче нічого, а від людей тільки одного: не перешкоджайте мені бути в собі — і йдіть до чорта! Що ж, про погляди можна сперечатися, але в цьому випадку це було б безнадійно, бо людство випрацювало свої норми, так що кожне явище, яке діє самостійно і до них не достосовується, є, делікатно кажучи, ненормальне.

Ілько Мантак, який почув тільки останнє запитання Василя Будилка, відповів:

— Чи можна думати ні про що? Я тобі скажу. Можна! Я часом так роблю. Сиджу на каналі і дивлюся перед себе, навіть пальцем не ворухну, тільки кожного разу жінка мені каже: «Ти зновутуманієш?»

3

Чи Ксеня Листова дійсно думала ні про що? І чи міркування з того приводу стосуються до неї? Якби знати! Деякі філософи, поети, письменники і нещасливо залюблені твердять, що жінка — це таємниця, безумовно, за винятком тещі. Тверезо думаючи, навіть випивши, твердять, що кожна жінка тільки тоді є таємницею, коли варить. Чи досить? Ні! Питання залишається відкритим.

Василь Будилко, який не випускав пляшки з рук, штовхнув Ілька Мантака під бік:

— Ксеня Листова дивиться в небо. І що вона там бачить?

Ілько Мантак глипнув на пляшку:

— А що? Може, бачить Петра?

Василь Будилко глянув на небо:

— Забобони. Може, іще скажеш, що Петро сидить на хмарі і баламкає ногами?

Ілько Мантак знову глипнув на пляшку і притишено сказав:

— Дай.

Василь Будилко мовчки подав пляшку, і Ілько Мантак, проковтнувши слину, аж адамове яблуко піднялося під бороду, приклав до губи шийку і поволі перехилив голову. Так, це був традиційний

господарський ковток — повільний і доброї міри. Нарешті Ілько Мантак схилив голову, відлучив шийку від губ, витер їх верхом лівої долоні і подав пляшку Василеві Будилкові:

— Ти добре зробив, що приніс. Заки Ксеня Листова помолиться, то фляшка придасться.

Хома Димний обернувся цілим тілом і глянув на Ілька Мантака:

— Ти також без підштанців?

Ілько Мантак широко розтягнув уста:

— Я і в підштанцях умію. Ксеня Листова задовго молиться. Хочеш ковтнути?

Хома Димний помовчав і врешті зідхнув:

— Нехай. Колись у краю поминки робили на цвинтарі. Думаю, що Петро буде з нами. Ну, налий в кубок, половину. Мар'янку, чи ти хочеш сухий сидіти?

Мар'янку Федорина м'яко усміхнувся:

— Я драйвую, але нап'юся. Такий день. Петро був добрий приятель.

Першим випив Хома Димний: він натягнув уста до кубка і, заплющивши очі, нагло перехилив голову разом з кубком. Стуливши уста, він кілька секунд сидів непорушно, а потім вишептав довге «а». Мар'янку Федорина узяв кубок обома руками, нюхнув кілька разів, скоштував краями губ і, сказавши «ну», поволі перецідив у горло.

Ілько Мантак, наставивши Василеві Будилкові кубок і спостерігаючи, як «виборова» доходить половини, почав:

— Я вам скажу правду. Коли моя Марина часом змилосердиться, і я вип'ю до обіду келішок, то він мені не смакує стопроцентово. А тут або в барі — інший світ. Або, як каже Только Капусник, — інша стратосфера. А той Только Капусник, то він розбив поліційне авто і ще сварився з поліцаями, що то вони на його джалапу наїхали. Чи ви чули таке?..

Василь Будилко перебив:

— Ти, Ільку, ще щось говори, а я за той час принесу з транку цілу торбу. Хіба не будемо пити саму горілку, як боми, треба щось кинути за драбину. Ну, і поминки, не забуваймо за Петра.

Василь Будилко висунувся з авта, а Ілько Мантак, сказавши «Я можу», вже ось-ось мав почати, але Мар'янку Федорина повідомив:

— Дивіться, Ксеня Листова обійшла гріб і дивиться на наш вінок.

Хома Димний обернувся до Ілька Мантака:

— Налий ще. Чи ви знаєте, що Петро заміряв з нею женитися?

Мар'янку Федорина тихо здивувався:

— Женитися? Він тобі казав?

Хома Димний знову обернувся до Ілька Мантака:

— Ну? Ти вже налив?

Мар'янку Федорина докінчив:

— А коли він тобі казав?

Хома Димний взяв від Ілька Мантака кубок:

— Тиждень тому.

До авта всунувся Василь Будилко з тяжкою торбою.

— Все, чого душа прагне. В Мар'янка було б вигідніше, але ми хочемо з Петром. Правда? Хомку, є два пута ковбаси. Дати тобі кавалок?

Ілько Мантак засунув руку в торбу і витягнув пластикові кубки:

— Беріть. Нехай кожний має своє начиння. Носатизни з нас ніхто не має, але вигода і елегантність передусім. Ну, можемо починати. Кому наливати? Я буду бартендер. Якби так мене моя Марина побачила! Го-го!

Кожний тримав у одній руці кубок з «виборовою», а в другій шматок ковбаси і чекав.

Хома Димний підняв кубок:

— Якби мені минулого тижня хтось сказав, що я буду сьогодні разом з вами на цвинтарі пити горілку за душу Петра і то в авті, я не повірив би. Дивно, дуже дивно.

Хома Димний говорив правду, але не всю. Людина дивується ціле життя. Дивується, будучи дитиною, коли вперше спостереже муху, дивується в силі віку, коли досягне великий успіх або зазнає великої невдачі, а потім, у глибокій старості, знову дивується, коли побачить муху, не пам'ятаючи, що це таке. Кожний, кого таке пояснення не задовольняє, може додати собі свої здивування, проти яких, мабуть, ніхто не буде мати жодних застережень, хіба за винятком професійних песимістів.

Ілько Мантак скористав з того, що його сусіди перехилили чарки, і почав:

— Ти, Химку, сказав правду. Дуже дивно. Але з тої причини люди дивуються щодня в цілому світі. Ти не думай, що мені за Петром серце не крається. Крається! Він принаймні вмер спокійно. А чи ви знаєте, що було з Костем Кришкою? Тим присадкуватим, дві хати, одна з червоним дахом. Чи ви знаєте, що було з ним перед тим, заки він помер? Я вам скажу. Одного разу, в суботу, я зустрів його, як він ішов від фризiera, підстрижений і чимось напахчений, ну, і під газом. Він відразу до мене: «Ільку, біда мене чіпилася». Я питаю: «Яка?» А він каже: «Коли я приходжу з бару до хати і гляну в дзеркало, то бачу задницю». Я йому: «На то є рада, зміни дзеркало...» А він каже: «Я купив дзеркало з комодою ще тоді, як жінка жила. Заплатив гибель грошей». Я кажу: «Може, тобі продали дзеркало зі задницею, а ти не придивився?» А він майже плаче: «Тобі добре жартувати!» Тоді мені стало його жаль, свій чоловік, і я кажу: «Ти заслони дзеркало обрусом або коцом». А він каже: «Добре». В понеділок я його зустрів коло церкви, а він каже: «Я вже заслони

дзеркало, але не помагає. Ще гірше. Я тільки в двері, а задниця на порозі». А я питаю: «Чия вона?» А він аж стогне: «Не смійся, бо то не до сміху. Я її ледве випхав за двері, а сам цілу ніч пересидів у лазничці». І що ж я міг порадити? Такі були дві розмови з нещасним Костем Кришкою. А за два чи три дні, коли я йшов купити газету, він мене побачив, аж підніс руки і каже: «Ільку, все є добре». Я питаю: «Задниці вже нема?» А він каже: «Не знаю». Я питаю: «Як то не знаєш?» А він каже: «Я входжу на чотирьох і її не бачу. Вона на іншій висоті». За три тижні, в суботу він помер. Заперся в лазничці і помер. Таки задниця його знайшла! Аж не хочеться вірити...

Мар'янку Федорина меланхолійно перебив:

— Ти, Ільку, не розумієш. Він був самотній. Одне тільки дивно: чому задниця. Осипко Кільчик, що йому в шпиталі вирізали одну нирку, якось, як прийшов до хати, побачив свою жінку в двох особах. Він сам мені говорив. Щастя, що його жінка добра, і йому було все одно, котра покладе його в ліжку. Але не кожний має таке щастя.

Ілько Мантак зідхнув і до дна перехилив кубок:

— Так, то правда. Ви думаєте, що я на свою жінку нарікаю. Вона трохи сукриста, але господиня. Часом, як стоїть коло кухні, так пахне всякими стравами, що я з'їв би її разом з борщем, з росолом, з варениками, з бігосом і навіть з салатом. Я не дивуюся, що Петро хотів оженитися. Що він собі варив?

Хома Димний докінчив їсти ковбасу і передав Василю Будилкові порожній кубок:

— Ще дай кілька крапель, тих більших. Ми так довго жонаті, що Мар'янку між нами, як заблукана вівця. Ну, Мар'янку, скажи. Мар'янку Федорина трохи соромливо усміхнувся:

— Та ніби так. Знаєте, часом як погляну на крісла в кухні, в їдальні, у вітальні і на канапу, і подумаю, що на них, крім мене, ніхто не сяде, то мені стає сумно, і я думаю: «І чого ти живеш?» Що вам ще більше сказати? Василю, налий. Мені в голові ще ясно.

Ілько Мантак раптом підвівся і вигукнув:

— Гей, вона, та Ксеня Листова, йде, відходить від Петра!

Всі звернули очі на Ксеню Листову, яка, загорнувши хвилясте руське волосся на плечі, йшла з піднесеною головою, гойдаючи у спущеній руці малою чорною торбинкою.

Мар'янку Федорина несподівано з кубком у руці вийшов з авта:

— Але ж вона вмє йти! Так, мовби не йшла по землі.

Ілько Мантак і Василь Будилко готувались вийти з авта, але Хома Димний їх зупинив:

— Не робить демонстрації. Її видно, як на долоні.

Ксеня Листова йшла, не оглядаючися, і тоді, коли почала звертати праворуч до алеї, де стояло її авто, Мар'янку Федорина поставив кубок з «виборовою» на дах авта і пустився навперейми.

Ілько Мантак з подивом повторяв:

— Бой, о бой, а то ананас!

Василь Будилко доїдав ковбасу:

— Краще на цвинтарі познайомитися за життя, ніж по смерті.

Хома Димний кругнув головою:

— А він нам про крісла, що нема на них кому сидіти, і про каналу!

Ілько Мантак таки не втерпів і виліз із авта і, хоч його закинуло, стояв із кубком у руці, як трохи перехилена статуя:

— Мар'янку вже її перейняв! Стоїть, як на муштрі. Хто б то подумав! Він їй щось говорить і говорить. Що він говорить? Тепер вона йому говорить. Ну, подивіться! Він іде з нею до її авта. Нахилився і щось їй на вухо. Ви бачите? Вона загортає волосся і дивиться на нього. Ну? Чи ви сподівалися? А тепер — бачите? Він поцілував її в руку! Чи ви коли думали, що Мар'янку такий інтелігентний?

Василь Будилко доїв ковбасу, налив собі половину кубка і сказав до Хоми Димного:

— Я думаю, що Мар'янку ходив на якісь курси.

Хома Димний довгим і спокійним ковтком випорожнив кубок:

— Що робити з жінками, на то не потрібні жодні курси, і не треба бути інтелігентним.

Ілько Мантак, який хвилину був здивований і замовк, почав знову:

— Вона вже всіла в авто, і бачите? Помахала йому рукою. Що він їй сказав? Дивіться, як він іде! Він біжить, як тінейджер! Хомку, ти йому скажи, що Петро он там лежить. Чуєш?

Але Хома Димний не вспів сказати нічого, бо Мар'янку Федорина вскочив у авто і відразу почав:

— Але ж кобіта! Вона має ресторан з баром на шістнадцятій милі. Вдова. Вона мене два рази бачила на парафіяльнім пікніку. Я сказав їй, що ми в авті поминаємо Петра, а вона каже: «Я вас усіх запрошую на поминки до мого ресторану, нині на п'яту. Будемо разом у осібній кімнаті». І каже: «Перекажіть своїм приятелям». І ще сказала: «Петро мені сказав, що Ілько любить оповідати всякі історії».

Ілько Мантак, який з оханням і аханням втискався на своє місце, здивований випрямився:

— Вона так сказала? Направду?

Мар'янку Федорина великими веселими очима подивився на Хому Димного, на Ілька Мантака, на Василя Будилка і підняв руку:

— Ша! Решту я вам скажу в ресторані. Я вас повезу туди і назад. Своїм жінкам скажіть, що я, Мар'янку Федорина, маю вас під своєю опікою. Ну, а тепер вйо. Їдемо!

Хома Димний, глянувши на годинник, здивувався:

— Пощо спішитися? Тепер кілька мінут по третій. А поминки о п'ятій.

Мар'янку Федорина увімкнув мотор і натиснув на газ, аж колеса зашипіли.

— Не маю часу. Мушу ще скупатися — і так далі.

А хто плаче? Та стара худа жінка в чорній вовняній хустині на голові.

«Сучасність» (Мюнхен), 2, 1979.

ФОРТЕПІЯН

1

Якби не чорний фортепіан, що двадцять три роки стояв у вітальні, приїснувши делікатно до стіни високого олеандра, пані Антонина Горинська ніколи, мабуть, не була б познайомила ближче з людьми, які змінили свій соціальний стан чи, точніше, перемістилися з нижчого соціального стану на вищий. Хіба нікого не треба переконувати, що таке явище нормальне і приємне, хоч такі переміщені особи, скажімо щиро, часто втрачають рівновагу і летять на зломану голову вниз — на короткий або на довший час, залежно від темпераменту. Це, як стверджують з багатомовною усмішкою деякі ще живі нащадки збіднілих і забутих шляхетських родів, стається внаслідок непосильної напруги достосуватися до нового соціального й товариського рівня. Але будьмо толерантні, не вимагаймо, щоб від них, переміщених, променіло сяйво високого думання та інтелігентности, виняньчених на ідилічних приходствах. Їм до самої смерти туркотітимуть драбинясті вози, іржатимуть коні, мукатимуть корови, п'ятимуть півні, гавкатимуть пси на ланцюгах, ляскатимуть праники, гупатимуть ціпи, клекотатимуть бузьки, дурманитиме запах сіна і соломи... А це, прошу панства, сила! Людина ж не може від себе відректися, ні себе заперечити — ні по-тверезому, ні по-п'яному. Звичайно, пані Антонина Горинська, яка, стуливши коліна і сплівши під грудьми руки, сиділа на блакитному вилялялому фотелі, зовсім не думала ні про соціальні, ні про товариські переміни, які відбувалися навколо неї, і трохи далі, і зовсім далеко. Вона, привітно усміхаючися, слухала Кліма Пакункового, який, розставивши ноги, сидів на крайчику також блакитної і також вилялялої канапи і, час від часу потираючи рапаві

долоні, складав до купи слова так, як сам навчився і як навчили його мама і тато, — хай спокійно спочивають, — з усіх сил намагаючися робити добре враження. Мудрі люди завжди цінують добрі наміри. Вони, оті наміри, по кількадесяти роках, як учить досвід, завершуються деяким, а часом більш ніж деяким, успіхом.

Клим Пакунковий говорив, часом проковтуючи слова, але не зовсім:

— Ви не гнівайтесь, бо то для вас така, ну, знаєте, несподіванка, так, ніби ви впали, дайми на то, зі сходів, вибачте. Бо пощо я до вас прийшов? Як то вам сказати? Я вже розмахувався цілий місяць, а моя Мариня, її тепер називають мизис Мері, кожного дня питає мене: «Ти вже був?» А я, прошу пані, не маю часу. Чи ви знаєте, кільки я трачу, як сиджу тут?

Антонина Горинська звела тоненькі, вміло підмальовані брови:

— Тратите?

Клим Пакунковий потер долоні:

— Шур! Трачу. Не центи, а зелені. Доляри, доляри, доляри... Але я не нарікаю. Бог людськими руками дає, а я беру. Бо треба вам знати, пані, я будую апартаменти і продаю. Сі? Муха не сідає. Я не хвалюся. Що правда, то правда. Чи ви, пані, думаєте, що спочатку легко було? Гел! Не раз було так, що я думав, що мене погребник забере. Але я собі сказав: «Климку, гризи землю, але не дайся». І що? Бачите? Я, вибачайте, сиджу на вашій канапі та й дивлюся на вас і на той ваш фортеп'ян. Райт! Опріч того думаю собі: «Климку, добре-сь зробив, що сь-купив Марині такий сам, а може, трохи ліпший, вибачайте». Як моя Мариня побачила той великий інструмент, то аж долонями сплеснула: «Агій!» Лише то сказала, решту їй заткало. Ото була несподіванка! Чи ви знаєте, пані, як вона сказала «агій», то мені зробилося так приємно, ніби мене моя небіжка-мама погладили по голові. Анести Гад! Ми собі з Маринею живемо добре, може, не так, як Адам і Ева, але добре, вона не нарікає, і я не нарікаю. А ви знаєте, як деякі люди живуть? Шур, напевно знаєте! Чи ви чули про Матей Папку? Не питайте! Нобаді! Роки тому я мешкав коло нього, ми були сусідами. Що то плачу було, крику і сміху! Часом між Матеем і його жінкою доходило до рукопашні. Вона була маломовна, але зате швидко на руку. Отже, вона одно слово, він два, вона два — він чотири, і так нагромаджувалася купа неприємних і дурних слів, що далі ні в кут, ні в двері. Тоді вона спокійно казала: «Зараз дістанеш». А він надівав новий капелюх і говорив: «Ану, спробуй». Він знав, що їй шкода буде капелюха. Але одного разу жінка мала того досить і вперіщила його валком по новім капелюсі. Тож то було! Матей два тижні не міг надіти на голову капелюха, бо був замалий. І знаєте, пані, трохи помудрів, так здавалося. Коли доходило до

сварки, Матей виходив за двері й говорив: «Вже не будеш така моцна». Яюсь жінка йому сказала: «Не публічсья і не стій за порогом, як бом, ще сусіди подумають, що мене боїшьсья». І він, дурний, тільки-но ступив у хату, а жінка його валком! Тоді, власне, качала тісто на вареники, посипане мукою, аж мука пурхнула навколо. Було Матей бачити! Капелюх заліз нижче вух, а вони в нього, як лопухи, і Матей з гуком сів на підлогу, аж хохля зі стола впала, і навіть не пробував зняти капелюха, тільки позагробовим голосом сказав: «Я з тобою розведуьсья». Я, прошу пані, бачив і чув, бо в той час увійшов до хати, щоби продати Матееві тикети на парафіяльний пікнік. І що ви думаєте — продав? Натін! Жінка сказала: «Він уже має пікнік». І мав. На голові була гуля, як томейто. Чи таким людям потрібний фортеплян?

Антонина Горинська, знову звівши тоненькі, вміло підмальовані брови, усміхнулася, прикусивши уста:

— Думаю, що ні.

Клим Пакунковий пригладив двома долоньями сиваве волоссья, яке постійно потребувало гребінцья, і трохи вигідніше вмовтивсья на канапі:

— Ію райт, пані. Приємно балакати з мудрою особою, яка скінчила якусь шкoлу і розумітьсья на розмові. Я міркую, пані, що вже час, аби-м зачав від початку, пощо я до вас прийшов. Моя Маринья, ви вже знаєте, її називають мизис Мері, казала мені до вас зателефонувати, але де-де! Ті апартаменти так мені залізли в голову, що не маю часу подумати навіть про один гайбол. Бо то, прошу пані, гроші, великі гроші! Не питайте, як багато, бо не скажу, не хочу вас страшити. Отож, щоби вам, пані, не завертати голови, ну, і собі часу не збавляти, бо кожна хвилина — доляри, скажу коротко: я купив фортеплян. А чому? А тому, щоби жінка мала, бо вона в мене господицья. Як зробить порядок - муха не сідас, а як борщ зварить — пальці лизати, а опріч того, хата — як грім, така, що кожний, хто побачить — ахас, за містом, де самі багачі, один від одного далеко, ну, так що каменем не можна докинути, за хатою лісак, а спереду один акр гладенької трави і квіти, і гараж на три авта. Я не люблю хвалитися, але часом мушу. Не витримую, бігме! А тепер берімсья за бизнес, то є, з чим я прийшов. Моя Маринья має грати на фортепляні, на тім, що я купив. Но вей назад! Я собі так сказав і жінці так сказав, і так буде, і тому я до вас, пані, прийшов, бо чув, забув від кого, що вчите грати на фортепляні, і здаетьсья мені, що я раз навіть вас бачив, як ви грали в Народному домі на святі героїв чи то на якогось бенкеті. Ви знаєте, де грали, я не дуже всюди можу ходити, бо бизнес пасамперед. Ну, скажіть, що ви на то?

Антонина Горинська довго дивилась на Кліма Пакункового,

який зосереджено глипав то на неї, то на фортепіан, склала долоні, як до молитви, і ледь хитнула головою:

— Добре.

Клим Пакунковий схопився з канапи, вхопив Антонину Горинську за праву руку і цмокнув:

— О бой, як я скажу своїй Марині, то вона сяде. Я вже тепер бачу, як вона заграє, то не одну приятельку шляк трафить. Буде на що подивитися. Я вам заплачу наперед. Скажете кілька, а я гроші на стіл. Я, пані, до бізнесу добрий.

Антонина Горинська взяла Кліма Пакункового за рукав:

— Прошу, сідайте. Я хочу дещо запитати.

Клим Пакунковий сів на канапу і підняв угору вказівний палець:

— Я на все згоджуюся.

Антонина Горинська підійшла до фортепіана:

— Чи ваша жінка грала коли на фортепіані?

Клим Пакунковий здивовано розвів руками:

— Вона? В який спосіб?

— А ноти вміє читати?

— Ноти? Вона їх ніколи не бачила. Вона читає газету.

Антонина Горинська пройшлася кімнатою, глянула уважно на Кліма Пакункового, який трохи знітився, і сіла на фотель:

— Пане Пакунковий, наука гри на фортепіані триває довго.

Клим Пакунковий майже розпачливо глянув на фортепіан:

— Довго? Пані, я не можу довго чекати і моя жінка також. Вона має грати на фортеп'яні за три місяці, і шкода скузуватися. Я не кажу грати так, як ви граєте, але грати, щоби якась музика з-під пальців виходила, щоби можна було притім щось заспівати і так далі...

Антонина Горинська глибоко зідхнула.

— За три місяці? Чому за три місяці?

Клим Пакунковий, підійшовши до Антонини Горинської, присів перед нею навпочепки:

— Я заплачу кілька хочете. Але мусить грати за три місяці. Тоді мої уродини, буду мати п'ятдесятку, прийдуть приятелі, я їм хочу показати, най знають, хто є Клим Пакунковий і хто є Мері! Зрозумійте, пані, я вас прошу. Мариня не мусить багато кавалків грати. Ну, «Взяв би я бандуру», «Ой не ходи, Грицю», «І шумить, і гуде», «Гей, видно село», «Віють вітри» і ще кілька, більше ні, бо вона не дасть ради, може, потім, на мої іменини. Добре?

Антонина Горинська сперлася на спинку фотеля і широко усміхнулася, причому на лиці з'явилися дрібні зморшки:

— Добре. Нехай ваша жінка прийде завтра о третій годині.

Клим Пакунковий випрямився, аж йому в двох колінах хруснуло, і поклепав фортепіан:

— Пані, як вам коли, не дай Боже, ваша хатка завалиться, ви скажіть мені, я її збудую задармо, я — Клим Пакунковий.

2

Антонина Горинська відчинила двері й, побачивши Мариню Пакункову, трібно мизис Мері, зовсім не була здивована, бо знала, що прийде о третій, але все-таки сказала: «О, то ви?» і додала: «Дуже приємно», відступила вбік і ще сказала: «Заходьте, прошу». Мариня Пакункова, сказавши добридень, ступила крок ліворуч, потім крок праворуч, не знати чого оглянулася позад себе, на стелю і щиро запитала:

— Ви тут мешкаєте?

Антонина Горинська знизала плечима:

— Мешкаю, вже двадцять три роки. Ви — Мариня Пакункова, якщо не помиляюся? Скиньте плащ і капелюх. Будьте, як у себе.

Мариня Пакункова скинула легкий ясно-брунатний плащ, ясно-брунатні рукавички (їх засунула в ірхову торбинку) і темно-брунатний ширококрисий капелюх — на канапу, а Антонина Горинська взяла це все, попробувала пальцями тканину плаща і віднесла між інші плащі і капелюхи, трохи давнішої моди. Мариня Пакункова підгорнула під коліна край чорної спіднички і, поправивши комірць білої з мережаними рукавами блюзочки, яка в широкому поясі висмикнулася, м'яко сіла на канапу, пильно поглянула на неї і на фотель, а тоді, задивившись на фортепіан, тихо зідхнула: «О Боже...»

Антонина Горинська, як звичайно, сіла на фотель і, заплівши під грудьми руки, кивнула головою в бік фортепіяна:

— Ті, що вчилися грати на ньому, вже поженились або повиходили заміж і мають дітей. Тепер ті діти також вчать, дехто з них. Фортепіан — це королівський інструмент. Коли добрий піяніст грає, він полонить цілий світ. Чи ви слухали коли доброго піяніста?

Мариня Пакункова скулилася.

— Я? Ніколи.

Антонина Горинська знову кивнула головою на фортепіан:

— Його вже треба настроїти. Наступного тижня прийде настроювач. Він має абсолютний слух. Чи ви маєте добрий слух?

Мариня Пакункова усміхнулася й по-дитячому засоромилася:

— Не знаю. Я в хорі ніколи не співала, але люблю співати в церкві, як усі співають. Завсігди собі пригадую, як співали у нас у селі, а особливо, як співали колядки і гагілки. Але то було так давно... А тут, ви знаєте, пані, спочатку нікому не було до співу. От я чекаю, щоби мій син — Юрко — він учиться на доктора, — оженився з нашою дівчиною і щоби вони мали діти, тоді вже буду їм співати. А чи так

буде? Мій Клим тільки гроші робить, а я йому кажу: «Хіба ще мало?» Він щасливий на руку. Він каже: «Буде для внуків».

Антонина Горинська підвелася з фотеля:

— Вибачте, я піду до кухні, зроблю свіжу каву, нап'ємося. Тепер мій час пити каву. Лекцію почнемо за півгодини, добре? Додому приїдете півгодини пізніше. Чи по вас приїде ваш чоловік?

Голос Марині Пакункової забринів самопевно:

— О, ні! Я приїхала своїм олдсмоби́лем. Стоїть перед вашою хатою. Я свого чоловіка не бадрую. Він має роботу.

Антонина Горинська глянула у вікно:

— Не боїтеся шоферувати?

— Привикла, але часом, на гайвею, боюся.

Антонина Горинська на порозі кухні повернулася до неї:

— Тут усе так. До праці швидко, з праці швидко і на цвинтар швидко.

Мариня Пакункова не відповіла нічого, бо що ж було відповідати? Вона про це навіть не хотіла думати. Недавно була молода, в поясі як лялька, а тепер, як дивиться в дзеркало, то відвертається, добре, що ззаду не цілу себе бачить. Що з того, що гроші, а вона начеб молодію була тільки в неділю, і то до полудня, у церкві, або на пікніку до вечора, а вдома — хіба свою молодість побачиш? Тепер, може, трохи навчиться грати на фортепіяні. Чому? Щоб здивувати знайомих? Чи їй це потрібне? Може, так, може, ні. Цей фортепіян мовчазний, і вона мовчазна. А що буде, як з-під її пальців почне розмотуватися мелодія? Мариня Пакункова усміхнулася до фортепіяна. Він, цей фортепіян отут, був привітніший, ніж той, що вже цілий місяць стояв у їх просторій вітальні й тільки час від часу гаркав, коли Клим товк пальцями по клявішах, куди попало. Так, мабуть, і з людьми. Як не вмієш з ними бути, то вони гаркають. Гаркало б їм!

Мариня Пакункова підвелася, поправила на правій нозі зморщену панчо́ху і обережно, щоб не стукати високими закаблукми, пішла до кухні. На порозі ніяково зупинилася:

— Перепрошую, пані, чи можу допомогти?

Антонина Горинська задумано глянула на неї:

— Помогти? Бачите, я живу сама і все роблю сама. Але як ви хочете... Ось там, у шафці, філіжанки з блакитними смужками і тарілки, вони ще з дому, їх тільки по дві з цілого сервісу. В нас, на приходстві, була порцеляна, мама любила порцеляну... Чи ви п'єте каву зі сметанкою?

Мариня Пакункова обережно взяла з шафки дві філіжанки і дві тарілки і поставила на круглий стіл, накритий блакитним обрусом.

— Я завжди п'ю з пісним молоком, але нині нап'юся зі сметанкою. Чи подати ложечки?

Антонина Горинська кивнула головою:

— До нас на приходство часто приходила дівчинка, Ганнуся, русявка, мала зеленкуваті очі. Вона спершу зупинялась на порозі і питалася: «Перепрошую, пані, чи можу допомогти?» Так, подайте ложечки, вони он там, у шухлядці, срібні.

Мариня Пакункова поклала ложечки на стіл і дивилась на Антонину Горинську, яка схилила голову над кавником.

— Чи ще щось, прошу пані?

Антонина Горинська поволі глянула їй в очі:

— Що кажете?

Мариня Пакункова тихо повторила:

— Чи ще щось, прошу пані?

Антонина Горинська взяла її за лікоть:

— Сідаймо. Я п'ю без цукру.

— Я також. Колись я любила солодку каву. Мушу схуднути...

Антонина Горинська поволі надпила каву.

— Це крісло, на якому сидите, трохи розхитане. Дяк з нашої церкви вже два рази його направляв, чи то склеював, чи то цвяшками прибивав. Не знаю. Його дочку, Аню, я вчила на фортепіані... Вона вже доросла, часом везе мене автом. Буває, як ніхто не подзвонить, не приїде — в хаті нас двос: я і фортепіан.

Мариня Пакункова глянула по кухні:

— А в нас була лава. Мій батько казав, що вона мала сто років, ще батьків дідо робив. На тій лаві спали мій прадід, і дідо, і батько, і навіть я, а тепер хто спить — не знаю. Мій Клим купив нові меблі до їдальні, а ніжки у кріслах вигнуті, а ще й тонкі, як у козенят, аж страшно сідати. І що думаєте, пані? Прийшов такий Джімі, він працює для Кліма, гупнув на крісло — і одна ніжка зламалася. Було бачити Кліма! Я вийшла до спальні, не хотіла нічого чути. Мій Клим не скупий, о ні! Не любить бачити, як людська праця йде намарно.

Антонина Горинська обвела очима кухню:

— Ваш чоловік казав, що маєте велику хату, лісок, і далеко від сусідів.

Мариня Пакункова допила каву.

— Маємо, аж мені часом дивно. Чотири спальні. Чи я коли думала?.. І маємо також пса. Худик називається. Минулого року приплентався, худий-худий, шкіра і кості, і заталапаний по самі очі. А тепер, ви побачили б — як теля, господарський. Як гавкне, то шиби дзвенять. Тому кілька місяців прийшов новий листоноша, і тільки-но ступив на наш ганок — відразу сів. Худик стояв над ним, як чорт над грішною душею. Люблю того пса. Колись такі пси були у нас у селі, на фільварку.

Антонина Горинська відсунула філіжанку і підвелася.

— Я мала kota. Білик називався, бо був білий. Одного дня вибіг на вулицю, і авто його переїхало. А я йому казала, щоб не вибігав на вулицю, і то не раз. Не послухав.

Мариня Пакункова підвелася також, сказала: «Дякую за каву», і відчула, як їй під спідничкою щось тріснуло. Вона поволі йшла за Антониною Горинською до вітальні й неспокійними очима водила навколо спіднички, потрусила цілим тілом, обмацала себе від талії до колін — і нічого. Трохи зарум'янилась, трохи їй стало гаряче, і вона глибоко вдихнула повітря. Що таке тріснуло?

Антонина Горинська, зупинившись, глянула на фортеп'яні і взяла Мариню Пакункову за долоні:

— Ви тяжко напрацювалися.

Мариня Пакункова стулила повіки:

— Та напрацювалася.

В цьому моменті з-під спіднички випав білий гудзичок і, підстрибнувши, покотився під фортеп'яні.

3

Пес Худик, на короткому ланцюзі, бігав перед гаражем по цементовій доріжці і, час від часу глибоко погавкуючи, махав маєстатичним хвостом. Деяких гостей, які ось-ось мали з'явитися, він знав і любив, а деяких не знав — і їх ні любив, ні не любив, тобто ця справа мала вирішитися в майбутньому. Першим приїхав Омелько Пипунець, бо шанував точність. Він завжди, коли була нагода, говорив: «Точність і велике пиво додають людині поваги». Зрештою, Клим Пакунковий сказав, що коктейль почнеться о годині п'ятій, а урочиста вечера годину пізніше. Омелько Пипунець зупинив свого гранатового крайслера подальше від гаражу і, тріснувши дверцятами, підійшов до Худика, який сіпався на ланцюзі.

— Не пробуй, не пробуй. Ти вже забув, що мало-мало листоношу не з'їв? Почекай, побачиш купу гостей, аж тобі язик звисне.

Худик швидше замахав хвостом, а Омелько Пипунець потермосив його за вухо:

— Ти, герою! Пізніше принесу тобі пиво.

Поки Омелько Пипунець дійшов до дверей, над'їхав попелястий форд-галаксі з Мартином Перканцем і його Катериною, яка, сідаючи в авто і висідаючи, завжди стогнала: «Чи ті двері не можуть бути ще ршії?», за ними котився кремовий понтіяк, а в ньому Віктор Волосинка зі своєю Меланією — русява зачіска, як церковна баня; а коли вони всі виходили з авт, причому Меланина зачіска мало що не зазнала аварії, по-заводіяцьки в'їхав чорний тандербирд з Яськом Дошкою і його Юстиною, яка поспішно накладала на довгий ніс білу

пудру і одночасно теркотіла: «Ти завжди їдеш, як вар'ят, а я тобі говорю і говорю». Худик гавкав до кожного, ставав дибки, присідав і крутився навколо себе, нарешті сів і висолопив язика. Кожний казав: «Дай Боже здоров'я, як ся маєте, о, давно ми не бачилися, як там ваше коліно, що нового чувати...», а Юстина шепнула до Яська Дошки: «Але ж та Меланія висадила собі копицю». Відомо, що серед знайомих і приятелів діють відосередні й доосередні сили, і вони керують товариським життям. Ступінь особистої культури вирішує про ступінь толерантності. Коментар Юстини Дошки про зачіску Меланії Волосинки свідчить не про нетолерантність, а скоріше про інший естетичний погляд. Нетолерантність сталась би, якби Юстина Дошка вхопила Меланію Волосинку за зачіску і з більшим чи меншим успіхом посмикала її (тут додавається також темперамент). Можна робити різні припущення, але вони нереальні, тим більше, що на те, аби людину добре розгадати, треба багато років, а не, як у цьому випадку, кілька хвилин спостереження, і то в присутності пса Худика. Нехай гості йдуть у хату, бо саме двері відчинилися навстіж і в них з'явився Клим Пакунковий, усміхнений, як то кажуть, навколо голови, в смокінгу, причесаний, аж лискучий. Розкинувши руки і тупнувши ногою, він гукнув:

— Вітаю, вітаю! Котіться до середини. Моя Мариня буде алямінуг. Вона, власне, кінчить манікури. Сіни — бачите, на цілу компанію війська, скидайте, хто що має, і вішайте.

До передпокою, з однією дзеркальною стіною, м'який вітер навіяв кілька пожовклих листків, але й тут вони не мали спокою — їх ганяли в різні боки три жіночі плащі різного кольору і крою разом із дощівником Віктора Волосинки, — поки гості, за винятком Омелька Пипунця, що приглядався до себе в дзеркалі, поважно, як гуси, увійшли до вітальні.

Клим Пакунковий потер долоні й ляснув Омелька Пипунця по плечу:

— А тепер, мої дорогі, будьте, як у себе. Паням, як захочуть, вино або лікер, або щось гостріше. Отже, до вибору й до кольору. Омельку, ти наймолодший і щасливий кавалер, поки ще можеш, поскачи коло жіноцтва і спитайся, що котра собі зичить. А я собі пораджу з тими отут ветеранами, що вже губами плямкають. Поки що сідайте, як хто хоче. У мене — комфорт і вигода. Ми вже досить стояли! Минулося!

Кагерина Перканець по клуби занурилася в рожеву канапу, і то так нагло, що Меланія Волосинка, яка сіла раніше, аж підстрибнула, а зачіска небезпечно захиталася. Юстина Дошка насамперед рукою помацала канапу і сіла боком, цаль за цалем розглядаючи зелену сукню Меланії Волосинки. Омелько Пипунець поправив краватку,

обсмакував поли гранатового піджака, що був завершенням темносивих штанів, і підійшов до канапи:

— Прошу, що ваші цнотливі душі собі бажають?

Катерина Перканець намагалася трішки підвестися, але тільки зідхнула:

— Мені чиста з кока-колею.

Меланія Волосинка маєстатично хитнула зачіскою:

— Мартель.

Юстина Дошка хотіла вигідніше всістися на канапу, і її короткі ноги несподівано пішли вгору. Омелько Пипунець нахилився над закаблуками жовтих черевичків:

— Юстинко, де ти? Що ти хочеш напитися?

Юстина Дошка простягнула руку:

— Джин з тоніком. Подай руку, бо втоплюся, ти, бабію. Оженися, може, колись витверезієш.

Омелько Пипунець подав руку:

— Ну, віндуйся. Я на тебе мав охоту, але, на щастя, твій Ясько з тобою вженився.

Юстина Дошка не встигла відповісти, як коло канапи, тримаючи в правій руці півсклянки чистої з тоніком, пробіг Клим Пакунковий — а куди? Відомо — до парадних дверей, бо прийшли нові гості: Федь Мітельний зі своєю Юлією — малі, як дитячі, уста і великі чорні очі, як два гудзики від зимового плаща; Ілько Пришва із своєю Рузею — голова, тісно обгорнена чорним волоссям, і холодна, як студенець, усмішка; Кирило Ніжка із своєю Анною — круглі сині очі, кругле обличчя і кругла талія; і Теодор Грошик, сам, бо жінка недавно вмерла, повільний і умірковано сумний.

Клим Пакунковий повів навколо рукою.

— Сідайте, сідайте. Там ще одна канапа, а там фотелі, кожний може собі вибрати до свого сайзу. Омельку, ти тут найінтелігентніший, кинься також до нового жіноцтва, нехай знають, що в мене обслуга перша кляса. А вже тих кількох пайташів обслужую сам. Гей, Теодорку, пхайся до бару, до престола, жінка в небі, і їй байбардзо, що ти робиш, відбийся за ті часи, як вона жила. Дивися на Федя, він в барі закам'янів коло фляшок, і жодна сила його з місця не зрушить, навіть його Юлія. А ти, Ільку, чого оглядаєш фляшку, як книжку? Бери склянку — і лю! Кирилку, а ти знову витріщив очі на фортеп'янь? Не бійся, він не ходить і не кусає. Стань коло Федя, коло нього, як коло муру. Як прийде грізна хвилина, не впадеш. Як треба буде — є чотири спальні, а каву до ліжка дістанеш.

Кажуть, що приятеля пізнати в біді. Це, мабуть, так, але як пізнати приятеля, коли біді нема? При горілці? Е, ні. Тоді всі справи і речі мають інші виміри і люди мають інші обличчя. Приятеля

пізнати після випивки. Приятель неприємні справи забуде, а приємні запам'ятає, звичайно тільки тоді, коли мозок працює нормально і не затьмарений політичними уразами. Хай від них Бог боронить кожного любителя шляхетних трунків. За те товариство, яке зібралось тут, у Клима Пакункового, можна бути спокійним: усі були під один аршин, за винятком Омелька Пипунця.

Омелько Пипунець, по довгій надумі, згорнув до глибокого тареля із срібної таці начинені паштетом печерички і поставив на неї напої, замовлені панями, які перші занурилися в рожеву канапу. Він пам'ятав, що ще мусить з усміхом обслужити Юлію Мітельну, яка одного разу дала йому по писку, бо задовго тримав руку за її пазухою; Ружю, яка пила кожний дринк з кока-колею, і Анну, яка могла випити дві пляшки вина, а потім з'їсти миску росолу з кльосками. Але така товариська обслуга була йому, як псові муха, хоч він цього порівняння не любив, бо, як казав, не злюбив мух з того часу, коли в рідній хаті на рідній землі вони завжди необачно падали в його таріль. Коли Омелько Пипунець вернувся від рожевої канапи, коло напоїв стало трохи вільніше. Стояли Федь Мітельний, Кирило Ніжка і Теодор Грошик. Вони тут уже будуть стояти до початку офіційного уродинового свята, а воно, як усі знаки показували, почнеться не зараз, і це добре, Богу дякувати. Перед їдою завжди треба застосувати профілактику. Хоч ніхто з любителів профілактики не змовлявся, трійка їх дружно піднесла склянки і глибокими й повільними ковтками, кількісно майже однаковими, надпила.

Теодор Грошик двома пальцями обтер уста і ехнув:

— Зле, що жінка померла, але приємно, як подумаю, що, коли прийду до хати, ніхто не буде мене пилювати, і горілка смакує мені подвійно. Але часом собі думаю, чи така приємність буде завсігди? Як ви кажете?

Кирило Ніжка випив до дна:

— Як будеш жити довго, то не завсігди, а як коротко, то завсігди.

Федь Мітельний задумано поглянув у свою склянку:

— Нема чого про такі речі думати. П'єш — пий. Не п'єш — напийся. А не хочеш — іди спати або чіпися якоїсь роботи, бо інакше скоро вмреш.

Кирило Ніжка налив чисту, додав тоніку і докинув льоду:

— Як бачу похорон, то він завсігди мені нагадує, що життя - то велика приємність. Ну, дай Боже, за життя.

Федь Мітельний нарешті спорожнив свою склянку:

— То правда. Але життя треба шанувати. Подивіться на Омелька Пипунця. Мудрий чоловік, вміє між людьми бути, роботи не боїться, але часом як зап'є, то його лікар зеленіє.

Теодор Грошик повільно кивав головою:

— А мені здається, що той Пипунець дивиться на мене, як на мале пиво. Чому?

Федь Мітельний долив собі джину й докинув льоду:

— Галюцинація. Він на всіх так дивиться.

Теодор Грощик сягнув по чисту і поволі цідив до склянки, а потім долив тоніку:

— Я йому то сказав, а він мені сказав, що йому все одно.

Федь Мітельний стукнув Теодора Грощика пальцем у зелену краватку:

— Ну, бачиш, галюцинація.

До них з порожньою тацею підійшов Омелько Пипунець і налив собі півсклянки коньяку:

— Всіх жінок я напоїв, а тепер послужу собі. Ну, калдт! А вам чого носи витягнулися? Наш багач має уродини. Незадовго будемо співати: «Многая літа». Будьмо щасливі, що ще ходимо, що нас ніщо не болить, що завтра витверезімо і позавтра також. Ну, ще раз! Хай наше буде зверху!

Поки Омелько Пипунець надлив половину порції коньяку, в барі зробилося завізно: надійшли Мартин Перканець, Віктор Волосинка, Ясько Дошка, Ілько Пришва і Анна Ніжка, яка, побачивши свого Кирила, почала йому дорікати:

— Ти сам балюєшся, а мене лиш їв. Я ледве вилізла з тої канапи. Я люблю своїх приятельок, але кс жна дивиться на мою сукню, ніби я щодня ходжу без сукні, гола. І не тільки на мене! Та на ту, а та на тамту — дивляться, і я знаю, що думають. Бігме, я не обмовляю, мій Кирилко мене знає... Омельку, ти знаєш, що мені дати, а ти, Кирилку, не переривай собі, але уважай!

Омелько Пипунець повинував ї, — любив круглі форми, — і відставив на тацю свій коньяк:

— Аннусю, ти райт! Вино в онкому склі. Вже шлюсує. Я незадовго тебе поцілую, навіть якби Кирилко мене відтягав... А ти, Яську, — що? Чиста, тонік і лід. Март н — знову сливовиця? Стрейт? Баді, півсклянки тебе скосить. Вікто — знаю. Джин, тонік, лід. А ти, Ільку, — православна, стрейт. А я — заслужено назад до коньяку. Аннусю і ви всі, що любите Клима і йс о Мариню, хай нам буде добре якнайдовше!

Коли всі надпили, до бару ввійш з Клим Пакунковий і плеснув у долоні:

— Панове і ти, Анно, бо ти тут є. За двадцять хвилин буду назад. Привезу одну правдиву паню, побачите. Омельку, ти тут бос. Як я приїду, щоби всі мали гумор і ще твердо стояли. Ідїть до лівінг руму, бо Мариня, бачу, вже скінчила свої манікури.

Кожний зі склянкою в руці з'явився у вітальні, якраз тоді, коли жінки з більшим або з меншим зусиллям підіймалися зі своїх місць і делікатно ці увалися з Маринею Пакунковою, а потім знову тонули

в рожевих канапах на різній глибині, а чоловіки розсілися в фотелях, заклавши праву ногу на ліву або ліву на праву, причому виявилося, що Теодор Грошик на одній нозі має чорну шкарпетку, а на другій жовту. Ну, сказано — удівець. Поки він звикне до своєї нової дійсності і почне нормально думати, мине трохи часу.

Омелько Пипунець, коли настала хвилина мовчання, підійшов до Марини Пакункової, яка в блакитній гладкій сукні стояла на середині вітальні, поцілував її в праву щоку і показав пальцем на фортеп'ян:

— Любиш?

Мариня Пакункова зарум'янилася:

— Так. Мій Бехштайн.

Гості ввічливо вдивлялися в фортеп'ян, а Омелько Пипунець із усмішкою знавця, який бачив безліч фортеп'янів, сказав:

— Хто хоче, може помацати, але делікатно.

4

Пес Худик терпеливо чекав на пиво, яке йому обіцяв Омелько Пипунець. Худик знав, що доведеться чекати довго, хоч уже й так довго чекав, але він також знав, що упоминатися, тобто гавкати чи скімлити, нічого не допоможе, бо ті в хаті мусять насамперед самі наїстися і напитися — чорт би їх гав-гав! Але пиво таки дістане, бо той двоногий, що часом непевно ходить, ще ніколи не сказав йому неправди. А це значить, що правда має смак пива. Чи такий самий смак має правда і в двоногих? Мабуть, їхня правда має багато смаків. Вони є володарі! Недавно один володар, який смердів бензиною, копнув його в хвіст, аж йому в очах потемніло. Дивно, він ніколи не сподівався, що хвіст може бути такий делікатний. Двоногі мають над ним, Худиком, небезпечну перевагу. Що з того, що він має більше ніг і великі зуби. Кількість ніг і великі зуби зовсім не впливають на якість мозку. Отже, треба погодитися зі своєю долею, уважати на хвіст і до ворога завжди повертатися головою. Худик задивився в вікно і знову почав скімлити. Якби тут був господар, то зараз загуркотів би: «А ти, барабо, чого?» Як нема жодного слова, то й таке добре. Але господаря тут не було, він уже давно був вистрибнув з дверей, устрибнув у авто, задеркотів, завищав і засмердів бензиною все навколо, аж почало нудити. А що буде, як усі двоногі почнуть від'їздити? Щоб хтось погладив по голові — марно мріяти. Худик поклав голову на передні лапи і стулив повіки. Треба чекати на пиво. А тоді, а тоді... І, власне, тоді, коли навколо почало віяти довгою і безнадійною самотністю, над'їхав-вернувся Клим Пакунковий. Худик радісно (бо як же інакше?) кинувся назустріч, але ба! Забув про ланцюг — і накрився ногами. На, масш!

Тут не тільки господар, але й дама, така, що гав-гав, яких він тут ніколи не бачив. А голос! Худик нащурих вуха і закам'янів. Наївний! Навіть година щастя триває коротше, ніж секунда! Поки Худик опам'ятався, господар і дама зникли за дверима. Тільки шелест чорної сукні з золотими пружками ще довго кружляв над Худиковою головою. Чи хто з двоногих відчув це щастя? Кожний, хто задумується над проблемою щастя, розуміє, що воно з плином часу проходить метаморфозу, а коли та метаморфоза не відбувається, щастя стає спомином, недійсністю. Але Худик над цим питанням не задумувався, Богу дякувати. Крім того, Худик не знав, що та дама — Антонина Горинська і що чорна сукня із золотими пружками, мабуть, єдина на світі, яку за довгі роки не з'їли молі. Нічого дивного, бо яке діло псові до шикарної сукні, яка не смакувала молям? Але про неї також не знали гості Клима Пакункового, хоч ходили на всі пікніки, на кожне бінго, і на похорони. Їхні погляди обліпили пані Антонину Горинську, так що трудно було їй рухатися, і вона великими питальними очима глянула на Кліма Пакункового. Він нарешті зрозумів: найперше глянув на фортеп'яні, потім на свою Мариню, яка з радості стиснула долоні, аж почервоніли, і кивнув головою у бік Антонини Горинської:

— Це пані професорова, правдива, як має бути. Ця пані вчить мою Мариню грати на фортеп'яні. Я не хочу хвалитися, але ви бачите на власні очі: там-во фортеп'яні, тут пані професорова, а тут моя Мариня. Випиймо за здоров'я нашої гості, потім, як схочете, вип'єте за нас з «Многая літа» і за кожного з нас, бо ви мої приятелі, а після того, щоб настрої був перша кляса і відповідно патріотичний, ще перед вечерею, моя Мариня буде грати на фортеп'яні, а що — почувете. А тепер — місце для пані професорової. Омельку, рухни своєю головою, обслужи екстра пані професорову, бо вона є найперша, хоч усі в мене рівні, і також кожного, щоби ніхто не кривдував собі. Мариню, подивися, що там кухарка робить, і не будь нервова, бо через той фортеп'яні мені також не бесер, і я мушу собі щось калатнути, ну, і зараз вернися, бо ти тут є солістка.

Омельку Пипунець устримив Клімові Пакунковому в руку півсклянки скатча на льоді й з тацею під пахвою, зробивши кілька еластичних кроків, зупинився перед Антониною Горинською, яка сиділа по плечі в рожевому фотелі, і якнайчемніше запитав:

— Яким трупком можу служити?

Антонина Горинська усміхнулася:

— Вибачте, я чисту содову.

Омельку Пипунець був трохи вражений, але не виведений з рівноваги:

— Вже лечу. Міх-мах — і буду назад.

Поки Антонина Горинська оглянула всіх гостей, Омелько Пипунець уже схилявся перед нею з тацею різних шляхетних напоїв:

— Пані добродійко, чиста содова, ні одчої порошинки.

Дійсно, це була міх-мах обслуга, і Антонина Горинська хотіла висловити своє признання, але Омелько Пипунець уже гнув вихляси перед рожевими канапами:

— Катеринко, твоя знаменита чиста з кока-колею. Пий і згадуй предків. Гей, Меланю, тут мартель, півсклянки. Не жалуй собі, бачиш? — коньяків ціла колекція. А тобі, Юстинко, як звичайно, джин з тоніком, перший раз, другий раз, третій раз і теде. Ти витримаєш. А ти, Рузю, що? Нині чиста з тоніком. Ти маєш характер! А ти, Анно, не дивися на мене, як сирітка. В барі, там для тебе фляшка вина такого, що тільки в Біблії було. Я вже її відкоркував, але не мав як узяти. Ну, дивися, твій Кирилко перелив вино в гальбу і несе! Розкіш, не чоловік! А ти, Юльцю, куди поділася? Твої дрібненькі льочки, як у херувимчика. Чи ти далі нищиш стрейт війю?

Омелько Пипунець глянув навколо і зустрівся з неспокійними очима Марині Пакункової.

— Мариню, маєш тут джин з тоніком і з льодом, бери, він тобі добре зробить. Будеш грати, як на концерті. Вони всі і так на тому не розуміються. Присядься коло професорової і говори про фортепіан і про музику. Тут карузеля сама крутиться. Я загляну до бару, бо бачу, стара гвардія робиться відважніша, вже Федь скинув краватку і береться блюзу скидати, а Клим його вбирає. Йду сказати Федеві кілька розумних слів.

Мариня Пакункова надпила ковток джину і з усмішкою, яка то з'являлася, то зникала, підійшла до Антонини Горинської:

— Я денервуюся.

Антонина Горинська погладила поруччя рожевого фотеля:

— Ви щасливі, правда? Як я виступала перший раз, я також нервувалася. Думала бути великою п'яністкою. Багато чого думається.

Коло них пройшов Омелько Пипунець, в правій руці ніс пляшку пива, під пахвою глибокий таріль, а в лівій руці пластиковий таріль з ковбасою і шинкою.

Мариня Пакункова широко всміхнулася:

— Він поніс вечерю Худикові. Разом будуть мати гуд тайм. Худик одного разу з радости перевернув Омелька і так його мотлошив, що той ледве виліз з-під нього. А тоді якраз було після дощу. Приятелі з першої зустрічі.

Ну, так, така приязнь, як кажуть старожили, найтриваліша, зокрема, між чоловіками, хіба що з'явиться жінка. Приязні Омелька

Пипунця з Худиком не загрозувала жодна жінка, бо ніби як? — і ця дружба мала шанси перетривати довгі й щасливі роки. Хіба це не радість очам і серцю, коли Худик, побачивши Омелька Пипунця, так рвонувся на ланцюзі, що мало собі голови не урвав? А коли Омелько Пипунець нахилився до Худика, то він так лизнув його від вуха до вуха, що обмив лице принаймні на два тижні — хіба це не радість? Той, хто любить собак, таку радість зрозуміє, а хто не любить — неповноцінна людина. Собаки помагають плекати людяність — це факт, хоч, може, не стверджений, але незаперечний. Омелько Пипунець поставив глибокий таріль перед Худиком і налив пива. Ніякий любитель пива не виявляє такої радості на вид того трунку, що її виявив Худик — пес на ланцюзі. Нехай людина не говорить, що вона є найдосконалішою живою появою на землі. Дай, Боже, здоров'я, приятелю Худик! Омелько Пипунець сів коло Худика, але трохи відсунувся, бо пиво прискало увсібіч — Худик то порскав, то чхав, то тряс головою, то обтирав лапою очі, то присідав, то підводився — в кінці кілька разів лизнув дно тареля і задоволено гавкнув. Омелько Пипунець потермосив його за праве вухо, потім за ліве, підсунув пластиковий таріль з ковбасою і шинкою.

— На, герою! А я собі потягну з пляшки.

Але з пляшки Омелько Пипунець не потягнув — це він зробив пізніше, і не коло Худика, а в барі. У ясно освітлених дверях з'явився Клим Пакунковий і погрозив йому кулаком:

— Омельку! Мариня вже сидить за фортепляном, усі готові, а ти що? Ходи, бо мене шляк трафить!

5

Коли Мариня Пакункова звела долоні над клявіатурою, Катерині Перканець заперло віддих, так що вона мимоволі відкрила вуста і заплющила очі. Але у вітальні не злинув жоден фортепіяновий звук, тільки Теодор Грошик, раптом побачивши свої шкарпетки, сказав: «Аво, диви!..» Пані Антонина Горинська, яка непорушно вдивлялася в Мариню Пакункову, здригнулася і здивованими очима відразу знайшла Теодора Грошика, а він згорбився і не знав, куди подіти довгі ноги. Але що там пані Антонина Горинська! Клим Пакунковий підвівся з фотеля, навшпиньки підійшов до Теодора Грошика і, не мовивши ні слова, помахав пальцем перед його носом. У вітальні всі завмерли. Навіть Юстина Дошка, ноги якої стирчали з рожевої канапи і яка хотіла непомітно змінити свою невігідну позу, задеревіла. Клим Пакунковий вже відвернувся, щоб навшпиньки відійти, але Теодор Грошик кашельнув і сказав: «Перепрошую». Клим Пакунковий тупнув правою ногою, аж у вітальні задудоніло, і, не оглянувшись, маршовим кроком пішов на своє місце. Юстина

Дошка швидко всілася вигідніше, але не зовсім, бо ноги далі стирчали і то напроти Омелька Пипунця, який, хоч сидів у протилежному кінці вітальні, близько бару, бачив мереживо її короткої сорочки чи чогось іншого. Мариня Пакункова глянула боком на пані Антонину Горинську, а вона, зідхнувши, кивнула головою. Отже, можна було починати. Але і цим разом у вітальні не злинув жоден фортепіяновий звук. Замість нього присутні почули голос Худика — він вив так задушевно, що ніхто не зронив ні слова, ні глибше не відіхнув. Коли Худик почав високе «у», Омелько Пипунець неквапно пішов до бару, взяв пляшку пива, обійшов Кліма Пакункового, який стиснув кулак, і, ставши в дверях, м'яко сказав:

— Вибачте, панство, неграмотному Худикові, він на музиці не розуміється. Він зараз дістане ще одну порцію улюбленого пилу і піде пай-пай люю. Прошу терпеливо сидіти на своїх місцях. Я за кільканадцять секунд зголошусь назад.

Дійсно, за шістнадцять секунд Омелько Пипунець з'явився в вітальні, уклонився навколо, до Марині Пакункової помахав долонею, швидко пройшов коло Кліма Пакункового і, розкинувши руки, заглибився в бездонний фотель. Пес Худик перестав вити. Отже, можна було починати. Але гов! Клим Пакунковий тяжко підвівся з фотеля і, гостро глипнувши на Омелька Пипунця, який безжурно кивав лівою ногою, перекинувши її на праву, вклонився в бік фортепіяна.

— Я перепрошую пані професорову за того пса Худика і перепрошую мою Мариню і вас усіх. Холера мене дотепер бере, але я Омелькові кривди не зроблю, бо його люблю. А він тому винен, що Худик почав вити. Ну, Мариню, заграй...

Коли Мариня Пакункова ударила пальцями об клявіші, Кирило Ніжка нахилився вперед і пукатими сивими очима водив за її руками і глипав на її обличчя, яке зарожевілося, і — хто б то подумав! — раптом замітив, що вона ногами натискає то на правий педаль, то на лівий. Такого він не сподівався! Це значить, що на фортепіяні грається руками і ногами! Крім того, якби були тільки білі клявіші, то, мабуть, трудніше було б грати. Чорні клявіші є на те, щоб легше було орієнтуватися між білими клявішами. Фортепіян — страшний інструмент. Руки працюють, пальці працюють, ноги працюють, а те все треба мати в голові. Він ніколи не думав, що Мариня має таку сильну голову! Кирило Ніжка здивовано обдивлявся Мариню Пакункову від голови до ніг і навіть не спостеріг, як вона, поклавши руки на коліна, схилила голову. Бо ніби що сталося? Кирило Ніжка обвів усіх очима. Кочний усміхався і плескав, а найбільше Клим Пакунковий — він ляскав долонями, як праниками.

Ну, звичайно, Мариня — його жінка, він їй купив фортеп'ян, вона грала йому, бо його уродини. Таку жінку мати! Кирило Ніжка глянув на свою Анну, яка великою долонею тримала на пухких колінах півгальби вина, підніс свою виборову з тоніком і нервово перелив у рот. Нема ради, така доля! Але що Мариня Пакункова грала? Кирило Ніжка залишився зі своїм питанням сам, без відповіді. А міг запитати Омелька Пипунця, він знав репертуар Марині Пакункової від першого удару її твердого пальця у перший клявіш — від першого дня по сьогодні. Треба подивляти пані Антонину Горинську! Так з брили каменя скульптор починає творити мистецький твір. Помагай, Боже! Омелько Пипунець почув першу фразу пісні — і задивився на ноги Юстини Дошки, які хоч уже не стирчали з рожевої канапи, але не дотикали підлоги. Якщо він будь-коли оженився, то його жінка мусить мати довгі ноги, а в поясі має бути не така, як Катерина Перканець, а б'юст мусить мати такий, як Юлія Мітельна, зуби такі, як Рузя Пришва — свої і біленькі. Але, мабуть, буде зовсім інакше. Мабуть, оженився з вдовою, яку обсіли малі діти... Нехай то грім б'є! Омелько Пипунець задивився в стелю і поволі ссав коньяк, але не докінчив, бо над ним зависочів Клим Пакунковий:

— А ти чому не тишишся? Всі плещуть.

Омелько Пипунець побачив його піднебіння.

— Я тобі казав, що Мариня буде грати, правда?

Клим Пакунковий поклепав Омелька Пипунця по тім'ї:

— Казав, казав. Тепер посунься, нехай я вмощуся. Мариня зараз заграє «Гей, видно село».

Омелько Пипунець допив решту коньяку і порожню склянку поставив на підлогу біля фотеля. Клим Пакунковий, крекнувши, всунувся під бік Омелькові Пипунцеві:

— Знаєш, що я сказав Марині?

— Ну, що?

— Вона буде вчитися грати з нот.

Омелько Пипунець витягнув з-під Клима Пакункового полу свого гранатового жакета:

— То добре. Вона може.

Клим Пакунковий обняв Омелька Пипунця за плече:

— За того Худика я на тебе не гніваюся. Нехай вие! Поки Мариня почне, ходім до бару. Кропнемо собі.

Ще поки у вітальні затихли останні голоси і простелилася тиша, в барі напроти один одного із щиро наповненими склянками стояли Клим Пакунковий і Омелько Пипунець, — дай їм, Боже, здоров'я! З першими тонами бадьорої мелодії Клим Пакунковий лівим кутком уст шептав Омелькові Пипунцеві в його праве вухо:

— Ти зареш, Омельку, відколи в нас стоїть той фортеп'ян і

відколи Мариня почала вчитися грати на ньому, в хаті стало якось цікавіше, якось повніше чогось, а чого — я не можу зрозуміти. А може, мені так здається? Може, той фортеп'яни копнув мене в голову? Ну, скажи, чи не дивно? А коли одного дня я прийшов з роботи, а Мариня заграла першу пісню, мене так стиснуло за горло, що я мусів випити подвійний шат чистої, бігме, анестети Гад!

Омелько Пипунець м'яко всміхнувся:

— Ти, Климку, — бой, щасливий.

Клим Пакунковий потер долонею ніс, довго дивився в склянку, а потім випив до дна і узяв Омелька Пипунця під руку:

— Ну, вже плещуть. Ходім, Омельку.

Коло фортеп'яна зібралися всі гості, окрім Катерини Перканець, яка вовтузилася на канапі й ніяк не могла встати, і Федя Мітельного, що пробував коньяк і глипав на німецьке пиво. Мариня Пакункова усміхалася до кожного і щоразу повторяла «дякую, дякую, дякую...», а коли повторила, мабуть, двадцять п'ятий раз пропхалася до Антонини Горинської, яка, стиснувши в руках торбинку, обшиту імітацією перлової луски, сиділа непорушно в фотелі. Мариня Пакункова, нахилившись до Антонини Горинської, заглянула їй в очі.

— Пані, якби не ви, мені до кінця життя ніхто не заплескав би.

Антонина Горинська, на диво легко підвелася з фотеля і вузькою долонею погладила Мариню Пакункову по щоці:

— Ви грали добре. Я задоволена.

Клим Пакунковий по-ведмежому пропхався між Анною Ніжкою, яка аж охнула, і Рузею Пришвою, притиснувши її до Теодора Грошика, і, kleпнувши Юстину Дошку нижче хребта, правою рукою загорнув свою Мариню, а лівою Антонину Горинську і притиснув їх до себе:

— Я ніколи не сподівався, що буду такий щасливий! Ви, пані, не гнівайтесь, що я вам ребра трохи нарушив, але я не міг себе стримати.

Антонина Горинська блідо зарум'янилася, вийняла з торбинки блакитну шовкову хустинку і приклала її до вуст:

— Я не гніваюся, ні.

Омелько Пипунець, якому вже почали світитися очі, підійшов до Марині Пакункової й обійняв за шию:

— Якби я не мав у лівому коліні ревматизму, я перед тобою клякнуб би.

Але Омелько Пипунець замість клякати перед Маринею Пакунковою краще зробив би, якби поміг підвестися з канапи Катерині Перканець, яка, задихавшись й прошептавши нецензурне слово (воно, мабуть, помогло), нарешті стала на ноги і кликнула:

— Мартине, ну, де ти?

Теж гитання! А де ж він міг бути? Мартин Перканець був коло фортеп'яна, тобто там, де всі гості, які творили тісний гурт, що

одноманітно гудів. Можна піти об заклад, що одні одних не дуже слухали, але кожний був задоволений і ввічливий. Деякі жінки, як звичайно, пішли до лазнички навести красу, помити руки, поправити сукню і ще дещо — наприклад, Меланія Волосинка, банювата зачіска якої знову перехилилася набік, і Рузя Пришва, яку почало нудити, напевно їй пошкодила кока-коля з чистою... За ними, не дочекавшись свого чоловіка, поспішно пішла Катерина Перканець. Чоловіки не поспішали, мали час і, зрештою, як то кажеться, були ще в силі віку і небагато випили. Як пізніше буде — кожний, хто бував на вечірках, добре знає. Вийнятком був Теодор Грошик, який нагло вийшов надвір, нагло вернувся і, обтрушуючи штани та піджак, сказав ні до кого:

— Падає дощ, на правду.

Омелько Пипунець, який уже делікатно гладив лівий бік Юлії Мітельної, обернувшись, нахилився до Кліма Пакункового:

— Климку, ти чув? Дощ падає. Худик мокне!

Клим Пакунковий — з правого боку його Мариня, з лівого Антонина Горинська, а навколо них Віктор Волосинка без своєї Меланії, Ясько Дошка із своєю Юстиною, Юлія Мітельна без свого Федя, Ілько Пришва без своєї Рузі, Анна Ніжка без свого Кирила, який саме наливав собі в барі, — і ще хто? — о, бой, хіба можна слідкувати за кожним, куди хто пішов і хто що робить, і ще думати про Худика? — отже, Клим Пакунковий узяв свою Мариню за плече і підняв ліву руку:

— Пані й панове, моя Мариня і я просимо вас до їдальні, там — чим хата багата. А ти, Омельку, виведи балювальників з бару, нехай покоштують нашої страви, а трунки на них почекають. А Худика приведи до сіней, якщо він може ходити після твого частунку. Ти, Анно, зроби мені прислугу, піди до лазнички і скажи тим засідальницям, що вечеря починається.

Першою увійшла до їдальні пані Антонина Горинська і на момент зупинилася — зі стелі звисав кришталевий жирандоль із багатьма рожевими жарівками в формі свічок. Вона йшла і не зводила з нього очей. А в них, на приходстві, були нафтові лампи, і ті лампи, ще й досі їй світять, а жирандоль хай світить іншим... Антонина Горинська притиснула торбинку до грудей і оглянулася на Мариню Пакункову, яка, задумливо усміхаючися, йшла за нею і вела інших гостей. Останнім увійшов Теодор Грошик, якого з бару привів Омелько Пипунець. Минаючи Кліма Пакункового, що стояв у дверях, Теодор Грошик запитав його:

— Климку, а вареники будуть?

Замість Кліма Пакункового, який скривився, відповів Омелько Пипунець:

— Вареники? Тільки селепки їдять по концерті вареники!

СЛОВНИК МАЛОВЖИВАНИХ СЛІВ

авсвайс	— перепустка, посвідка (нім.)
аламінут	— за хвилину (франц.-польс.)
анести Гад	— слово чести (англ.)
апартаменти	— помешкання, житлові будинки
бадрувати	— турбувати (англ.)
бай бардзо	— все одно (польс.)
байц	— дурень
балак	— розмова, промова
бальоном	— швидко
банячити	— пити, гуляти
бараба	— нікчема (від імені «Варрава»)
Баческі	— львівська фірма алкогольних напоїв
бельфер	— учитель (нім.)
бімбати	— нічого не робити
бінго	— колективна гра (англ.)
близна	— рубець, шрам
блюза	— тут — жакет, піджак
бой!	— американський вигук захоплення
боксер	— кастет
бом	— бездомний, волоцюга, бомш (англ.)
бурба	— програш; дістати бурбу — програти; дати бурбу - виграти
буфет	— черево
вайха	— залізнична стрілка (нім.)
вдути	— вгитися
виборова	— польська горілка
виривати	— втікати
витрих	— відмичка
водотяг	— тут — кран
всипати	— зрадити
всьо фук	— все одно
гай бол	— коктейль (англ.)
гайвей	— автострада (англ.)
гальба	— півлітра (про пиво)

гальт!	— зупинися! (нім.)
гел!	— до чорта! (англ.)
геца	— смішна подія, жарт (нім.-польс.)
гибай!	— іди геть!
гіклювати	— набріхувати, говорити про вигадану подію, обдурювати
го йрак	— відважний, самовпевнений
гуляти	— йти
гіпс	— дурний, нетямущий
глянц	— полиск (нім.)
граба	— рука
гранда	— нахабство; авантюра
грош	— польська дрібна монета
гуд тайм	— приємно проведений час (англ.)
дайми на то	— наприклад (польс.)
джалала	— старе шеве авто (англ.)
дерти лаха	— насміхатися
драйвувати	— керувати автом, вести авто (англ.)
дріт; як дріт	— дуже добре
дуба!	— утікай!
дути	— їти; пити горілку
експресова	— жінка поштового або залізничного урядовця
жлоб	— дурний, дурень
жльопати	— пити
забаннячитися	— ушитися, загулятися
загачити	— зачепити
засихати	— спати, засинати
за фраєр	— даром, ні за що (нім.)
зіхер	— певно; зіхерово — напевно (нім.)
злотий	— золотий, польський банкнот
зюзя	— холодно
їкра	— сила
кавал	— жарт; естрадний кмічний скетч (польс.)
кампа	— бійка (лат.)
канольди	— марка польських цигарок
капувати	— розуміти (лат., італ.)
кваргель	— гнилий сир (польс.)
квартира	— тимчасове помешкання; квартирант — комірник кімнати в більшому помешканні
кібель	— голова; в'язниця (нім. «кошик»)
кіблювати	— сидіти у в'язниці
ківнути	— вмерти
кімати	— спати
кіндер	— львівський батяр (ігуш)
клапідуха	— калямбур на словах «клапоух», (осел) і «лапайдуха» (грабар) (польс.)

клявіс	— замок, тюремні двері (<i>лат.</i>)
кнайпа	— шинок (<i>нім.</i>)
княяти	— швидко йти
койдим	— відважний, самовпевнений
корито	— їжа
контрамарка	— даровий квиток до театру
крепці	— дитяча гра, «камінчики»
кулі	— милиці; ноги (найчастіше в звороті «дати по кулях»)
кумпан	— приятель («компаньйон»)
кумпель	— див. «кумпан»
кусати	— розуміти
куцатися	— боятися
куш!	— геть!
липа	— неправда, дурниця
лита	— багач, великий пан
лівінг рум	— вітальня (<i>англ.</i>)
ляґа	— дґючок, палиця (<i>польс.</i>)
ляда	— прилавок (<i>польс.</i>)
майлянд	— майно, інтерес (<i>нім.</i>)
макітра	— голова
марш!	— іди геть!
моєр, мойра	— страх; мати мойра — боятися
монополька	— польська горілка
моровий	— свій, добрий
набакер	— непорозуміння, незгода; бути з кимсь набакер — гніватися
натінг	— нічого (<i>англ.</i>)
никати	— шукати
нобаді	— ніхто, нікудишня людина (<i>англ.</i>)
но вей	— нікуди; абсолютно ні (<i>англ.</i>)
облітаний	— бувалий; той, що все знає
пайташ	— невдаха
пака	— своя група, гурт
параха	— «параша», відро для справляння нужди в тюремній камері; уста, рот
патичкуватися	— робити щось поволі, несерйозно; панькатися
під газом	— підхмелений (<i>польс.</i>)
пітрашити	— варити
райт	— правильно (<i>англ.</i>)
рарита́си	— ласощі; марка польських дорогих цигарок
робоцяж	— робітник (<i>польс.</i>)
сайз	— розмір (<i>англ.</i>)
сафандула	— вайлуватий, недотепа
сі?	— бачиш? (<i>англ.</i>)
скач	— шотляндська горілка
скок	— грабунок (<i>польск.</i>)
скузуватися	— просити вибачення (<i>англ.</i>)

сливка	— куля, набій
солонка	— село
сплюва	— револьвер (<i>польс.</i>)
стап!	— зупинися! (<i>англ.</i>)
стрейт війо	— канадський алкогольний напій
тикет	— квиток (<i>англ.</i>)
тінейджер	— підліток, недоліток (<i>англ.</i>)
томийто	— помідор (<i>англ.</i>)
тонік	— содова вода з хініною, що її п'ють із джином
транк	— скринька для багажу в авті, багажник (<i>англ.</i>)
тримати фд сон	— добре поводитися (<i>польс.</i>)
тріскати вар'ята	— удавати
туман	— дурень (<i>польс.</i>)
фаєрмур	— стіна, що розділяє два підвір'я (<i>нім.</i>)
файрант	— вільний від праці час (<i>нім.</i>)
файталала	— див. «сафандула», «пайташ»
фацка	— удар; дати фацку — набити когось; дістати фацку - дістати від когось
ферняк	— ніс
фертіг	— кінець (<i>нім.</i>)
фест	— сильно (<i>нім.</i>)
фригати	— їсти
хавіра	— хата, дім
хірус	— п'яниця (<i>лат.</i>)
хлопа́ка	— хлопець
ходити на бровах	— бути дуже втомленим
хрия, хиря	— авантюра
цайг	— дешева цупка тканина (<i>нім.</i>)
центурія	— золототисячник (лікарська рослина) (<i>польс.</i>)
цикати	— грати (чимсь, у щось)
циювати	— мітити; полювати на нагоду, дурничку
цюк	— недокурок
шарварок	— замішання
шат	— чарка горілки (<i>англ.</i>)
швімати	— плавати (<i>нім.</i>)
шлюг	— цигарка (<i>нім.</i>)
шлюс	— кінець (<i>нім.</i>)
шлюсувати	— приходити (<i>нім.</i>)
шніт	— чарка горілки (<i>нім.</i>)
шнурувати	— іти
шпарга	— зачіпка (найчастіше в звороті «шукати собі шпарги») (<i>польс.</i>)
шпіляти	— жартувати, гратися (<i>нім.</i>)
шпіцель	— шпигун; тут — поліційний детектив (<i>польс.</i>)
штама	— згода (звичайно подається руку)
штоля	— елемент гри в крещі
шур	— напевно (<i>англ.</i>)
ю	— ти, ви (<i>англ.</i>)

ЗМІСТ

<i>Невирішальні зустрічі – вступ до книжки Богдана Рубчака</i>	5
--	---

I. Я ВЕРНУВСЯ ДО МОГО МІСТА

Я вернувся до мого міста	14
Полювання на львівському Ринку	47
Стах	66
Брат Мисько	80
Останні постріли	95
Нічний гість	101
Дві години опісля	107
П'ятий з черги	110
Біла Дама	112
Поминки	116
Фортепіан	131

II. ЧОРНІ ДНІ Й БІЛІ НОЧІ

Собача справа	152
Старі знайомі	155
Дні Степана Гайди	158
Червоний Ясько	168
Чорні дні й білі ночі	172
Брати	179
За цапову душу	183
Зустріч	186
Мірко Кінах завагався	188
Терорист	191
Перший день	197
Раб божий	199
Настрій	214
Злодійське серце	217

III. АРТИСТИЧНА ДУША

Валізки.....	226
Масстат смерти.....	227
Пане, вставайте!.....	229
Комерс.....	231
Закон	234
Бронцьо ходить.....	236
Бронцьо і духи.....	238
Діста.....	240
Артистична душа.....	242
Кілька слів.....	245

IV. ДОДАТКИ

«Творче життя поета» — розмова Ю. Тиса з Б. Нижанківським.....	248
Так мовить Бабай. Афоризми Б. Нижанківського.....	254
<i>Федь Триндик</i> : Богдан Нижанківський. «Під копитом»....	257
<i>Богдан Рубчак</i> : Вирішальні зустрічі.....	260
Словник маловживаних слів.....	280